

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Pomoćni glagoli u romskom jeziku (sem, avav, kamam)

Uhlik, Rade

Katičić, Radoslav

1984

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/3b1b56c4-b729-482d-a239-219ced583f5d>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

G R A Ā A

KNJIGA XXIV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 20

RADE UHLIK

POMOĆNI GLAGOLI U ROMSKOM JEZIKU

SARAJEVO

1984

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

GRADJA
KNJIGA XXIV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 20

RADE UHLIK
POMOĆNI GLAGOLI
U ROMSKOM JEZIKU
(SEM, AVAV, KAMAM)

Urednik
RADOSLAV KATIČIĆ,
član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Tehnički urednik
ENES EKIĆ

SARAJEVO
1984

ACADEMIE DES SCIENCES ET DES ARTS DE BOSNIE-HERZEGOVINE

MATERIAUX

TOME XXIV

SECTION DES SCIENCES SOCIALES

Livre 20

RADE UHLIK

VERBES AUXILIAIRES DANS LA LANGUE DES ROMANI (SEM, AVAY, KAMAM)

Rédacteur

RADOSLAV KATIČIĆ,

membre de l'Académie des sciences et des arts
de Bosnie-Herzégovine

Rédacteur technique

ENES EKIĆ

SARAJEVO

1984

S A D R Ź A J

Strana

U v o d	5
Defektivni pomoćni glagoli	9
Glagoli <i>sem</i> i <i>avav</i>	12
Paleobalkanski jezički supstrat	83
Glagol <i>kamam</i>	84

U V O D

Kao u našem, tako i u romskom jeziku postoje tri pomoćna glagola, *sem*, *avav* i *kamam*, koja služe za obrazovanje glagolskih oblika. Međutim, oni se ni po ulogama koje obavljaju, ni po značenjima koja nose ne podudaraju u cijelosti sa odgovarajućim našim glagolima *jesam*, *budem* i *hoću*.

U upitnoj rečenici, zatim kad nose na sebi naglasak i kad stoje sami za sebe, naši se pomoćni glagoli *biti* i *htjeti* javljaju u svom punom obliku. Recimo, takav je slučaj u ovim rečenicama: Jesi li bio jutros kod njih? Pozitivan odgovor na to glasi: *Jesam*. Rom će upitati na svom jeziku ovako: *Sana li tu oteharin lende?* Bukvalno: bijaše li ti jutros kod njih? A potvrdno će odgovoriti ovako: *Sema*. (Bukvalno: bijah).

Sličan je slučaj sa glagolom *htjeti*. Uzmimo ovu rečenicu: Hoćeš li mi moći danas vratiti novac? Prevedena na romski, ta rečenica glasi: *Kam li tu šaj iriha mae e love adivelh?* Kratak pozitivan odgovor glasi: *Kam* (Hoću). Vidimo opet onaj isti skraćeni oblik *kam*, i u pitanju i u odgovoru, kao usamljenu rječcu afirmativnog obilježja.

Dakle, u srpskohrvatskom jeziku oblici se pomoćnih glagola *biti* i *htjeti* mogu u određenim slučajevima javljati u svome naglašenom vidu, dok za ostale prilike važe njihovi skraćeni parnjaci. U romskom jeziku, međutim, stvari stoje malo drukčije. Tu nema nikakve mogućnosti da se bira između dva aspekta, jer za različite slučajeve postoji samo po jedan oblik. Prema tome, romsko *sem* odgovara u svemu našim oblicima *sam* i *jesam*, a proklitička glagolska čestica *kam* obuhvata značenje obje naše rječe, tj. *hoću* i njenog enklitičkog parnjaka *ću*.

Romski glagoli *sem*, *avav* i *kamam* imaju potpuno obilježje pomoćnih glagola. Ništa ne mijenja na cijeloj stvari što se glagol *avav* u toj svojoj vlaško-romskoj varijanti oblicima i značenjima ukrštava sa svojim hominomom, sa sasvim samostalnim glagolom *avav* (dođem), o čemu ćemo kasnije opširnije govoriti. Oblici romskih pomoćnih glagola su jedinstveni, a upotreba im nije posebno ograničena, pošto kod njih ne postoji podjela na emfatične i na nenaglašene nijanse.

Tome nasuprot, srpskohrvatski pomoćni glagoli *jesam* i *hoću* pojavljuju se, kao što smo već vidjeli, u svojim dužim i kraćim oblicima. Pod-

sjetimo se pri tom da se duži oblici uzimaju redovno onda kada se na njih baca težište, tj. kada ponesu naglasak. Kraći oblici nastaju na taj način što se punim oblicima oduzmu njihovi prednji slogovi, *je-* i *ho-*. Na taj način dobijamo onda njihove okrnjene ostatke, *sam* i *ću*, koji se češće upotrebljavaju od njihovih punih oblika.

Ove dvije neugledne jednosložne partikule vrše svoje dužnosti kod obrazovanja oblika drugih glagola, i to glagol *sam* u prezentu i za građenje prošlih vremena, a *ću* za futur. Kao nenaglašene rječce, enklitike, one ne mogu nikada izbiti na čelo rečenice, niti smiju u okviru same rečenice stajati neposredno iza riječi koje su odvojene zarezom.

Ovdje smo u nekoliko riječi razmotrili prirodu i službu naših pomoćnih glagola *jesam* i *hoću* da bismo postepeno izložili i primjerima ilustrovali vrlo obimnu građu o odgovarajućim romskim glagolima *sem* (*jesam*) i *kamam* (*hoću*).

Pada u oči pojava da smo i dosada, ukoliko smo i govorili o romskim pomoćnim glagolima, gotovo isključivo raspravljali o glagolu *sem* (*jesam*), koji služi za građenje prezentskih oblika, i o glagolu *kamam* (*hoću*), koji pomaže kod obrazovanja oblika futura. Pri tom smo gotovo sasvim zanemarili treći glagol, *avav* (*budem*), koji je od njih najagilniji i najneophodniji u pomoćnoj glagolskoj službi. (Ovdje jedno malo objašnjenje: U romskom ne postoji oblik za infinitiv, pa zato romske glagole navodimo, kao što je to u svijetu običaj, u prvom licu singulara prezenta.)

Mi smo govorili samo o našim glagolima *jesam* i *hoću*, jer oni imaju naglašene i nenaglašene oblike. Povodom toga iznijeli smo i neke podatke o romskim glagolima *sem* (*jesam*) i *kamam* (*hoću*). Treći glagol *avav* (*budem*) ispustili smo zasada iz vida, jer kod njega nema dvojstva oblika. Kad dođe na red, mi ćemo o glagolu *avav* govoriti vrlo opširno, jer o njemu ima najviše da se kaže.

U ovome radu mi nemamo posla direktno sa glagolom *kamam*, nego sa njegovim izdankom, proklitikom *kam*. Ta rječca je mogla lako nastati stezanjem i sažimanjem punog oblika *kamam* (*hoću*), slično kao što je njen najbliži srodnik, verbalna čestica *kamah* (deformisano i *kaham*, *kahma* i *kama*), sa značenjem *bih* ili *bi*, haplološkim nekim putem nastala od svoga punog oblika *kamamah* (htio bih). Na nju ćemo se podrobnije osvrnuti u poglavlju o kondicionalu.

Vjerovatna je i pretpostavka da rječca *kam* predstavlja ostatak poslije kresanja punog oblika glagola *kamam* (*hoću*), tj. ono što ostane kada mu se oduzme lični nastavak za 1. lice singulara prezenta *-am*. Tako onda ostaje samo njegov prvi dio *kam-*, koji u isto vrijeme predstavlja i osnovu.

Ovom prilikom možemo konstatovati interesantnu pojavu da se u srpskohrvatskom buduće vrijeme gradi pomoću rječce *ću*, koja je enklitički ostatak glagola *hoću*, kojem je, kako vidimo, amputiran prvi slog, dok se, naprotiv, u ciganskom za obrazovanje oblika futura upotrebljava kratka čestica *kam* koja, rekli smo već valjda predstavlja proklitički ostatak poslije odsijecanja drugog sloga punog oblika glagola *kamam*.

Glagolska proklitika *kam* odavno se osamila, ukrutila i okamenila. Kao mrtav ostatak, ona ne reaguje ni na šta više, pa nije sposobna ni za kakvu mociju, ni u pogledu roda, ni u pogledu broja. U slučaju potrebe, ona mehanički služi svome zadatku, tj. za obrazovanje futura, pa i tamo

se javlja samo u jednom jedinom jedinstvenom obliku za sva lica singulara i plurala. Pomoćni se gl. *kamam* u obliku čestice *kam* u tome suštinski razlikuje od pomoćnih glagola *sem* (jesam) i *avav* (budem).

Okamenotina *kam* (a i samo joj ime slučajno podsjeća na naše *kamen*) obavlja svoju dužnost u sklopu velikog paleobalkanskog jezičkog sistema. Pandan njenoj pojavi nalazimo u svim balkanskim jezicima, naročito u narodnim govorima. U toku svog boravka na ovome poluostrvu u trajanju od pet i više stotina godina, Romi su u većoj ili manjoj mjeri postepeno preuzimali mnoge pojedinosti i karakteristike iz zajedničkog jezika supstrata, a među njima i obrazac za građenje futura pomoću glagola čije je osnovno značenje *htjeti*.

Upoređujući oblike srpskohrvatskog i romskog jezika, možemo utvrditi da je oblik našeg pomoćnog glagola *htjeti*, *hoću* amputacijom sveden na ciglu malu rječcu *ču*, koja u jugoistočnim srpskim dijalektima prelazi u jedinstven oblik *če* za sva lica singulara i plurala.

Slično tome možemo konstatovati da se odgovarajući glagol u romskom, *kamam* (htjeti, hoću) poslije gubitka svog ličnog nastavka *-am* stopio u neuglednu partikulu *kam*, koja se u nekim dijalektima često javlja i u skraćenom obliku *ka*, da bi se pred riječima koje počinju vokalima svela na svega jedan glas *k'*.

Uskoro ćemo se detaljnije pozabaviti upotrebom romske partikule *kam* za obrazovanje novijih, analitičkih oblika futura I i kondicionala I, za koje u tome jeziku već odiskona postoje respektivni obrasci sintetičkog karaktera.

Treba naglasiti da je romski jezik izrazito sintetičkog tipa. To, uostalom, potvrđuje i sama činjenica da je upotreba pomoćnih glagola u tome jeziku vrlo ograničena, mnogo skućenija nego u srpskohrvatskom, koji po tipu svoje fleksije već i sam važi više kao jezik sintetičkog obilježja.

Tokom vremena u mnogim su jezicima prvobitna značenja nekih glagola izbljednula, razvodnjela se i rasplinula. Ostavši bez mogućnosti za dalji samostalni opstanak, oni su se priljubili uz vitalnije glagole, uz njihove neodređene oblike, participe i infinitive. U zajednici s njima, oni onda postaju pomoćnici pri građenju oblika složenih vremena u koje unose izvjesne elemente određenosti, lice, broj i rod.

U glagolskom sistemu oni služe za opisivanje temporalnih i modalnih odnosa, za koje inače ne postoje neposredni, prosti i adekvatni izrazi. Tako onda, pored ostalog, *sem* služi kao kopula, *avav* kao faktor za građenje pasiva, dok je *kam*, čuli smo maloprije, angažovan u obrazovanju oblika futura I i kondicionala I.

Pomoćni glagoli u romskom imaju, kao po pravilu, nepotpuna značenja, što je inače slučaj i u mnogim drugim jezicima. Međutim, van pomoćne službe oni održavaju do izvjesne mjere status nezavisnih glagola. U samostalnom svojstvu značenja im se unekoliko nijansiraju.

Tada se pomoćni glagoli javljaju sa svojim prvobitnim značenjima koja su u toku dugog vremena oslabljena. Tako se onda glagol *sem* (naš *jesam*) pojavljuje sa značenjem postojim, boravim, nalazim se i sl. Glagol *avav* (naš *budem*), koji je, u stvari, trenutnog aspekta, otkriva nam svoje staro značenje, *postanem*, a rjeđe, *bivam*, i dr. Glagol *kamam* (hoću) značio je prvobitno *volim*, *milujem*, *želim* itd.

DEFEKTIVNI POMOĆNI GLAGOLI

Pomoćni glagoli u romskom su kao i u mnogim drugim jezicima manje ili više defektivni. Takve prirode su i tri naša glagola: *jesam* (biti), *budem* i *ću* (htjeti). Glagol *jesam* ili *sam* ima samo oblike prezenta. Glagol *budem* ima svoje vlastite oblike samo za prezent, particip prezenta i za imperativ. Treći pomoćni glagol je također siromašan, jer ima samo jedan, okrnjen oblik, i to u prezentu *ću* (od hoću). Ostali njegovi oblici ne stoje u pomoćnoj službi. Oni pripadaju matičnom glagolu *htjeti*, koji je potpun i nezavisan.

Romski pomoćni glagol *sem* (naš *sam*) gradi iz svojih sredstava samo oblike prezenta, a to je navedeni oblik *sem*, i oblike imperfekta *semah* (bijah, koje se upotrebljava i mjesto našeg: bio sam). Pomoćni glagol *avav* nema svojih vlastitih infinitivnih oblika, tj. nedostaju mu oba participa i infinitiv. Infinitiv imaju samo njemački Romi *Sinti*, kojih ima vrlo malo u nas, zatim *Gopti* u Lici i tursko-grčki Romi plemena *Selengere* na jugoistoku naše zemlje.

Da bih mogao izvesti jednu paralelu, osvrnuću se najprije na naš jedan slučaj. Postoji, naime, jedan krajnje rijedak defektivni glagol koji nas živo podsjeća na našu mrtvu epsku starinu. Taj arhaični glagol, *velim*, javlja se i u nijansi *velju*, onda u participu prezenta *veleći* i u imperfektu *veljah*. Ono *velju* odnosi se prema dubletu *velim* kao naše *hoću* i *mogu* prema kajkavskim oblicima *hoćem* i *možem*.

Ovom prilikom htio bih da ukažem na jednu sasvim sličnu pojavu u goptskom govoru. Ovdje postoji glagolski oblik *kamu* (tj. *hoću*), koji u ostalim romskim dijalektima glasi *kamam* ili *kamav*. Što se tiče mene, ja smatram da je najstariji oblik *kamam*, iz kojeg se poslije pretvaranja završnog glasa *m* u *v* razvio oblik *kamav*. Naposljetku, kada se glas *v* vokalizovao i kada je upio vokal *a*, nastao je oblik *kamu*.

Poznato je da Romi nemaju u svome jeziku neke posebne riječi za pojam glagola *imati*. Stoga su oni prinuđeni da ga opisuju kako znaju i umiju. Najviše to čine jednim naročitim dvočlanim izrazom u kojem se subjekat nalazi u akuzativu, dok se predikat sastoji od 3. lica singulara ili plurala glagola *sem* u prezentu i imperfektu, dok za ostala vremena i

načine služi pomoćni glagol *avav*. Npr.: *Man hi trin čhavoře* (Ja imam troje djece). — *Te čerdan bući, kam-avel tu love* (Ako budeš radio, imaćeš para). — *Len najsaha ni phađi parava* (Nisu imali ni prebijene pare).

Interesantno je zapažanje da se Romi srazmjerno izdašnije služe uslugama glagola *imati* nego što je to slučaj kod nas. To na prvi pogled protivrjeći sintetičkom karakteru morfološkog sistema u romskom. Romi, koji inače uživaju žalostan glas da više nemaju nego što imaju, koriste se češće nego mi glagolom *imati* (i to opisnom konstrukcijom, pošto direktnog izraza za nj nemaju), jer ga gotovo redovno upotrebljavaju mjesto modalnih glagola *morati* i *trebati*.

Evo i primjera za modalnu službu glagola *imati*. *Akana hi tu te džah orta lehte te golehtar deh vorba leha* (Sada imaš da odeš pravo k njemu da o tome s njim porazgovaraš). Takva upotreba glagola *imati* treba da se zahvali uticaju balkanskih jezika. Moram naglasiti da srpskohrvatski književni jezik ne spada u jezike jedinstveno balkanskog obilježja. Tome nasuprot, narodni govori, naročito u istočnoj polovini našeg zajedničkog jezičkog područja, sve više podliježu podzemnom širenju opšebalkanskog jezičkog supstrata.

U poređenju s nama, Romi više od nas upotrebljavaju i glagol *htjeti* u njegovoj pomoćnoj funkciji. Poznato nam je već da on preko svoje čestice *kam*, koja je identična sa njegovom osnovom, učestvuje u građenju oblika futura, što u potpunosti odgovara ulozi njene partikule u našem jeziku, čestici *ću*.

Međutim, glagol *htjeti* pomaže i u stvaranju kondicionala I ostalih glagola. To on postiže preko rječe *kamah*, koja u stvari predstavlja sažeti oblik 1. lica singulara njegovog kondicionala I, *kamamah* (htio bih). Spomenimo i to da su oba petrefakta, *kam* i *kamah* nepromjenljiva kroz, sva lica oba broja. Npr.: *kam perav* (pašću), *kam pereh* (pašćeš), *kam-perel* (paće) itd., *kama-pelem* (umalo što nisam pao), buk. htio sam pasti, *kama-pelan* (umalo što nisi pao), *kama-perel* (umalo što nije pao) itd.

Dalje, treba naglasiti da se Romi obilnije služe i oblicima pomoćnog glagola *avav*. Dok se njegov partner u našem jeziku *budem* pojavljuje samo u prezentu, participu prezenta i u imperativu, dotle se *avav* odlikuje bogatstvom svojih oblika. Npr. u prezentu: *avav* (budem), u sintetičkom futuru: *avava* (biću, budem), u kondicionalu I, koji je ujedno i oblik za imperfekta: *avavah* (bio bih, bivah). u preteritu: *avilem* (bio sam), u kondicionalu II, koji je ujedno i oblik za pluskvamperfekta: *avilema* (bio sam bio, da sam bio), u imperativu: *av! te avah! aven!* (budi! da budemo! budite) i dr.

Za razliku od relativno bogatog pomoćnog glagola *avav* (budem), koji mu je prisan partner u dopunjavanju oblika, u saradnji ekspletivnog značaja, glagol *sem* je vrlo siromašan oblicima, mada inače glagol *jesam* po svome značaju u svim jezicima u kojima se javlja neosporno drži prvo mjesto. Glagol *sem* ima samo prezentski oblik *sem*, i imperfekatski: *semah* (bijah). Pa ipak, naš glagol *jesam* je još siromašniji, jer ima samo oblik za prezent: *jesam*, dok se za ostala vremena i moduse služi oblicima pozajmljenim od drugih pomoćnih glagola.

Pomoćni glagoli u romskom rado se udružuju i međusobno ispomažu, a dometi njihovih značenja ponekad se ukrštaju. Uzmimo tako glagole *sem* i *avav*, koji pored svojih redovnih značenja *jesam* i *budem* sadrže i značenja

koja se međusobno blisko graniče. Recimo, glagol *sem* može još da znači i *postojim*, dok *avav* ima i značenje *postanem*, što se samo po svom trenutnom aspektu razlikuje od pomenutog.

Ima slučajeva da se značenja oba glagola mogu, npr. u prezentu, prevesti jednim zajedničkim izrazom. Tu je, recimo, oblik *bivam*, koji može katkada da zadovolji obje strane, i glagol *sem*, i glagol *avav*. Znači, pored razlike u oblicima, tu i tamo postoji izvjestan paralelizam, odnosno podudarnost značenja.

Istaknuto je već da je pomoćni glagol *sem* (naš *jesam*) u velikoj mjeri defektivan i da mu pri građenju potrebnih oblika u pomoć priskabe glagol, partner *avav*, koji je sačuvao gotovo sve svoje oblike. Nedostaju mu samo infinitivni oblici, koje je, međutim, lako opisati, a koji se inače i u balkanskim jezicima gube.

Oblici pomoćnih glagola *avav* su jedinstveni, etimološki potpuno homogeni. Međutim, istina je i to da kod upotrebe preteritalnih oblika u nekim slučajevima postoji mogućnost da dođe do kontaminacije sa oblicima pomoćnog glagola *sem*. O tome ćemo kasnije u posebnom poglavlju mnogo opširnije govoriti.

Stara je činjenica da su pomoćni glagoli u većini jezika defektivni. Na prvi pogled to nam se čini nelogično, jer sve što se često upotrebljava, lako se trca i mijenja, ali pošto je vječito na očima, ne može se naprečac izgubiti. Budući da su nepotpuni, pomoćni glagoli su prinuđeni da se »refektaju«, tako da im je sistem oblika postao heterogenog sastava.

Uzmimo naš glagol *biti*, koji svoj morfološki fond kompletira iz tri izvora. On pozajmljuje svoje oblike od pomoćnih glagola *jesam*, *budem* i *hoću*. Tako su i oblici njemačkog glagola *sein* (biti) raznorodnog porijekla: *bin* (sam), *sind* (smo) i *werde sein* (biću). Uzmimo i francusko *être* (biti): *suis* (sam) *es* (si), *fus* (bjeh). Sve to podsjeća na složno trojstvo pomoćnih glagola u ciganskom: *sem*, *avav* i *kamam*.

Oblici sa različitim korijenovima udružuju se u grupe s oblicima sa zajedničkim korijenovima. Dopunjavanje oblika nalazimo i u drugim kategorijama riječi. Uzmimo našu riječ čovjek, ona ima heterogen plural: ljudi. Romski pridjev *lačhe* (dobro) ima komparativ *majfeder* (bolje), zamjenica *vov* (on) u akuz. glasi *leh*.

GLAGOLI SEM i AVAV (JESAM i BUDEM)

U svome jeziku Romi nemaju posebnog glagola koji bi u svemu odgovarao našem glagolu *biti*. On svoje oblike zahvaljuje složnoj združenoj zajednici glagola *sem* (jesam) i *avav* (budem). Naš glagol *biti* ima osnove *bud-* i *bi-*. Svoje prezentske oblike obrazuje od osnove *bud-*, koji tada imaju trenutno značenje, i od osnove *jest* sa nesvršenim obilježjem. Oblik *jesam* se javlja kada stoji samostalno, kad je u početku rečenice, iza veznika *a*, *i*, *te*, uopšte kad je naglašen.

Naš pomoćni glagol *sam* (jesam) ima isto osnovno značenje kao i njegov vršnjak u romskom *sem*. Obadva glagola su očigledno zajedničkog indoevropskog porijekla, što se prema njihovim oblicima na prvi pogled može zaključiti. Prema srpskohrvatskom *sam* (jesam), slovenačkom *sem* i makedonskom *sum*, stoje romski oblici *sem* (gurbetski), *sīm* (vlaško-romski), *som* (sintski) itd.

Ostali oblici prezenta pomoćnog glagola *me sem* (ja sam) u gurbetskom glase: *tu san* (ti si), *vov hi* ili *vov si* (on je) *voj hi* ili *voj si* (ona je), *amen sam* (mi smo), *tumen se* (vi ste), *von hi* ili *von si* (oni, one, ona su). Kasnije ćemo govoriti o oblicima prezenta u tursko-grčkim romskim dijalektima, koji se uveliko razlikuju od gurbetskih *sem*, *san* i dr.

Kao glagol pomoćnog značenja, glagol *sem*, pored ostalog, služi i za opisivanje pojma našeg glagola *imati*. U jednoj takvoj lokuciji glagolski oblik *hi* (*si*), *saha* (*sas*) i drugi, od glagola *avav* izvedeni oblici traže objekat u akuzativu. Npr.: *Hi man sa so mo ilo mangel* (Imam svega, što mi srce zaželi). — *Saha amen bari buči te lačharah* (Imali smo da obavimo velik posao). — *E čorā n'avle la šeja te huravol-pe* (Sirota nije imala haljina da obuče). To je na kosovsko-gurbetskom.

Pomoćni glagol *sem* igra, kao i u nas, ulogu glagolske kopule. Npr.: *Tu san mrno maj lačho amal* (Ti si moj najbolji prijatelj). — *Amen san but bučarne čhave* (Mi smo vrlo vrijedni momci). U sprezi sa participom perfekta pasiva glagol *sem* označava stanje. Navešćemo sada neke specijalne slučajeve tog tzv. pasiva stanja u romskom. Radi se o glagolskim lokucijama čiji je broj vrlo ograničen.

Uzmimo najprije glagol *umblavav*, što znači objesim ili, u duhu kauzativa tačnije prevedeno, učinim (ili dam povoda) da nešto bude obješeno. Ali direktan prevod za naš glagol *visim* u romskom ne postoji. Za tu priliku Romi se služe opisnom, pasivnom, konstrukcijom *umblado sem* (obješen sam). Analogan primjer imamo u francuskom: *Je suis pendu* (ja visim),

bukvalno: ja sam obješen. Oblik *je pends* (od *pendre*, *visiti*) rjeđe se upotrebljava. Od participa se ponovo gradi glagol, i to povratni: *umbladivav* ili *umbladinajvav*, sa značenjem vješam se, objesim se (u romskom se glagoli ne razlikuju po aspektu u trajanju radnje). Oba navedena glagola označavaju radnju, proces.

Dalje, u francuskom se pojam *sjedim* opisuje lokucijom *je suis assis*, u prevodu, otprilike, *ja sam posaden*. *Sjedim* se na romskom kaže *bešav*, ali ne postoje nikakve opisne kombinacije sa participom perfekta pasiva *bešavdo*, *bešaldo*, *bešljardo* ili *bešardo*, što znači posaden, a koji je izveden iz glagola *bešavav*, *bešalav* itd. (posadim). — Zatim, u romskom nema, recimo, ni glagola *bdijem*, već samo budan sam, *džungado sem*, bukvalno, *probuden* sam.

Osvrnimo se sada na francuski perifrastični izraz *je suis couché*, što znači *ležim*, a bukvalno: *ja sam položen*. S druge strane, u romskom može Kod tog glagola sintetičkog tipa postoji i jedan opisni, analitički izraz i *ležim*, dakle i radnju i stanje. To je slično slučaju u njemačkom, gdje može da dođe do nesporazuma kod glagola *ich hänge* (ja objesim ili vješam) i *ich hange* (ja visim), mada je onaj prvi oblik (*ich hänge*) u praktičnom govoru gotovo sasvim istisnuo svog parnjaka i preuzeo i njegovo značenje.

U vezi sa navedenim primjerima iznijećemo samo još jedan slučaj. Radi se o vlaško-romskom glagolu *terđovav* (*čerđov* i sl.), sa značenjem *stojim*, *stanem*, a bukvalno: *zadržim se*. Porijeklo valjda vodi od glagola *terav* (*therav*), što znači *držim*, *steknem* (upor. arhaično »obdržim« obtenir). Kom tog glagola sintetičkog tipa postoji i jedan opisni, analitički izraz iste vrijednosti: *Me sîm terdo* (Ja stojim ili stanem), bukvalno: *Ja sam zadržan*.

Ova verbalna lokucija *me sîm terdo* (stojim) izdaleka podsjeća na francuski opisni izraz *je suis debout*, i to po načinu svoga obrazovanja, a ne i po sastavu, jer u romskoj lokuciji je drugi dio particip perfekta pasiva, a u francuskoj je to priloški izraz. Evo i jedan drastičan primjer za onu romsku lokuciju, stih uzet iz surovog teksta jedne rusko-ciganske balade: *Čorđu, bare kurvo, maj pe vas peresa, kurva sjanas. Vundjo, vi kurva meresa!* (Stani, velika kurvo, pašćeš kad-tad mi šaka, kurva si bila, Vundjo, a kurva ćeš i umrijeti)! Nrp.: *Vundija* znači kopito ili nokat. To je simbolično ime za bludnicu!

U pogledu značenja oba pomoćna glagola, *sem* i *avav*, treba naglasiti da se ona u srpskohrvatskom i u romskom u prezentu ne podudaraju uvijek. Romski glagol *avav* nosi više srodnih, ali ne i identičnih značenja, kao što su, pored ostalih, i ova: *budem*, *bivam*, *nalazim se*, *desim se*, *postanem*, *postojim*, *boravim* i *prebivam*. I prezent glagola *sem*, koji obuhvata slična značenja, većim se dijelom poklapa sa našim pomoćnim glagolom *sam* (*jesam*), s kojim, uostalom, kako vidimo, ima zajedničko indoevropsko porijeklo. Sličnost je, zaista, očigledna. Tako, npr., romski oblici *sem*, *sam*, *si* i dr. odgovaraju našim *sam*, *smo*, *su* itd.

Povodom razmatranja bliskih međuodnosa kojima su povezani glagoli *sem* i *avav* iznijeli smo neka zapažanja. Njih ćemo sada dopuniti i potkrijepiti sljedećim mješovitim primjerima. Iznijećemo ih paralelno, iz čega ćemo moći ustanoviti da se oba glagola, *sem* i *avav*, međusobno slično odnose kao i njihovi pandani u srpskohrvatskom *sam* (*jesam*) i *budem*.

Najprije ćemo navesti po jednu rečenicu sa romskim glagolom *sem*, pa onda istu tu rečenicu sa njegovim partnerom *avav*. Dok glagol *sem* izražava nešto što je određenije, sigurnije, dotle glagol *avav* odražava u manjoj ili većoj mjeri nešto što je vezano ili uslovljeno.

Evo, najzad, tih primjera: *Me sem inča kana vi vov hi inča* (Ja sam tamo, kad je i on tamo). — *Me avav inča, kana vi vov inča avel* (Ja tamo budem, kad i on tamo bude). — *An e love, gači hi!* (Daj pare, koliko ima!) — *An e e love, gači avela!* (Daj pare, koliko bude!) — *Te hi la, dela tu* (Da ima, dala bi ti). — *T'avel la, dela tu* (Da imadne, dala bi ti). — *Te avela la, voj dela tu* (Kad bi imala, dala bi ti). — *Mangah te hi amen* (Želimo da imamo). *Mangah te avel amen* (Želimo da imadnemo). — *Vačaren amenđe, kana se čhere* (Recite nam kada ste kod kuće). — *Vačaren amende kana avena čhere* (Recite nam kada budete kod kuće). — *Kaj hi gova lende čhera?* (Gdje su to njihove kuće?) — *Kaj aven gova lende čhera?* (Gdje to budu njihove kuće?)

Izložićemo sada nekoliko slučajeva sa po dvije rečenice u granicama kraćih tekstova. U jednoj od njih nalazimo uvijek glagol *sem*, a u drugoj glagol *avav*. Iz takvih parova rečenica najrječitije izbijaju razlike i sličnosti u karakteru i u funkciji oba glagola.

Počinjemo, dakle, da izlažemo primjere. — *Majfeder hi te avav terno phuroŋo, neg te avav phuro terno* (Bolje je da sam mlad starac, nego star mladić). — *Te aveh baxtalo kaj tu si man* (Budi srećan što te ja imam). — *Džikaj hi džungalipe, ni avel lačhipe* (Dok je zla, nema dobra). — *Amen sam lehće maj lahće amala, a andar dīveh ando dīve avah sa majlače* (Mi smo njemu najbolji prijatelji, a iz dana u dan bivamo sve bolji). — *Činen o xher, savo hi te hi, savo avela te avela* (Kupite kuću, kakva je da je, kakva bude da bude). — *Kana e Roma xasareba pi čhib, niči avena gova so hi* (Kad bi Cigani izgubili svoj jezik, oni ne bi bili ono što jesu).

Imperfekat glagola SEM

Imperfekat pomoćnog glagola *sem* gradi se na taj način što se obliku svakog lica oba broja prezenta toga glagola doda uvijek isti, njegov sprijeda okrnjeni oblik 3. lica singulara prezenta: *ah* ili *as* (od *sah* ili *sas*). Upotreba jedinstvenog nastavka za sva lica podsjeća nas donekle na upotrebu oblika glagola u svih šest lica. O tim verba inflexibilia biće govora drugom prilikom.

Oblici imperfekta pomoćnog glagola *sem* su sljedeći: *semah* (*semas, sema*). Bio sam, zapravo: bijah. Prvi oblik upotrebljavaju Zapadni Gurbeti, a oblike u zgradama ostali Gurbeti. Zatim, oblik za 2. lice sing.: *sanah* (*sanas, sana*). Bio si, bijaše. Dalje: *sah* ili *saha* (*sas, sasa*). Bio je, bijaše. *Samah* (*samas, sama*). Bili smo, bijasmo. *Senah* (*senas, sena*). Bili ste, bijaste. *Seha* (*sas, sesa*). Bili su, bijahu. Oblike u zgradama bez završnog -s upotrebljavaju i Zap. Gurbeti.

Slijede primjeri s oblicima u singularu. *Me so kate sema, sema, majbut ni avava* (Ja šta sam ovdje bio, bio sam, a više neću dolaziti). — *Tu sanah ando gav, džikaj me ačhadilem ando foro* (Ti si bio u selu dok sam

se ja zadržao u gradu). — *Palaciŕa so ni vačardem, so saha ma ande gođi* (Zamalo što nisam rekao ono što mi je bilo u pameti). — *Saha gova thaj nakhla, muk akana rigate!* (Bilo je to i prošlo, pusti sada kraju).

A sada evo primjera za tri lica plurala: *Eke, sar saha gova amenca!* (Eto, kako je to bilo s nama)! — *Me thaj tu sama ades pe jekh šukar than* (Ja i ti smo bili danas na jednom lijepom mjestu). — *Kaj sena gači soŕo kurko?* (Gdje ste bili toliko cijele nedjelje)? — *Trin phral sesa baxtale* (Tri brata bila srećna). — *Majanglal gothe seha pe buči beš džene* (Ranije je bilo tamo na poslu deset ljudi). — *Arači seha tumen pe jračaci dešuštar džene* (Juče vas je bilo na večeri četrnaest ljudi). Ali, to može da znači i: Juče ste imali četrnaestoro ljudi na večeri.

Avav, blizanac glagola *sem* gradi svoj imperfekat na isti način. Dakle: *avavaŕ, avava* (*avavas*), *avehah, aveha* (*avesas*); *avelah, avela* (*avelas*); *avahah avaha* (*avasas*); *avenah, avena* (*avenas*); *avenah, avenah* (*avenas*). Dakle, oblici za 2. i 3. lice plurala imperfekta su isti.

Oblici imperfekta glagola *sem*, tj. *semah* itd. javljaju se često u značenjima svih naših prošlih vremena, imperfekta, preterita, tj. perfekta i aorista, a s vremena na vrijeme i našeg pluskvamperfekta. Npr.: *So sah, sah* (Što je bilo, bilo je, ili: šta bi, bi). — *Hi kana, mereha, so vačardah mo papici* (Ima kad, umrijećeš, što rekao /ili: što reče/ moj deda).

Sa gurbetskim oblikom *semas* (ili vlaško-romski *šymas*) možemo uporediti i arlijsko *hinjomaj*, koje se razvilo iz oblika *hinjomah*. Pored toga, postoji i paralela *sijumas*, koja je prevalila sličan razvojni put. To što je od završetka *-ah* (*-as*) nastalo *-aj* nije nimalo neobično u romskom. Ta fonološka pojava dihotomije glasova *h* i *s* je vjekovna karakteristika indoiranskih jezika. Treba uporediti i slučaj zapadnogurbetskog oblika *čerelaj* (radio je), koji se razvio iz starijeg *čerelah*, a ovaj iz *čerelas*.

Pored oblika *sah* (*sas*), što znači bijah, bio (bila, bilo) je, rjeđe se čuje skraćeno *sa*, a mnogo češće produženo *saha* ili *sasa*, naročito onda ako se radnja dešava u pluskvamperfektu. Evo jednog primjera na kosovsko-gurbetskom: *Vov čerdilo majzuralo adž jekhdrom nego so sasa*. To znači: On se napravio (tj. postao je) još jedanput jači nego što je bio. Osim navedenih, javljaju se još naročito u tamarskom (istočnogurbetskom) dijalektu još i nijanse *sesa* ili *ses*.

Svi ovi oblici, koji se, kako vidimo, u raznim narječjima javljaju u različitim varijantama, mogu često da se u podjednakoj mjeri upotrijebe i za 3. lice singulara, kao i za 3. lice plurala. Npr.: *Vov sas čoŕo* (On je bio siromašan) i *Vov seha jekh čoŕo manuš* (On je bio jedan siromašan čovjek). Mnogi Romi vole, ne bez razloga, da u različitim oblicima gledaju i različite nijanse značenja. Tako, npr.: *Pe gav foro saha but Ŗoma* (Na ovom sajmu bilo je mnogo Roma). Tome nasuprot, *Pe gav foro seha but Ŗoma*, može da znači: Na tome sajmu bili su mnogi Romi.

A sada još pregršt mješovitih primjera radi utvrđivanja stečenog znanja. *Semah po bičindo te činav mae khanči* (Bio sam na pijaci da kupim sebi nešto). — *Kana saha opaširat sikadile ando ajsav e benga* (Kada je bila ponoć, pojavili su se đavoli u vodenici). — *Gova sah thaj načhilaŕ* (To je bilo pa prošlo). — *Gaja saha, gaja avilah-pe, so šaj me lehće* (Tako je bilo, tako se zbilo, šta mu ja mogu). — *Karing-inća ċele, sesa upre-tele* (Tamo i amo su išli, bili su gore i dolje). — *Inća ande xar sesa e čor*

(Dolje u guduri bili su razbojnici). — *Kana saha te džal-tar, voj ni kamlah* (Kad je bilo da pođe, ona nije htjela). — *Svakone ses po jekh džučhel* (Svako je imao po jednog psa). — *Saha daramahko maripe thaj seha daba sar bršind* (Bila je strahovita tučnjava, a batina je bilo kao kiše).

SINJUM (HINJUM)

To je gl. *sem* na tursko-grčkim romskim dijalektima. U ovim oblicima opet dolazi do punog izraza dosljedna fonološka pojava dihotomije. Riječ je o glasovima *s* i *h*. Tumačenja moramo izostaviti jer bi nam to oduzelo mnogo dragocjenog vremena. Ti dijalekti po svojim oblicima uveliko odstupaju od vlaško-romskih, koje ovdje u prvom redu obrađujemo. Za one prve smo predvidjeli jednu posebnu studiju u kojoj ćemo se detaljno na njih osvrnuti.

Evo, sada dajemo bogat niz autentičnih primjera iz životne govorne prakse i iz tekstova jezičkog folklora, prvenstveno iz pripovjedaka. Oštro oko rođenog lingviste ubrzo će uočiti velike razlike koje postoje između ovih i odgovarajućih vlaško-romskih oblika.

Me hinjom and'adaja diz (Ja sam bio u tome gradu). — *Na hinjum me tuke bango* (Nisam ja tebi kriv). — *Tu na hinjan bavalipnaske bijando* (Ti nisi za bogatstvo rođen). — *Kaj hijan (Kaj sinjan?) (Gdje si?) — Savo hinjan? (Kakav si?) — Vakjerđa lenge sa o hine* (Rekao je njima sve šta je). — *Dikjlja sa o hine* (Vidio je sve što je). — *Amen bukale hinjam* (Mi smo gladni). — *Kaj hinjen tumen?* (Gdje ste vi)? — *Kole čalende hi le džuva*. To znači: Ona djeca imaju vaške.

Me sijum pirno, so sijan tu (Ja sam majstor, šta si ti)? — *Dikhav akana kaj na sijan murš* (Vidim sada da nisi muško). — *Sar isi amari pen?* (Ko je naša sestra)? — *Akava i tu baxt* (To je tvoja sreća). — *Tumen sijen saste* (Vi ste zdravi). — *Kaj sijanaine tu?* (Gdje si bio ti)? *Andi odoja diz amende puni nane* (U onom gradu kod nas nema vode).

NAJSEM (INAJSEM) nisam

U slučaju odricanja, adverb negacije stavlja se pred glagol. Tako onda imamo od *jesam*, *nisam*, od *imam*, *nemam*, itd. Dok od našega *sam* imamo *nisam*, a od *jesam* *nijesam*, u ciganskom imamo samo jedan oblik *sem*, a za negaciju dva oblika *najsem* ili *či sem*. Kao što je *nijesam* složeno od *nije* i *sam*, tako je i cigansko *najsem* složenica od *naj* (nije) i *sem* (sam).

Ponovimo, oblici prezenta pomoćnog glagola *sem* glase: *sem*, *san*, *hi* (*si*), *sam*, *sen*, *hi* (*si*). Dakle, zapadnogurbetski oblici počinju sa glasom *s*, osim u trećem licu za sve redove, gdje stoji *hi*, dok oblik *si* imaju drugi gurbetski dijalekti. Negativni oblici glase: *najsem* (*nisam*), *najsan*, *naj*, *naj-sam*, *najsen*, *naj*. Prema tome, u trećem licu singulara i plurala otpada sam glagol *hi* (*si*). To podsjeća upola na naš slučaj, *nijesam*, *nijesi*, *nijesmo*, *nijeste*, *nijesu*, a za treće lice singulara *nije*.

U imperfektu negacija oblika se sprovodi na isti način. Pred oblike *semah, sanah, sah, samah, senah, seha*, stavlja se opet ona negativna partikula *naj*. Dakle, *najsemah*, (ne bijah, nisam bio), *najsanah, najsah, najsamah, najsenah, najseha*. Prema tome, u prezentu naša negacija *nije* potpuno odgovara romskoj *naj*, dok se u imperfektu mi služimo drugom negacijom, *ne*, a Romi opet uzimaju *naj*.

U vlaško-romskom i gurbetskom (osim u zapadnogurbetskom) susrećemo se sa pojavom stezanja oblika u 3. licu singulara imperfekta. Od rječce *naj* ostaje samo njen početni glas *n-*, dok rječca *sas* gubi svoje početno *s-*, tako da se glas *n-* sastavi sa ostatkom *-aš* pa tako dobijamo oblik *n'as* ili, kratko, *nas* (ne bijaše, nije bilo).

U arhaičnom narječju Gopta u negativnom obliku održalo se ono *hi*, pa zato kažu *nahi* (nije), što treba razlikovati od zapadnogurbetske lokalne negacije *nahi* (ne mogu), koja se razvila iz oblika *našti*. Naša rječca *nije* u zapadnogurbetskom glasi *naj* ili naglašeno *nanaj*. Treba dodati da Gopti spram našega oblika *hi* ili *si* (jest) imaju svoj emfatični oblik *hilo, hili, hile* koji nije participskog porijekla.

Gornja zapažanja začinćemo sa nekoliko primjera. *Tu najsan mandar, me najsem tutar* (Ti nisi od mene, tj. za mene, a ja nisam od tebe, tj. za tebe). — *Te nanaj tuće bandipe so voj avili, tu ači amenca* (Ako ti nije krivo što je ona došla, a ti ostani s nama). — *Inaj, kaj me ašarav le čačimasa vov si but lačho manuš* (Nije da ga ja hvalim, on je stvarno dobar čovjek). — *Inaj gova tala o dol* (Nema toga pod bogom, pod nebom). — *Dikh-ta mae te naj džuva ande me bal* (Pogledajder mi da nema vaški u mojoj kosi).

NAJSEMAH (INAJSEMAH) — ne bijah (nisam bio)

To je negativni oblik 1. lica singulara imperfekta pomoćnog glagola *sem* sa značenjem *ne bijah* ili *nisam bio* (bila, bilo). Ti odrični oblici se grade ako se pred oblike imperfekta glagola *sem* stavi negativna čestica *naj* ili (osim u zapadnogurbetskom) *či*. Dakle: *Najsemah, najsanah, najsah, najsamah, najsenah, najseha*. Mjesto rječce *naj*, dakle, može da stoji i *či*. Npr.: *či semas* itd.

Me okovađiveh najsemah lende (Ja onomadne nisam bio kod njih). — *Nas khanči late* (Nije bilo ništa kod nje, tj. nije imala ništa). — *Te najsena kothe, kam-aven* (Ako niste bili tamo, bićete.) — *Amen dži amilaj najsamah nisar ande koja plajin* (Mi do ljetos nismo nikako bili u onoj planini).

Pored oblika *najsaha* (nije bio, nije bila, nije bilo), upotrebljava se u nekim dijalektima i oblik *n'avlo*, koji je, vidimo, izveden od *avav*, a ima naglašeno bezlično obilježje, kao kad bismo mjesto *nije bio* rekli *nije ga imalo*. Nrp.: *N'avlo manuš kaj šaj iklola kal grasnja* (Nije imalo, tj. nije bilo čovjeka koji bi mogao pojahati ovu kobilu). — *N'avlo len khanči pala piro džuvi* (Nisu imali ništa za svoj život, tj. hrane nisu imali). — *Okova dilo, n'avla le řomni* (Onaj ludak nije imao žene). — *Gole čore řomane čeren n'avlo len ojivendeha kaš* (One siromašne romske kuće nisu imale drva). Ovdje možemo odmah konstatovati da je imenica *čer* (kuća), koja

označava stvar, sasvim pogrešno stavljena u živi *akuzativ* plurala. Trebalo je upotrijebiti neku perifrastičnu konstrukciju, recimo, kombinaciju s nekim prijedlogom. Npr.: *ande* (ili *paša*, ili *ke*) *gov čera najsah kaš nakhlo jivend* (U onim kućama nije bilo drva prošle zime).

NAJTALEM (INAJTALEM) — nema me

To je složen izraz emfatičnog karaktera, združena zajednica kratkih čestica koja nema sintetičkog pandana u srpskohrvatskom jeziku. Prvi sastavni dio te tročlane složenice nosi obilježje dvojne negacije, koja se ovdje javlja u skraćenom obliku. Tako je od odrečne partikule *nanaj* ili *ninaj*, koja izgleda predstavlja reduplikaciju, poslije odbacivanja početnih glasova, *n-* ili *na-*, ostao oblik *inaj* ili *naj*, sa dva vrlo bliska značenja: *nije* i *nema*.

Kao drugi član pomenutog trojstva (*najtalem* ili *inajtalem*) javlja se mali umetak *ta*. Ta rječca u glagolskoj službi treba da simboliše neku emfazu. Pa ipak, ona ne nosi poseban naglasak, jer on pada na glagolsku negaciju u početku riječi. Rječca *ta* ostaje insert enklitičkog značaja. Slučaj je valjda htio da ova čestica nalazi u srpskohrvatskom svog blizanca, partnera potpuno istog oblika *ta*, a sa funkcijom i značenjem koji joj vrlo blisko odgovaraju. Uza sve to, naša čestica *ta* nije sasvim lišena naglaska.

U slučaju, međutim, kada se romska čestica *ta* zadesi neposredno poslije glagolskog oblika, ona unekoliko izmijeni svoje prvobitno značenje, pa se upadljivo podudara sa našom rječcom *ta*. Npr.: *Av-ta!* ili *avta!* odgovara našem srpskohrvatskom *ta dođi!* ili *dođider!*

Najzad, onaj treći slog pomenutog izraza *-lo*, koji je sposoban i za mociju, pa ima oblike i za ženski rod: *-li*, odnosno za plural: *-le*, podudara se sa nastavcima za sva lica singulara i plurala preterita izvjesnog broja romskih glagola.

Ovo izlaganje prprat ćemo sljedećim primjerima. Najprije, singularom: *Te phučola tu khonik, mothov lehće, najtalem čhero* (Ako te ko upita za me, reci mu, nema me kod kuće). — *Te xoljardan ma, tut inaj (ili: inajtalan) majbut pe gav phu.* (Ako me naljutiš, tebe nema tj. neće te biti više na ovoj zemlji). — *Najtalan odumut amende, kaj san gaći?* (Nema te zadugo kod nas, gdje si toliko)? — *Gov manuš inajtalo, savo šaj uštavela po ljoljarde angara* (Toga čovjeka nema koji bi mogao gaziti po užarenom ugljevlju). — *Av akaring, gathe hi šudri učhalin, gothe inajtali* (Hodi ovamo, ovdje ima svježe hladovine, a ondje je nema). — *Gaći hi ma bući, ni džanav, jatali mi gođi* (Toliko imam posla, ne znam gdje mi je pamet).

A evo primjera i za sva tri lica plurala. *Amen najtalam tumende nisar* (Nas nema kod vas nikako). *Majbare dile amendar tala o del najtalam* (Većih budala od nas pod Bogom nema). — *Sar gova najtalen te čhelah amen* (Kako to vas nema da se poigramo). — *So hi gova, sořo čhon najtalen!* (Šta je to, cijeli mjesec vas nema)! — *Najtale gasave manuš save niči kam-meren* (Nema takvih ljudi koji neće umrijeti). — *Kajstale ćuće von, najstale, džuvinde ni ašundon* (Gdje su ti oni, nema ih (zglave), živi se ne čuju).

HILO, HILI, HILE

Rijetki su jezici koji u prezentu imaju sintetičke, naglašene oblike, posebne za muški a posebne za ženski rod 3. lica singulara i za oba roda zajedničke, naglašene oblike za 3. lice plurala. Takve oblike nalazimo u goptskom (ličko-šijačkom) dijalektu. To su oblici *hilo*, *hili*, *hile*, tj. (on) je, (ona) je, (oni) su. Srednjega roda, čuli smo već, u romskom nema. Ja kažem ovdje naglašeni oblici, jer su duži složeni i movirani. U stvari, oni se više ne osjećaju kao naglašeni, jer pored njih u goptskom ne postoje neki nena-glašeni oblici.

Od tri navedena oblika, svaki za sebe čini jednu dvosložnu cjelinu, pa se može odmah utvrditi da se u svoje vrijeme svaki sastojao od dva dijela, tj. od 3. lica singulara pomoćnog glagola *hi* i od po jednog sloga koji je vjerovatno prvobitno bio pronominalnog porijekla. Taj zadnji dio je nenaglašen, ali ipak, i kao enklitika, ima mociju roda i broja.

Daćemo uz to dva-tri primjera. *Hilo ma karalo, a tro hilo giv* (Imam kukuruz, a žito je tvoje). — *Dova sa ilo Roma* (To su sve Romi, bukv.: To je sve Romi). — *Šilipe mange ilo* (Zima mi je). Vidimo, dakle, da početni glas *h-* ponekad otpadne, što nije čudo, jer i naš svijet tamo u Lici zna da zanemari taj glas.

Emfatičnim oblicima u goptskom *hilo*, *hili*, *hile* (*ilo*, *ili*, *ile*) odgovaraju u vlaško-romskim dijalektima oblici sa očuvanim početnim glasom *s-*. *To su sīlo, sīli, sīle*. U gurbetskim dijalektima, koji su, u stvari, samo ogranak vlaško-romskog, takvih dvosložnih oblika za treća lica prezenta nema.

Evo uz to i jedan primjer iz kaldaraškog, koji spada u vlaško-romski: *Arakji falja ma kaj vo lasa silo* (Sinoć (juče) mi se učinilo da je on s njome bio). — Ponekad se dešava da u nemarnom govoru otpadne onaj nepromjenljivi dio *sī*, pa onda ostane samo za muški rod *lo*, za ženski *li*, a za plural oba roda *le*.

Pored nabrojanih 1) mobilnih završetaka u glagolskoj službi s istim vokalima se susrećemo i u drugim kategorijama riječi, kao 2) kod određenog člana, čiji oblik za muški rod jednine glasi *o*, za ženski *i* (ili *e*) a za plural oba roda *e*. 3) Slične glasovne pojave nalazimo i u oblasti mocije pridjeva: npr.: *kalo* (crn), *kali* (crna), *kale* (crni, crne, crna): *xurdo* (sitn), *xurdi* (sitna), *xurde* (sitni, sitne, sitna).

Istim nastavcima se odlikuje i particip perfekta (osim kod glagola pozajmljenih). Npr.: *mulo* (mrtav), *muli* (mrtva), *mule* (mrtvi, mrtve, mrtva). To je part. perf. od glagola *merav* (umirem); *čerdo* (napravljen), *čerdi* (napravljena), *čerde* (napravljeni, -ne, -na). — Takav je slučaj i kod nekih imena. Npr.: *balo* (krmak), *bali* (krmača), *bale* (krmc, krmače).

Još jedan slučaj ima koji je srodan sa onim, navedenim pod 1). Radi se o nekoliko višesložnih emfatičnih uzvika koji se vežu sa završecima glagola *sem* u svim licima singulara i plurala prezenta. Tako onda, od uzvika *aketa* (ta evo), što je emfatični oblik čestice *ake* (evo), s umetkom glasa *l* dobivamo sljedeće promjenljive oblike: *aketalem* (evo me), *aketalan* (evo ti), *aketalo* (evo ga), *aketali* (evo je), *aketalam* (evo nas), *aketalen* (evo vas), *aketale* (evo ih).

Postoje, međutim, i kraći, stegnuti oblici, koji glase: *atalem* (evo me), *atalan* (evo te), *atalo* (evo ga), *atali* (evo je), *atalam* (evo nas), *atalen* (evo vas), *atale* (evo ih). Tu se može odmah primijetiti da, kao uostalom i kod dužih oblika *aketalem*, itd. već, jedan zajednički oblik *-ah (-as)* za 3. lice oba roda u singularu koji se, inače, obično javlja kod neprelaznih glagola.

Postoje, dalje, respektivni oblici sa uzvičnom partikulom *eke* (eto, eno). Dakle: *eketalem* (eto me), *eketalan* (eto te), *eketalo* (eto ga), *eketali* (eto je), *eketalem* (eto nas), *eketalem* (eto vas), *eketale* (eto ih). Oni se rjeđe javljaju u skraćenom obliku *ekatalem* (eto me), *etalan* (eto te), *etalo* (eto ga), *etali* (eto je), *etalam* (eto nas), *etalen* (eto vas), *etale* (eto ih).

Ovamo možemo, naposljetku, uvrstiti i složenu, uzvičnu tvorevinu u glagolskoj službi: *sostalen* (šta vas je). — U romskom je to jedna riječ, dok smo mi prinuđeni da je prevodimo sa više riječi. Strogo uzev, ta složnica je sastavljena od više elemenata. Prvo, ono *so* znači šta. Drugo ono *s'* je apostrofirano *si* (je, jest). Treće, insert *-ta-* je neka vrsta uzvika za pojačanje, približne vrijednosti, ali drukčije intonacije nego naša rječca *ta*. Četvrto, glas *l* je apostrofirani ostatak zamjenice. Peto, *am* je završetak ličnog glagolskog oblika za 2. lice plurala prezenta glagola *sem*.

Spomenuti emfatični oblici *hilo*, *hili*, *hile*, (*ilo*, *ili*, *ile*), odnosno *šilo*, *šili*, *šile*, po pravilu ne postoje u tursko-grčkim romskim dijalektima, kod nas, osim u goptskom, koji pripada toj grupi, a koji je potisnuo prosti oblik *hi*. A rekli smo da i u vlaško-romskom ono *š* zna da otpadne, tako da ostane samo posljednji motivni dio.

Ovo izlaganje treba dopuniti napomenom da i u govoru njemačkih Roma, koji u malome broju žive raštrkano po Jugoslaviji, postoji slična pojava. Naime, pomoćni glagol *hom*, koji odgovara gurbetskom *sem* (jesam) odlikuje se mocijom roda u 3. licu singulara prezenta i preterita i mocijom broja u 3. licu plurala preterita. Oblici njihovog prezenta i preterita odudaraju u priličnoj mjeri od naših oblika.

Verbum substantivum u njem. romskom glase u prezentu: *me hom* (ja sam), *tu hal* (ti si), *jov hi* (on je), *joj hi* (ona je) *amen ham* (mi smo), *tumen han* (vi ste), *jon hi* (oni su). Za treća lica singulara postoje i duži oblici *jov hilo* (on je) i *joj hili* (ona je). Preteritski oblici su sljedeći: *me homes* (ja bih, ja sam bio), što živo podsjeća na gurb. *semas*. Zatim, *tu hales* (ti bijaše, ti si bio), *jov haslo* (on bijaše, on je bio), *joj hasli* (ona bijaše, ona je bila), *amen hames* (mi bijasmo, itd.), *tumen hanes* (vi bijaste, itd.), i *jon haslen* (oni bijahu, oni su bili). Dakle, i u preteritu postoji mocija roda u 3. licima singulara i mocija broja u 3. licu plurala.

Imperfekat glagola SEM i AVAV

Odnos gl. *avav* prema njegovom parnjaku *sem* je ekspletivnog obilježja. Gl. *sem* preuzima, naime, pretežni dio oblika od svog partnera gl. *avav*. Vice versa, i sam gl. *avav* postane ponekad dužnik, jer zna da posegne za preteritskim oblikom gl. *sem*, pri čemu i svoje značenje zna da prilagodi.

Recimo, ovaj primjer za glagol *sem*: *So sah gova tuha?* (Šta je to bilo s tobom, ili šta to bi s tobom)? — Uporedimo to s primjerom gl. *avav*:

So avilah gova tuha (Šta se to s tobom zbilo?). — Upotreba oblika imperfekta u ovakvim i sličnim prilikama nije preporučljiva, ali je ipak činjenica da se mjestimično javlja čak i u povratnom svojstvu. Npr.: *So sahape gova tuha* ili *So avilah-pe gova tuha*? Objе rečenice sa značenjem: Šta se to *zbilo* s tobom? Romska povratna zamjenica *-pe* odgovara ovdje našoj *se*.

Ovim povodom ćemo se u jednom kratkom osvrtu dotaći slučaja sa pomenutim glagolom *zbiti*, čije se značenje blisko poklapa sa značenjem glagola dogoditi se. Čudno je, ali je i tačno da Gurbeti u glagolu *zbiti* vide samo njegov goli matični glagol *biti*, odnosno u njemu gledaju njegovog partnera, glagol *budem* ili *postanem* (avav). A ono početno *z-* u riječi *zbiti*, koje je poteklo od prijedloga *s*, kao da i ne zapažaju.

Ovdje treba odmah skrenuti pažnju na pojavu da slučaj s oblicima *sah-pe* i *avilah-pe* spada u domen strogih lokalizama i da nosi pečat stranog uticaja, koji se ovdje može vrlo lako izbjeći. Sve u svemu, stvar nema nekog šireg značaja. I ova je pojava samo jedan detalj iz još nestabilizovanih, neraščišćenih međuodnosa glagola *sem* i *avav*, jer dok se kombinacija *avilah-pe* može još shvatiti i odobriti, dublet *sah-pe*, najstroži je grubi kalk, odraz nametnute tuđinštine.

Ovom zgodom valja ukazati na činjenicu da se u mnogim drugim jezicima suočavamo sa preplitanjem i paralelizmom oblika koji su, za razliku od romskih, solidno stabilizovani. Postoje stalne službe za uzajamno ispo-
maganje i dopunjavanje onih oblika koji su se iz bilo kojih razloga izgubili.

Eto, na primjer, u madžarskom postoji ovo trojstvo glagolskih oblika: *vogyok* (sam), *voltam* (bio sam), *lenni* (biti). Svi se oni uzajamno dopunjuju u obrazovanju ostalih oblika, jer su sva tri članovi morfološkog sistema glagola *biti*. Govorili smo već negdje o klasičnom francuskom primjeru potpunog glagola *aller* (ići), *vais* (idem), *allons* (idemo) i *irai* (ići ću), a to su oblici koji su se razvili od lat. glagola *vadere*, *ambulare* i *ire*. Da ne idemo daleko, sličnu pojavu imamo i u »vlastitoj kući«, i to s pomoćnim glagolima *sam*, *budem* i *biti*, koji imaju zajedničko porijeklo sa latinskim. Uporedi *sam* sa lat. *sum*, *jesi* sa *esse*, *bu* (od *budem*), sa *fui*, *bi-* (od *biti*) sa *fio* (postajem).

GLAGOL SEM: elipse, elizije, itd.

U romskom se rijetko izostavlja pomoćni glagol *sem* kad se javi u svojstvu kopule, dok je to kod nas mnogo češća pojava, recimo, na primjer, kod nas u natpisima, kao ovaj: Ulaz zabranjen! To se ne da direktno prevesti na romski, nego se opisuje, recimo, ovako: *Ni tromah te deḡ andre* (Ne smiješ da uđeš unutra)! Spona se često zanemaruje i u stereotipnim počecima kod pripovjedaka. Npr.: Bio jednom neki čovjek. Vidimo da tu nema kopule u našoj rečenici, iako bi trebalo da je bude. Romski prevod glasi: *Sah varesavo manuṣ*. Ni tu nema kopule, jer u tome jeziku nema analitičkih oblika prošlih vremena, pa prema tome, ni kopule.

Uzmimo još jedan slučaj: Što rekao moj otac, ko je žurio, vrat je slomio. U prvoj našoj rečenici kopule je nestalo, dok se u drugoj i trećoj lijepo očuvala. Na romskom taj tročlani tekst glasi: *So vočardah mo dad*,

ko sigardah, pi koṛ phagiah. Tu stoje tri glagola u preteritu (*vačardah, sigardah i phaglah*), a to je vremenski glagolski oblik sintetičkog tipa, što će reći da se gradi bez prisustva pomoćnog glagola.

U nekim bezličnim i sličnim sintagmama može kopula, kao i u nas, da izostane. Npr.: *Manḍe pharipe kana dikhav tut gasave čoreh* (Meni teško, kad te ugledam tako jadnog). — U nekim parnim formulama, recimo participskog obilježja, gdje kopula stoji u službi pasiva stanja, ona se izostavlja radi kratkoće i jačeg efekta. Npr.: *Vačardino, čerdino*. To znači: Rečeno, učinjeno. Tu je preskočena i romska kopula *hi* (si), i naša *je*.

Da bismo bolje osvijetlili materiju, izniječemo veći niz primjera, onako sistematski, redom u svim licima singulara i plurala. Iz njih se lako vidi, kako se romski gotovo slijepo upravlja prema našim kriterijima i praksi ispuštanja kopule.

Man hi ande khurd, gaći tut ando šoro (Ja imam u peti koliko ti u glavi). — *Me bokhalo paša tumende barvalende* (Ja gladan pored vas bogatih). — U onoj prvoj rečenici, u pasusu je navedena kopula *hi*, a u onoj drugoj, od nje zavisnoj, kopula je kao suvišna otpala. U rečenici poslije nje (*me bokhalo...* itd.) izostavljena je kopula *sem* (tj. sam). *Mi džuvli xoljariko* (Moja žena goropadna). Spone nema ni u originalu, ni u našem prevodu, a sve radi postizanja većeg efekta. Romi se, vidimo, iako nerado, moraju da upravljaju prema srpskohrvatskom.

Katar tu kate (Odakle ti ovdje)? Tu je možda izostavljen neki drugi glagol, a ne kopula. — *Sar tu, phrala, čire sastimaha* (Kako ti, brate, sa svojim zdravljem)? — *Savi šukar či koṛ* (Kakav ti je lijep vrat)! Tu je izostavljena kopula samo u romskom, a u našem nije. — *Dar mae, phejo bi-jandineja* (Strah me, sestro rođena). Dakle, u oba jezika kopula je zane-marena.

Lehće čhor sar pošom (Njegova brada kao vuna). — Vidimo, dakle, da su sve ove rečenice u prezentu, gdje bi inače kopula trebalo redovno da se javlja u oba jezika. Za ostala vremena nema primjera u romskom, jer ona su sintetička, dakle, bez kopule. — *Go manušehte o šoro sar bakrehte* (U ovoga čovjeka glava kao u ovna). I u ovom uobičajenom izrazu kopula je postala suvišna. — *Kaj o mas* (Gdje je meso)? Kod nas se sačuvala kopula, a u romskom nije. — *Sar i bori* (Kako snaha)? — *Jekh phuri tala cahru* (Jedna starica pod šatorom). To je sažeta rečenica iz jedne kratke priče.

A sada i koju rečenicu iz tursko-grčkih romskih govora. *So gudlo pani* (Kakva dobra voda)! Ta je rečenica kazana na arlijskom (tursko-romskom), gdje rječca *so*, koja inače znači šta, ima i značenje *kakav*, nešto kao makedonsko *kakvo*, koje znači i šta, kao što i turska rječca *ne* znači i *šta* i *kakav*. — *Kangeri pagerdi*, znači: crkva srušena, bukvalno: polomljena. To je rečeno na jeziku Gopta. U njihovom šatrovačkom slengu, mjesto *pagerdi* kaže se *popagerisana*, dakle, to je romska riječ u jako slavi-ziranom obliku.

Me murš, tu džuvli, šaj laha amen (Ja muško, ti žensko, mogli bismo se uzeti). Između druge i treće rečenice izostavljen je i veznik. — A evo i jedne skraćene, nedovršene rečenice: *Kana irisaljam, so te dikhah* (Kad smo se vratili, šta da vidimo)! — *Avile te praxo amen, a amen džuvinde* (Došli da nas sahrane, a mi živi). — *Gaći amen dah la armaja, a pale niso* (Koliko je mi kunemo, pa opet ništa).

Tumaro čher cikno thaj šukar (Vaša kuća malena i lijepa). *Vov nići kam tumenca, ni kamela* (On neće s vama, ne želi). — *Tumare čhama si lolo thaj thuvle, a amare čorę čisle thaj parne* (Vaši obrazi su rumeni i bucmasti, a naši jadni, mršavi i blijedi). — *Vi nande, vi prnande, a pale šil tumee* (I goli, i bos, pa opet vam hladno). — *Katar tumen amende* (Odakle vi kod nas)?

E phure ruvehće terne bakroę gogle (Starom kurjaku mlada jagnjad slatka). — *Ke goj čiri dandali xurdoę dandoęa* (U te tvoje testere zupci sićušni). *Gale čirikljoręte e baloę sar sumnakunoę* (U ove ptičice perca kao zlatna. Romi kažu zlaćahna). — *Počher udara sasrune* (Na kući vrata gvozdena). — *Amare trin grah kajtale* (Gdje su naša tri konja)? — *Save gol romnja* (Kakve su (ili koje su) to žene?) U romskom je ispala kopula, kod nas nije.

APOKOPA. Kopula *sį* se u vlaško-romskom redovno izgovara s muklim vokalom, koji često i sasvim umukne. Npr.: *So s'kadava pe tute* (Šta je to na tebi)? — *Vo s'akana pe pesko than* (On je sada na svome mjestu). — *So s'tuke haj kje rakleske* (Šta je tebi i tvome djetetu)? — *So s'agjes tumenge* (Šta je danas vama)? — Osim toga, postoji pojava da se izgubi početni glas *s-* oblika *sas* za 3. lice singulara preterita. Npr.: *Voj gįndisardja k'as lako gažjo othe* (Ona je mislila da je njen muž bio tamo). — *Majanglal n'as kadja, sar s'akana* (Prije nije bilo tako kao što je danas). — *Ni jekh lendar n'as amenca po drom* (Nijedan od njih nije bio s nama na putovanju).

HI (SI): 1. ima, 2. je (jest)

Rječca *hi* (*si*) je oblik 3. lica singulara prezenta od pomoćnog glagola *sem* (jesam), pa, prema tome, znači (on, ona, ono) *je* ili *jest*. U posebnom svojstvu rječca *hi* (*si*) može da se veže za neku drugu riječ koja onda mora obavezno da stoji u akuzativu. Tada se susrećemo sa jednom zaista neobičnom pojavom. Nalazimo se, naime, licem u lice sa konstrukcijom kojom se opisuje pojam glagola *imati*.

Kada želimo da naš izraz *ja imam* prevedemo na romski jezik, moramo, prije svega, da uzmemo ličnu zamjenicu *ja* (romski: *me*) i da je prebacimo u akuzativ, koji glasi *man*, što znači *mene*. Tome akuzativu dodamo (sprijeda ili pozadi) glagolski oblik *hi* (tj. *je*). Tako smo stigli do dvočlancg izraza *man hi* ili *hi man*, bukv.: *mene je (jest)* ili *je (jest) mene*, a što, u stvari, znači *ja imam* ili *imam ja*. Npr.: *Lačhe prnale hi ma* (Imam dobre cipele).

Poslije *hi man* (*imam*) navešćemo i ostala lica u singularu i pluralu: *hi tut* (imaš), *hi leh* (ima on), *hi la* (ima ona), *hi amen* (imamo), *hi tumen* (imate), *hi len* (imaju). Npr.: *Na de gova so hi tu* (Ne daj to što imaš)! *Si la jekh šukar raklo* (Ima ona jednog lijepog momka). — *Si amen but phujvale ando čher* (Imamo mnogo krompira u kući). — *Tumen hi jekh buhli umal* (Vi imate jedno široko polje). — *Len hi štar čhavoę čhere* (Oni imaju četvoro djece kod kuće). — Primjere za ostala vremena i moduse daćemo u velikom poglavlju: *Man hi* (Ja imam).

Ako se glagolski oblik *hi* (*si*) javi samostalno, on može da primi dva različita značenja: 1. *ima* (il y a). 2. jeste, da! (afirmacija). Npr.: *Ni dikhlem la, hi pandž čhon* (Nisam je vidio ima pet mjeseci). — *Kaj hi kham, hi vi učhalin* (Gdje ima sunca, ima i sjene). — Evo jednog primjera gdje rječica *hi* ima tri značenja: *Hi hi te našeh kathar, kaj kathe hi but ruva* (Jeste, imaš da bježiš odavde, jer ovdje ima mnogo kurjaka). Prvo *hi* je afirmacija *da, jeste*. Drugo *hi* (ima) je sa značenjem *ima da* (treba da). Treće *hi* ima, odgovara franc. il y a, engl. there is.

Zaboravili smo da istaknemo da glagol *imati* ima u romskom u 1. i 2. licu singulara, pored naglašenih oblika *hi man* (imam) i *hi tut* (imaš), i nenaglašene *hi ma* i *hi tu*. Međutim, dok u naglašenom slučaju glagol *hi* može da, po potrebi, stane i iza zamjenice, kod nenaglašenih glagol *hi* uvijek stoji na prvom mjestu. Dakle, kad je naglašeno, pored *hi man* može da stoji i *man hi*, a pored *hi tut* i *tut hi*.

Sad ćemo iznijeti veći niz zanimljivih mješovitih primjera sa glagolom *imati*. — *Tehara hi tu te avel tu kana pala amende* (Sutra imaš da imadneš kada (tj. vremena) za nas). Gl. oblik *imaš* stoji ovdje mjesto *moraš*. *Džikaj sah amen love seha amen but amala* (Dok smo imali para, imali smo mnogo prijatelja). — *Tumen hi len but*. To može da znači 1) Vi ih imate mnogo, 2) Oni vas imaju mnogo. To je zato što zamjenice *tumen* (vi), *len* (oni) imaju isti taj oblik i u nominativu i u akuzativu (vas, njih). Pored objekta u akuzativu, imamo i subjekat u akuzativu kao dio perifrastične konstrukcije za pojam *imati*. U vezi s tom pojavom nameće mi se asocijacija na naš slučaj s imenicama srednjeg roda za živa bića. Recimo, primjer: *Štene je ogreblo mače*. Tu se ne zna koje je koje ogreblo, jer može da znači i da je štene bilo ogrebano od mačeta. O ovim pojavama ćemo mnogo iscrpnije raspravljati u odgovarajućim poglavljima.

So hi znači 1.) šta je, 2.) šta ima. *So hi gava kate thaj gova kote*: 1.) Šta je ovo ovdje i ono ondje? 2.) Šta ima ovo ovdje i ono ondje? — *Golehtar hi* 1.) Toma ima 2.) Od toga je. — Zatim ovaj slučaj: *Naj la phral* (Ona nema brata), dok se Brat nema nju, kaže: *E phraleh naj voj*. Ko je pažljivo pratio izlaganja, shvatiće, naročito kad bukvalno prevedemo obje rečenice: Nije nju brat, i: Brata nije ona. Oba subjekta su u akuzativu: nju i brata, a objekti u nominativu: brat i ona. Radi se, naime, o opisnom izrazu za glagol *imati*.

Kava hi (inaj) mande: 1.) Tada ima (nema) kod mene, 2.) To je (nije) kod mene. To dvostruko značenje je otuda što glagolski oblik *hi* (*je, jeste*) znači u isti mah i: *ima*. *O Del phučel tu, gači hi len*: 1.) Bog te pita, koliko ih je, 2.) Bog te pita koliko imaju. — *Sa hi late*: 1.) Sve je kod nje, 2) Sve je u nje. — *Hi čheja cįra* (Djevojaka ima malo). *E čhejen hi cįra* (Djevojke imaju malo). *Si len but*: 1.) Ima ih mnogo, 2.) Imaju oni mnogo. — *Kathe hi mače* (Ovdje ima riba). — *Kathe hi e mače* (Ovdje su ribe). — U ovoj rečenici imenica *mače* je sa članom, a u ovoj prvoj bez njega, jer je upotrijebljena partitivno. *Đinen, gači hi tumen*: 1.) Brojte koliko vas ima, 2.) Brojte koliko imate. — *Naj tumen but, a pale sen tromane murš*: 1.) Nema vas mnogo, a ipak ste odvažni junaci, 2.) Nemate mnogo, a ipak ste odvažni junaci. *Si len gači kameh pendexa*: 1.) Imaju koliko hoćeš lješnika, 2.) Ima ih koliko hoćeš lješnika.

Eto, još samo ova dva primjera da navedemo u ovom poglavlju sa prilično heterogenom tematikom. *Džungali bax sa ma man* (Hude sam sreće

bio). Bukv.: Loša sreća bila je (ili: bijaše) me mene! Pravo značenje: Imao sam lošu sreću. Tu je i reduplikacija, odnosno ponavljanje iste zamjenice u akuzativu, uzastopno, i to prvi put u nenaglašenom, a drugi put u naglašenom obliku. Dakle, opet primjer za uticaj paleobalkanskog jezičkog supstrata na romski, naročito u Makedoniji i na Kosmetu, gdje je zapisan ovaj primjer: *Me e kaljardi pilem, a sah tu te aveh, kana dijem tu muj* (Kafu sam popio, budeš došao kad sam te zvao). Bukvalno: ..., imao si (bukv.: bijaše te) da dođeš, kad sam te zvao. Glagol *zvati* je u romskom naročita jedna verbalna lokucija *dav muj*, koja bukvalno prevedna glasi: *dam ušta*, zapravo *udarim usta!* mjesto *udarim ustima!* Tu opet onaj paleosupstrat ima svoje prste, koji, između ostalog, ima običaj da i instrumental, koji mu smeta svojom dužinom, stjera u kalup prostog nominativa.

Dodatak. Ađive hi amen, a tehara šaj avel te na avel amen (Danas nas ima, a sutra može da bude da nas nema). Tu rečenicu uporedi sa ovom: *Ađive sam, a tehara šaj avel te na avah* (Danas jesmo, a sutra može da bude da ne budemo). Ova druga nosi ličniji karakter, jer u njoj se kaže *jesmo*, mjesto *ima nas* u prvoj rečenici i, *da ne budemo*, mjesto *da nas nema* u prvoj rečenici. — *Saveh inaj, bi lehko šaj*: 1.) Koga nema, bez njega se može, 2.) Koji nema, bez njega se može. Za ovu dvosmislenost kriv je glagolski oblik *hi* koji traži akuzativni objekat, kad znači *imati*. — *O Rom vačardah hi, a lehči řomni vačardah naj*: 1.) Rom rekao *jest*, a Romkinja rekla *nije*, 2.) Rom rekao *ima*, a Romkinja rekla *nema*. Ima i kod nas slučajeve da se brka *jest* i *ima*, *nije* i *nema*. Toga ima i u pjesničkom jeziku. Npr.: ..., jer slobode u ravnici *nije*, itd. — *O, Devla, san li tu i pe savi rig* (O Bože, *ima li* te igdje, buk v.: *jesi li*, igdje!)

HI (SI) — ima

Značenje našeg bezličnog glagolskog izraza *ima* ne može se izraziti na romskom glagolom *imati*, jer ga u tome jeziku u takvom obliku i nema. Tu će nam poslužiti pomoćni glagol *sem*. Uzećemo treće lice prezenta, koji i u singularu i u pluralu glasi *hi* ili *si*. Riječ na koju se ono odnosi stoji po pravilu u obliku nominativa. Tome nasuprot, kad se radi o ličnom obliku *hi*, objekat stoji u akuzativu, o čemu ćemo još iscrpno govoriti.

Evo nekih primjera. *Pala jakha hi, pala poř naj* (Za oči ima, za želucu nema). — *So hi nevo paša tumende, so hi nevipe* (Šta ima novo kod vas, šta je nova)? — *Hi thodi thaj bithodi pošom* (Ima prane i neprane vune). — *Pala e barvale inaj jivend* (Za bogataše nema zime). — *Amende hi thaj kam-avel džov* (Kad nas ima i biće zobi). — I, jedan primjer za lično određeno *hi*: *Ho so xah thaj hi so pijeh* (Imamo šta da jedemo i imamo šta da pijemo). Ali, ono *hi* možemo ovdje shvatiti i kao bezličan izraz *ima*. Prema tome, rečenica bi glasila: *Ima* šta da jedemo, itd. Uzrok ovoj dilemi leži u činjenici što se glagolski oblik *hi* može shvatiti kao da je bezličan: *Ima* (postoji) šta da jedemo. S druge strane, oblik *hi* u društvu sa finitnim glagolskim oblikom *xah*, postaje i sam lično određen, pa se onda prevodi riječima *imamo* šta da jedemo.

Podsjetimo se da u drugim jezicima postoje veće razlike između ličnog i bezličnog izraza *ima*. Oblik *ima* u ličnom svojstvu, preveden na fran-

cuski, glasi: *il a* (on ima), dok se u bezličnom javlja u obliku *il y a* (bukvalno: on tamo ima). U engleskom je još veća razlika između dva oblika. Tako onda, ono *lično*, ima glasi *he has* (on ima), a *bezlično*, *there is* (bukvalno: tamo jest).

U njemačkom, međutim, najveća je razlika između jednog i drugog. Ono lično *ima*, kao što je poznato, prevodi se sa (er) *hat*, dok za ono drugo postoji poseban izraz: *es gibt* (bukv.: ono daje). Naposljetku, i mi smo tu s našim oblikom *ima*, a Romi sa svojim *hi* (*si*), koji je najkraći. Međutim, iako se lični i bezlični oblici podudaraju, postoji mogućnost da dođe do nedoumice, do trenutne zabune. Mi smo u više navrata skretali pažnju na takve slučajeve.

Uz ovo šta je izloženo u ovom poglavlju pružićemo mnoštvo primjera. Bezlično i lično *hi*: *Maškar sa e romnja so hi len, mi kumnata hi maj šukar* (Među svim što ih je, moja šurnjaja je najljepša). — *Dikhav kaj hi tumen phari bući* (Vidim da imate težak posao). — *Dikhav kaj hi tumari bući phari* (Vidim da je vaš posao težak).

Primjeri za dvostruko značenje rječice *hi*: *Hi li ili naj gova tumende ande pere* (Ima li to ili nema kod vas u mahalama)? A može se prevesti i ovako: Je li to ili nije kod vas u mahalama? — Odgovor: Hi! što znači: 1.) Ima, 2.) Jest. — *So hi, kate hi*: 1.) Šta je, tu je, 2.) Šta ima, tu ima. — *Kozom si tumen tumen* (Koliko vi imate)? Pitaće se neko, zašto dva *tumen*. A evo zašto: Ono prvo, *si tumen* znači *imate*, bukv.: jeste vas. A ono drugo *tumen* znači *vi*. To ne treba brkati sa rečenicom: *Kozom sem tumen* (Koliko vas je)? Bukv.: Koliko ste vas?

Primjeri za upotrebu glag. oblika *hi* u značenju *je, jest, jeste*. *Kana hi tatiše, vi ando dudum hi tatiše* (Kad je vruće, i u tikvi je vruće). — *Guglipe hi gova, hi tu te čareh će naja* (Slatko je to, imaš da obližeš svoje prste). U prvoj rečenici *hi* je oblična kopula, a u drugoj izraz *hi te* ekvivalentan je sa modalnim *treba da* ili *mora da*. — *So hi lačhiše, angla amende hi* (Šta je pred nama je). — Prvu rečenicu Romi radije prevode ovako: Koliko ima ljepote. Čestica *so* može u romskom da znači i *koliko*. Otuda izrazi: *sode* (koliko), *sostalen!* (koliko vas je) itd. I kod nas ima nešto sličnog: Šta sam imao para, sve sam potrošio. (Tj. koliko sam imao para, sve sam potrošio). Sve tri imenice u rečenicama u ovom pasusu *tatiše* (vrućina), *guglipe* (slast), *lačhiše* (dobrota), stoje mjesto pridjeva *tato* (toplo), *guglo* (slatko) i *lačho* (dobro). Ta pojava je u romskom prilično česta, za razliku od nas, gdje je vrlo rijetka. Npr.: *To je divota*, mjesto: to je divno, itd.

Još pregršt primjera u kojima rječica *hi* ima značenje franc. *il y a*. *Hi li love? Me ni džanav te hi* (Ima li para? Ja ne znam da ima). — *Hi čar savi del-pe muj mećix* (Ima trava, što se zove kiselica). — *Ni džanav te hi i pe savi rig gasavi melah bući* (Ne znam da li igdje ima ovakav prljav posao). — *Mi bibi muli-tar, hi bišthajšov brš* (Moja je tetka umrla, ima 26 godina). — *But len hilo* (Ima ih mnogo). — *Len seha majanglal dešutrin džene* (Njih je ranije bilo trinaest ljudi).

Hi manušeh kana (Ima čovjek kada). Mi možemo reći i: Ima se kada, ali Romi mjesto *hi manušeh* (ima čovjek) ne mogu reći *hi-pe*, jer *pe* znači *se*. — *Ando kopači but patra*. Na drvetu mnogo lišća, bukv.: listova, jer

u ciganskom nema zbirnih imenica. U ovoj rečenici zanemarena je kopula, dakle, to je slučaj *elipse*. — *So ni deh andre, kana hi than, gači kameh*. (Što ne ulaziš unutra, kada ima mjesta koliko hoćeš).

Dajemo sad ovdje pet-šest primjera sa rječcom *hi* u kojima ona obavlja modalnu funkciju načinskih glagola *treba* i *mora*. *Hi tu te n'avel tu sořo ðive katar e teharin džike jrat* (Ima da te nema cijelog dana od jutra do noći). Mjesto *hi tu te* (imaš ti da) može se reći i bezlično *hi te* (ima da). Bukvalni prevod početka rečenice glasi: Jeste tebe da ne bude... Modalna upotreba oblika *hi* pom. glagola *sem* jeste jedna upadljiva karakteristika paleobalkanskog jezičkog supstrata. — *Hi but te sićivah* (Ima mnogo da učimo). *Hi amen but te sićivah* (Imamo mnogo da učimo). — *Laće mamijako ilo hi te phařol e dukhatar* (Srce njene bake ima da pukne od bola). — *Kate hi vareso* (Ovdje ima nešto). *Kate hi te avel vareso* (Ovdje ima da bude (tj. da se desi) nešto). *So s' te poćindinajvol* (Šta ima da se plati)? Tu je iza slova *s* stavljen apostrof, jer je glas *i* elidiran.

HI MAN (MAN HI) — imam

Treba odmah naglasiti da u romskom jeziku ne postoji direktan prevod za ono što obično označava naš glagol *imati* (franc. avoir). Međutim, taj pojam se da opisati na nekoliko načina, što, naravno, zavisi od datog slučaja i od finesa u značenju koje tom prilikom nosi naš glagol. Redom ćemo ih nabrojati.

1.) *Subjekat* (zamjenica, imenica, i dr.) *dolazi u akuzativu, a objekat ostaje u obliku nominativa*, za razliku od srpskohrvatskog, gdje po pravilu stoji u akuzativu. Oba pomenuta dijela rečenice veže 3. lice pomoćnog glagola *sem*, koje u prezentu glasi *hi* ili *si*, što znači je, jest, a u imperfektu *sah* ili *sas*, sa značenjem *bijaše* ili *bio je* (*bila je*, *bilo je*). Za obrazovanje ostalih glagolskih oblika, vremena i modusa, služi 3. l. pomoćnog glagola *avav* (budem) koje u prezentu glasi *avel* (bude), *aven* (budu). I sada ćemo naredati čitav niz primjera za sva lica oba broja.

1. lice singulara. *Man hi pandžvardeš thaj eřta brš* (Ja imam pedeset i sedam godina). — *Xas hi man but* (Kašlja imam mnogo). — *Si mandi purani bibi* (Imam staru tetku). — *Ando brekh hi ma eřtavardeš makhle* (U njedrima imam sedamdeset dukata). — *Man hi vrdon the duj grah* (Imam kola i dva konja). — *Ađive hi ma, tehara naj ma* (Danas imam, sutra nemam). — *Manušeř hi dar te nakhel gořhar* (Ćovjeka je strah da prođe onuda). — *Sar saste manušeř, hi ma tranda thaj duj dand* (Kao zdrav ćovjek imam trideset i dva zuba).

Ćhavoře hi ma (Djece imam). *Man hi ćhavoře* (Ja imam djece). *Hi man ćhavoře* (Imam djece). Sve tri rečenice, dakle, kao i u srpskohrvatskom glase podjednako. *Man hi dar* (Bojim se). Bukvalno: *Mene* je strah, dakle, s akuzativom, isto i u romskom i u našem. To je opisna emfatićna fraza mjesto prostijeg *darav* (bojim se). Taj je glagol, vidimo, kod nas povratan, a kod Roma nije.

2. lice singulara. *Tu šukar řandeh, loko vah hi tu* (Ti lijepo briješ, laku ruku imaš). — *Tut hi, deřo, rovarde thaj asvarde jakha* (Ti imaš, majko, plaćljive i suzne oči). — *Sohke hi tu dar lendar* (Što imaš strah

od njih)? Prosti je rečeno: *So darah lendar* (Što ih se plašiš)? — *Hi tu khaj xurdi pe* (Imaš li sitno)? buk.v.: Jest tebe koja sitnina? — *Te hi tu, tu počin, thaj e beng te idarel tu mandar* (Ako imaš, ti plati, pa nek te đavo nosi od mene)!

Ande jakha hi tu but pixa (U očima imaš mnogo krmelja). — *Tut duj guruva si tu, džikaj man hi jekh* (Ti dva vola imaš, dok ja imam jednog). — *Ake hi tu so xah, a te hi tu so, tu khap* (Evo imaš šta da jedeš, a ako imaš šta da piješ, a ti pij)! — *Tut si bari godi, papona, tut si čači pe* (Ti imaš veliku pamet, dedo, pa imaš pravo)!

3. *lice singulara (masc.)*. *Me phraleh si colo*. (Moj brat ima biljac (tj. čebe za konja). — *Mngre dades si phare love* (Moj otac ima teških para). — *El žjamutres, leske si gras* (Zet ima konja). To je na vlaško-romskom. *Gasavo gad sar mrno, khanikah avereh naj* (Takvu košulja kao ja niko drugi nema). — *Akana hi me amaleh o alav* (Sada ima riječ moj prijatelj). — *Danda hi leh sar džukhlehte* (Zube ima kao u psa).

E ruveh hi baro pořado muj thaj daramne falke (Kurjak ima velika usta i strašne čeljusti). — *Gova hi o manuš saveh hi pandž rakljořa* (To je čovjek koji ima pet kćeri). — *Gov barvale Mahrimeh hi trin šela kha-njořa* (Onaj bogati seljak ima tri stotine kokošaka). — *Dar hi leh mandar, a latar niči* (Strah ga je mene, a nje nije). — *Leh hi bal, sar e žambuka bil* (Od ima sreće, kao žaba dlaka).

3. *lice singulara (fem.)* *Gole balja hi dešutrin baliče* (Ona krmača ima trinaestoro prasadi). — *E pheja hi dar* (Sestru je strah). — *E rakle hi e rakle, a e raklja hi e raklja*. To je vrlo zgodna igra riječi na romskom, koja znači: Dječak ima dječake, a djevojka ima djevojke. — *E rakle hi e rakli, a e raklja hi o raklo* (Dječak ima djevojku, a djevojka ima dječaka). — *Me ka-đinau, gači love si la* (Brojaću, koliko novaca ima). — *La hi sa, a e čhavoře naj la* (Ona ima sve, a djece nema).

1. *lice plurala*. *Inaj amen majbut aver gada* (Nemamo više drugog odijela). — *Si amen jekh cikno čherořo čikano* (Imamo jednu malu kućicu od zemlje). *Si amen* znači: imamo, a: *amen si amen* znači: mi imamo. — *Adeš si amen vadži, a thara, ko džanel, naj amen* (Danas nas još ima, a sutra ko zna, nas nema). *Amen si terno dad thaj phuro papici* (Imamo mladog oca i starog djedicu).

Evo sada neka razmatranja na osnovu poređenja lične i bezlične upotrebe glagola *imati* u romskom. *Amen hi šov čhavoře*. Ova rečenica može da ima tri značenja, a za svako od njih imamo poseban prevod. Romi, međutim, imaju samo taj jedan oblik. Značenja su sljedeća: 1.) *Ima nas šestoro djece*, 2.) *Nas je šestoro djece*, 3.) *Imamo šestoro djece*. Istina, prva dva značenja su gotovo identična. — *Gači hi amen kate*. To ima čak četiri značenja: 1.) *Koliko nas ima ovdje*, 2.) *Koliko imamo ovdje*, 3.) *Koliko nas je ovdje*, 4.) *Šta nas je!* To je uzvik za koji postoji bolji izraz: *Sostalam!*

2. *lice plurala*. *Tumen hi thuvli morči thaj kalo muj* (Vi imate debelu kožu i crn obraz). — *Tumen hi dili bax ande love* (Vi imate ludu sreću u parama.) — *Tumen hi ladžavipe golektar so čerden* (Vi se stidite toga što ste uradili). — *Da li si tumen khaječe řomni* (Ima li kod od vas ženu)? — *Amen naj amen ni ječe řomni* (Od nas nijedan nema ženu). — *Tumen naj kaj našen*: 1.) Vi nemate kuda da bježite, 2.) Vi ne smijete nikuda bježati.

3. *lice plurala. Dikh len, gači hi len* (Vidi ih, koliko ih ima)! Ali: *Dikh len, gabor hi* (Pogledaj ih, koliki su)! *Gala manuša hi gači saste thaj zurale, phenaha, hi len po trin ile* (Ovi ljudi su toliko zdravi i snažni, rekao bi da imaju po tri srca). *Amen hi von* (Mi imamo njih). *Amen hi len* (Oni imaju nas). *Ē gavutnen hi jagalja te arakhen e buzničhen e ruvendar* (Seljaci imaju puške da čuvaju jarad od vukova). *Len hi von an lenđe va* (Oni imaju njih u svojim rukama). *Len hi bax kaj hi len me* (Oni imaju sreću što imaju mene). *Dar thaj bokh inaj len jakha* (Strah i glad nemaju oči).

2) *Priedlog paša (kod) i oblici pom. glagola sem i avav*. Da bi izbjegli neobičnu konstrukciju sa akuzativom, koja zaista zvuči strano, Romi se ponegdje služe i prijedlozima, i to često prijedlogom *kaj* (kod), mnogo rjeđe sa *paša* (kod), a samo izuzetno s *ande* (u).

Pošto akuzativ koji se odnosi na stvari, tj. na nešto što nije živo, nema mocije i ostaje nepromijenjen, to otpada i mogućnost da se sprovede kombinacija sa nezgrapnim akuzativom, o čemu smo govorili pod 1.) — Stoga se sama od sebe nameće potreba da se potraže nova sredstva, recimo da se uzmu prijedlozi radi opisivanja glagola *imati*. Ali treba naglasiti da mrtvi akuzativ za stvari nekad oživi u ustima nemarnih Roma. Međutim, to je dozvoljeno samo izuzetno, u figurativnom, ali ne i u običnom govoru. Iako ćemo kasnije malo više govoriti o upotrebi živog akuzativa za stvari, daću već ovdje, ilustracije radi, jedan primjer. *Paša gav taxtaja inaj findo*. Konstrukcija rečenice, pa čak i upotreba prijedloga *paša* (kod) odgovara potpuno našoj: Kod ovih čaša nema dna. Sa oblikom za akuzativ živih bića, rečenica glasi: *Gav taxtajan, inaj len findo*. U prevodu: Ove čaše, one nemaju dna. Tu je i pojava tzv. *anticipacije*, najavljivanja unaprijed subjekta koji nailazi ili ponavljanje subjekta koji je prethodio. Mjesto oblika za živi akuzativ *taxtajan* trebalo je uzeti oblik akuzativa za stvari.

3.) *Priedlog kaj (kod) i oblici pomoćnog glagola sem i avav*. Evo sada i nekoliko slučajeva s tim prijedlogom koji se rado sliva sa određenim članom *o* i *e* (odnosno *i*), pa se onda pojavljuje u skraćenim oblicima *ko* (od *kaj o*) i *ke* (ili *ki*) od *kaj e* (ili *kaj i*). Da se podsjetimo, *o* je oblik člana za nominativ imenica muškog roda i za muški akuzativ za stvari, i to oba slučaja samo u singularu. Oblik *e* u gurbetskom važi za sve ostale slučajeve, tj. za kose padeže imenica muškog roda u singularu i za njegove padeže u pluralu. Osim toga, *e* je oblik člana koji u zapadnogurbetskom važi za sva feminina oba broja. Naravno, svuda je izuzetak vokativ, padež neposrednog obraćanja kojem nije potrebna pomoć člana.

Evo, najzad i tih primjera. *Ko dad hi jekh lil* (Otac ima jednu knjigu). Bukv.: Kod oca je jedna knjiga. *Ke akhorin hi buhle patra* (Orahovo drvo ima široke listove). Bukv.: Kod orahovog drveta su široki listovi. Treba naglasiti da, kao što se u ovom primjeru vidi, konstrukcija s prijedlogom *kaj* (kod) ne označava samo privremeno posjedovanje, kao što je kod nas većinom slučaj, nego se to odnosi na nešto trajno. Naravno, ono pored toga može da označava pojavu prolaznog obilježja. *Ka o divo, duj džute jakha si leh* (Div ima dva para očiju). Bukv.: Kod diva, dva para očiju jest njega. Vidimo da se prijedlog *ka* ovdje nije stopio sa članom *o*. Tu je ujedno slučaj anticipacije, bolje rečeno, ponavljanja subjekta poslije imenice *divo* zamjenica *leh*.

Ovdje ćemo, preglednosti radi, uzeti novi pasus i nastaviti sa izlaganjem primjera. — *Ke varesavo Rom sah jekh bango čhavovo* (Neki Rom imao hromog sina). — *Te džaneh, phrala, savi xoli hi ke mo kar* (Da znaš, brate, kako je žestok moj penis!) Bukv.: ...kakva žestina ima kod mog p.) — *Ke buzni hi majbut čhor neg godi* (Koja ima više brade nego pameti). — *Ke gov amare kaš inaj krandi* (Ova naša stabla nemaju grana). — *Ke tunare kalcice hi trin poske* (Vaše čakšire imaju tri džepa). — *Vi ke pišom hi fejrca, vi voj šaj xolajvol* (I buha ima žuč, i ona može da se razljuti).

4.) Prijedlog *ande* (*u*) i oblici *pom. glagola sem i avav. Andje jekh čhon hi tranda divesa* (U jednom mjesecu ima trideset dana). Dok je takva upotreba prijedloga *u* kod nas prilično česta, Romi, kao da je izbjegavaju i opredjeljuju se za prijedlog *kaj* (kod). Npr.: *Ke jekh thagar seha buzikane kan* (Kod nekog cara bile kozje uži). A mi bismo rekli: U nekog cara...

5.) Glagoli *istarav* (*astarav*) i *ičarav* (*inčarav*) upotrebljavaju se, duže rijetko, sa značenjem *imati*. Prvi znači *uhvatiti* (hvatati), a drugi *držati*. Upotreba takvih izraza, koji liče na dinamične figure, osnovana je na primitivnoj, ali zdravoj logici. U toku istorije bilo je sličnih pojava čije tragove možemo još i danas da pratimo u nekim jezicima.

Uzmimo samo španski glagol *tener*, koji bukvalno znači *držati*, a koji je u 16. vijeku istisnuo glagol *haber* (*imati*), zauzeo njegovo mjesto i preuzeo njegovo značenje *imati*. Španski glagol *haber* od lat. *habere*, odakle i franc. *avoir*, pa englesko *have*, njem. *haben* itd., svi oni imaju srodan korijen sa lat. *capere* (hvatati, zgrabiti).

U raznim jezicima može da bude različit i put kojim je nastao i kojim se razvio izraz za pojam *imati*. Negdje je to samo jedna posebna riječ koja se »rodila« i razvila iz pojma *hvatati* ili *držati*, naročito u doba surovog primitivizma, kad je sve ono što je neko želio da ima, morao da *uhvati* (zgrabi) i da ga *drži*. Mnogo kasnije kada su se istorijske prilike više stabilizovale, javio se simboličan izraz *posjedovati*, koji djeluje umirujuće, jer čovjek je mogao da dahne dušom i smireno da *sjedi* i *posjedi* na onome što ima. Ovo što kažem, može donekle da liči i na maštu, ali može na ponekoga da djeluje i uvjerljivo.

U drugim nekim jezicima pojam glagola *imati* izražava se sa dvije riječi. To je, prije svega, slučaj sa latinskim, gdje se kaže *mihi est*, buk.: meni je. Slično tome kažu i Mađari: *nekem van* (meni je). Takve kratke rečenice od po dvije riječi djeluju suhoparno prozaično i strano našem jezičkom osjećanju.

Primjeri za glagol *istarav* (hvatam), sa značenjem *imam*. *Ande gav amaro foro e barvale istaren but uče čhera* (U ovom našem gradu bogataši imaju mnogo visokih kuća). *O gadžo ni istarela nisar pačape ande pi gadži* (Onaj čovjek nije nikako imao vjere u svoju ženu).

6.) *Instrumental sa glagolima sem i avav. Gola xoljariki čhibale, si lenca sarsavesa jagalja* (Svaki od ovih namrštenih Šćiptara ima pušku). Bukv.: Ovi ljudi Šćiptari, jesu s njima, sa svakim (bukv.: kako kojim puške). Ovako kažu Kosovski Gurbeti, koji su izloženi velikom uticaju šćiptarskog jezika.

7.) *Prepozicional (lokativ) sa glagolima sem i avav. Gole manušehte hi pherdi šerali kraja* (Onaj čovjek ima punu torbu drijenjaka). Bukv.: Kod toga čovjeka ima... *Me bojrate hi pherde va bući* (Moja snaha ima pune

ruke posla). Bukv.: U moje snahe... — *Lehte hi, phenava, a krlo zaralo, šaj xal tato xape sar džučhel* (On ima, rekao bih, dlakavo ždrijelo, može da jede vrelo jelo kao pas).

E mijakon (mišijakonde) hi biš dandoŕa (Miševi imaju dvadeset zubića). Bukv.: Miševi (akuz.) ili kod miševa jest dvadeset zubića. — *Naj la muj sar ni e džukljate* (Nema obraza ni kao kod kučke). — *E rak-ljoŕate hi e gođoŕi sar čirikljate* (U djevojčice je pamet kao i ptičice). — *Dikheha kahte kam-aven majbut love* (Vidjećeš ko će imati više para). — *Šukar phujvane pira hi kaleh (kalehte, paša kaleh, paša kalehte* — (Lijepih zemljanih lonaca ima ovaj (kod ovog). — *Tumende hi e čhamoŕa loljare* (Vi imate rumene obraščice).

8.) *Dativ s glagolom sem, odnosno avav*. Dok je u madžarskom, na primjer, kao što smo već rekli, opisivanje pojma glagola *imati* redovna pojava, u romskom je to vrlo rijedak slučaj, a i onda je slijepa kopija naše rečenice. Npr.: *Tu san me řomnjake ande vah* (Ti si mojoj ženi u rukama), buk v.: Moja te žena ima u rukama. Pravo romski se kaže: *Tu hi me řomnja ande vah*. Dakle, s akuzativom. *E mami nasvalji po meripe, kaj hi lake injavardeš thaj šov brš*. (Baka se razboljela na smrt, jer joj je (tj. ima) 97 godina). — *Kotar i tuke adava* (Odakle tebi to)? a: *Katar i tu adava* (Odakle imaš to)? Dakle, 3. i 4. padež.

HI MAN (MAN HI) (Inverzija)

Inverzijom nazivamo svako premetanje riječi u rečenici koje ne odgovara onom normalnom, najuobičajenijem, redu riječi. Npr.: *Hi ma jekh bašno* (Imam jednog pijetla). — *Man hi jekh bašno* (Ja imam jednog pijetla). Romski izraz koji je ekvivalentan našem glagolu *imam* je dvočlan i glasi *hi ma* ili, malo naglašenije, *hi man* (imam).

Kad želim da naglasim da to baš *ja* imam, onda stavljam na prvo mjesto zamjenicu *man* (mene, akuz. od *ja!*), jer ispred *hi* ne može stajati *me*. Dakle: *man hi* (*ja* imam) buk v.: *mene* jest. — Međutim, pošto je taj izraz naglašen, mjesto zamjenice *man* (mene) ne možemo staviti njenu nenaglašenu partnerku *ma* (tj. me) na prvo mjesto.

Dvočlani izraz *man hi* može se formalno još i dalje pojačati, i to na taj način što će se zamjenica *man*, koja je ovdje naglašena, poslije glagola *hi* ponovo pojaviti, i to u svome nenaglašenom kusom obliku *ma* (me). Dakle, *man* znači *mene*, a *ma* znači *me*, obje zamjenice u akuzativu. Npr.: *Man hi ma jekh bašno* (Ja imam jednog pijetla). Prema tome, na prvom je mjestu naglašena zamjenica, zatim kopula pa nenaglašena zamjenica i dopuna u nominativu.

Kad ispred izraza *hi ma* (imam) stavimo ponovo tu (u ovome slučaju) naglašenu zamjenicu, onda se to zove *anticipacija*. Tu dolazi do ponavljanja istog člana rečenice. Mjesto *man hi ma jekh bašno*, može se reći i *hi ma man jekh bašno*. Pada u oči pojava da je sad na prvom mjestu nenaglašen, a poslije njega, naglašeni oblik *man*.

Kao što su anticipacija i u vezi s njome i inverzija u svim balkanskim narodnim govorima jedna česta pojava, tako se i balkanski romski

govori njome odlikuju. Riječ je opet o uticaju starobalkanskog jezičkog supstrata, koji nesumnjivom snagom i dalje djeluje.

Radi boljeg razumijevanja daćemo mnoštvo primjera. 1. lice sing. *Akana man isi ma trin čhaja* (Sad imam tri djevojke). — *Man sas man ilo thaj vi kam-avel man* (Imao sam srca i imaću ga). — *Dikheh, man, hi tu ane dumukha* (Vidiš ja imam tebe u šakama).

2. lice singulara. *Tu duj guruva si tut, a man si ma jekh*. (Ti imaš dva govečeta, a ja jedno). — *Ak tut si but guglimate* (Evo imaš mnogo slatkiša). — *Ašundem kaj hi bu bare dukha ande zeja* (Čuo sam da imaš velikih bolova u leđima). — *Džanav me lačhe kaj naj tut but lon ando šoro* (Znam ja dobro da nemaš mnogo soli u glavi).

3. lice singulara (*mask*) *Vov akana hi leh te parvarel pe čore mamija* (On sada ima da brani svoju sirotu baku). — *Leh, hi leh jekh pačivali čhej* (On ima jednu vjernu djevojku). — *Vov, hi leh dešoxto zora e zmajanende* (On ima 18 snaga zmajevskih). — *Gov manuš hi le galbeno morči thaj lolo bal* (Ovaj čovjek ima žutu kožu i riđu kosu). — *O phuroŋo sah leh jekh thuvljoŋi rovli* (Starac je imao jedan podebeo štap).

Sljedeći primjeri će nam još bolje pokazati elastičnost anticipacije. Uzmimo slučaj: Ova voda ima mnogo soli. Tu moramo pribjeći perifrastičnoj konstrukciji, jer subjekat nije živo biće, pa u romskom ne može stajati u obliku akuzativa za živa bića. Stoga ne valja reći: *Gov pajeh hi but lon* (Ova voda ima mnogo soli), bukv. ovu vodu jest mnogo so. — Zato ćemo se poslužiti opisivanjem. Najbolje će biti ako kažemo: *An go paj hi but lon* (U ovoj vodi ima mnogo soli). Ali, možemo izvesti i jedan smjeli anakolutski skok: *Gov, paj, an lehte hi but lon* (Ova voda, u njoj ima mnogo soli). — Najzad, tu je i malo nezgrapna kombinacija koja za naš račun djeluje kao pretrpana i isjeckana. *Gov paj, leh hi but lon an leh*, bukvalno: Ova voda, nju jest mnogo so u njoj. Tu imamo na okupu tri tipično romske sintaktičke pojave: *inverziju* i *anakolutsku konstrukciju s anticipacijom*.

3. lice singulara (*mask*) *Vov akana hi leh te parvarel pe čore mamija* (Ova kiselica ima tri kiselkasta listića). Od sedam riječi u ovoj rečenici, tri su u deminutivu: Jedna *zamjenica*, dvije imenice i jedan pridjev. — *Goja džuvli, saha la baŋostuno ilo pala lako bibaxtalo rakloŋo* (Ova žena imala je kameno srce za svoje nesrećno dijete). — *Saijekh džungalimata hi la lači lačhimata* (Svako zlo ima svoje dobro). — *Goj čhej hi sar phabaj, hi la xivoŋa pe čhamoŋa* (Ona cura je kao jabuka, ima rupice u obrazima).

1. lice plurala. *Amen si amen xoljariko dad* (Mi imamo strogog oca). — *Amen, e kandinja, škar patave hi amen* (Mi služavke imamo lijepe haljine). — *Darah kaj naj amen ilo te marah amen* (Bojim se da nemamo hrabrosti da se bijemo). — *Amen, e čoŋe Ťomen, hi amen pišot ande čhera* (Mi, siromašni Romi, imamo mijeh u kućama). — *Katar akana amen hi te avah lačhe amala* (Od sada imamo da budemo dobri prijatelji).

2. lice plurala. *Tumen, Ťomnjen, hi tumen phuri dej*. (Vi, Romkinje, imate staru majku). — *Tumen mixne čhaoxen hi tumen but lila ande tra-stice* (Vi moja djeđice, imate mnogo knjiga u torbama). — *Tumen, rakloŋen, hi tumen biratehće vuš* (Vi, djeco, imate blijede usne). — *Ni džanglom, pe mo di, kaj hi tumen gabor čhib* (Nisam znao, duše mi, da imate toliki jezik).

Primjeri anticipacije za 3. lice plurala. Ona žena ima (svoju) majku. 1.) *Goja anakolut romni, hi la dej*, bukv.: Ona žena, jest nju majka. 2.) *Gole romnja hi dej*, bukv.: Onu ženu jest majka. 3.) *Gov romni hi la laći dej* (Ona žena, jest nju njena majka). 4.) *Gov romnja, hi la laći dej* (Onu ženu, jest nju njena majka). — One žene imaju (svoju) majku. 1.) *Gola romnja, hi len (lendi) dej*. One žene jest njih (njihova) majka. 2.) *Gole romnjen hi len (lendi) dej*. One žene (akuz.) jest...! jest njih (njihova) majka. — 1.) *Gova rom hi leh (lehći) dej*. Ovaj čovjek ima (svoju) majku, bukv.: Ovaj Rom jest njega (njegova) majka. 2.) *Go Romeh hi dej*, ili 3.) *Gov Romeh, hi leh dej*, bukv.: Ovoga Roma jest majka, ili: jest njega majka. 4.) *Gov Romeh, hi leh lehći dej*. Ovog Roma jest njega njegova majka.

Akuzativ za živa bića. U toku izlaganja i obrađivanja teme o glagolu *imati*, za koji u romskom ne postoji direktan, jedinstven prevod, češće smo spominjali tzv. *živi akuzativ*. Govorili smo o njemu u vezi sa jednim specifično romskim perifrastičnim dvočlanim izrazom koji se sastoji od subjekta (a ne objekta!) u akuzativu i od respektivnog oblika pomoćnog glagola *sem* ili *avav*.

Cigani, međutim, razlikuju dvije vrste oblika akuzativa. 1.) Jedan se upotrebljava kad je zbor o stvarima, predmetima, apstrakcijama, i uopšte o nečemu što nije živo. 2.) Drugim se oblikom služe kad se govori o živim bićima (ne o biljkama), bez obzira na to da li su ona živa ili su umrla. Obje mogućnosti treba strogo odvojiti i razlikovati njihove oblike.

Romi, međutim, aljkavi i površni, kakve ih je Bog dao, ne mare mnogo za norme i forme. Oni se lako zanesu, pa znaju da se unesu i u živ razgovor i u živo pričanje pripovijedaka, a rekao bih da i stvari ponekad ožive u njihovim očima. Tada će oni lako posegnuti za oblikom živog akuzativa, iako je riječ samo o stvarima. Takva praksa koja se i u nas javlja, sasvim je nepravilna i pogrešna.

Suprotno tome, Romi često upotrebljavaju oblik akuzativa i za stvari i onda kada je riječ o živim bićima. Radi se najviše o sitnim životinjicama, o gamadi, i sl. To su muhe, buhe, razne bube itd. Ta praksi ne samo što je dopuštena već se, rekao bih, smatra pravilnom. Možda je i tu posrijedi djelimični uticaj nekog balkanskog jezika, recimo bugarskog, gdje je oblik akuzativa redovno jednak nominativu.

I, naposljetku, evo i primjera za pogrešnu upotrebu oblika akuzativa za živa bića. *Mrne vasteh hi zurali morćhi*. Mjesto: *Pe mrno vah hi...* To znači moja ruka ima tvrdu kožu. — *Sigende e themeh niči kam-aven majbut love* (Svijet uskoro neće imati više para). Iako ova riječ, *e themeh*, označava mnoštvo živih ljudi, treba upotrijebiti mrtvi akuzativ, *o them* (svijet). — *Kale lafe šaj aven trin manaje* (Ova riječ može imati tri značenja). *Laf* (riječ) je turcizam perzijskog porijekla, odakle je uzeto i romsko *alav* (riječ, ime). *Manaja* (značenje) je starinom arapska riječ.

E čhoneh šaj aven trandajekh điveh, a e bršeh pinda duj kurće (Mjesec može imati 31 dan, a godina 52 nedjelje). Mjesto akuzativa *e čhoneh*, i *e bršen*, treba, na primjer, reći: *an čhon* (u mjesec dana) i *an brš* (u godini).

Gov krangome akhorina seha but krangujra (Ovaj granati orah imao je mnogo grana). *Krangome*, u stvari, znači razgranat, a granat se kaže *krangalo*. Rečenica glasi pravilno: *Ke gov krangome akhorin seha but krangujra*. — *Gava černo, šuko kaš, hi leh dujšela thaj pinda brš* (Ovo trulo,

suho drvo ima 250 godina). Ali, ponekad se čuje i nepravilno: *Gav černe, šuće kašteh hi leh...* To je netačno, jer *kaš* (drvo) ne može imati živi akuzativ *kašteh*.

Gale čorje l' čhere najsaha leh kaš sořo jivend (Ova sirotinjska kuća nije imala drva cijele zime). Ovdje je imenica *čher*, kuća, dakle, stvar, pogrešno upotrijebljena u obliku živog akuzativa, jer ga ona ne može imati. Treba reći: *Gav čoro čher, najsaha leh kaš sořo jivend*. To je sa anticipacijom imenice-subjekta *čher*, da bi se poslije anakolutnog skoka subjekt te rečenice ponovio u obliku odgovarajuće zamjenice *leh*. U takvom slučaju dopuštena je upotreba živog akuzativa, tj. kad se radi o zamjenici koja se tu nalazi samo kao odjek naprijed isturene imenice-subjekta. Još je najbolje ako se kaže: *An gav čher najsaha kaš sořo jivend*. — Slučaj je valjda htio da rečenica kojom počinje ovaj pasus i o kojoj toliko raspravljamo, može bukvalno da ima i značenje: *Ovaj siromah kod kuće nije imao drva cijele zime*.

HI MAN i HI (mješ. primjeri)

Hi man znači 1.) *imam*, 2.) *ima me*. *Man hi len but* (Ja ih imam mnogo ljudi. — *Hi amen gaći*: 1.) Ima nas toliko, 2.) Imamo toliko. — *Amen* znači *jest* ili *ima*. Kao što *man hi*, tako i *hi man* znači *imam*. Iako rijetko, čuje se mjesto *hi man* i *imam*, a to je slučajno i oblik našeg glagola *imam* kako se često kaže u Dalmaciji. Tako i skraćeni romski oblik *hi ma* mjestimično se izgovara kao *i ma*, što opet podsjeća na naše *ima* (il a i il y a).

Iako ovo liči na igrariju, zanimljivo je, pa ćemo nastaviti s time. Tako imamo i kod drugog romskog glagola (*avav*) ovaj slučaj. Oblik *ave* znači budem. To nas podsjeća na franc. *ave* (etimološki: *avez*), što znači imate i *ave* (etim. *avais*) što će reći imadah.

I na kraju, i kod trećeg pomoćnog glagola u ciganskom, (*kamam*) imamo nešto da čujemo. Osnova glagola *kamam* (hoću) glasi *kam*. Ta mala rječca služi kao jedinstveni oblik za obrazovanje svih futura u romskom. Začudo, i u šćiptarskom postoji jedan glagol istog oblika *kam* (franc. j'ai) koji u pomoćnom svojstvu služi za obrazovanje perfekta. Npr.: *Une kam pa* (Ja sam vidio, j'ai vu).

Primjeri (mješoviti) za 3. lice singulara. *Gaći hi leh*: 1.) Koliko ima? 2.) Koliko ga ima? Tu je u nas genitiv, a u Roma akuzativ. — *Hi leh but*: 1.) Ima on dosta, 2.) Ima ga dosta. — *Leh hi dar*: 1.) Njega je strah, 2.) Ima on strah. — *Si la*: 1.) Ima ona, 2.) Ima je.

Mješoviti primjeri za 1. lice plurala. — *Gaći hi amen kathe*: 1.) Koliko imamo ovdje? 2.) Koliko nas ima ovdje? 3.) Koliko nas je ovdje? Romi kažu i: *Gaći sam kathe* (Koliko smo ovdje)? — *Si amen*: 1.) imamo, 2.) ima nas. — *Cįřa hi amen*: 1.) Malo nas je, 2.) Malo nas ima, 3.) Malo imamo. — *Amen hi* (ili: *Hi amen*) *but džene*: 1.) Imamo mnogo ljudi, 2.) Ima nas mnogo ljudi. — *Hi amen gaći*: 1.) Ima nas toliko, 2.) Imamo toliko. — *Amen hi majcįřa lendar* (Nas je manje od njih). — *Amen sam čheja, hi amen čhave, a čhave naj amen* (Mi smo cure, imamo momke, a djece nemamo). Riječ *čhave* znači 1.) djeca, 2.) momci.

Mješoviti primjeri za 2. lice plurala. Sah tumen but (Bilo vas je mnogo). *Seha tumen but* (Imali ste mnogo). — *Tumen hi ehta čhavoŋe*: 1.) Vi imate sedmoro djece, 2.) Vas ima sedmoro djece. — *Si tumen but*: 1.) Imate mnogo, 2.) Ima vas mnogo. To se kaže još i: *Tumen sem but*. — *Tumen sen but džene* (Vas je mnogo). — *Hi tumende tranda thaj pandž džene* (Ima kod vas 35 duša). — *Gači sen tumen, gathe* (Koliko vas je ovdje)? — *Gači si tumen gathe* (Koliko vas ima ovdje)? — *Xan džika si tumen*: 1.) Jedite dok imate, 2.) Jedite dok vas ima! *Džikaj sen, nakhainajvon* (Dok vas je, provodite se)!

Mješ. primjeri za 3. lice plurala. Hi len save hi len (Ima ih koje imaju). — *Hi len save hi len dande pe amende* (Ima ih koji »imaju zub« na nas). — *Uh, so hi len*: 1.) Uh, šta ih je, 2.) Uh, što imaju! — *Uh, so hi leh*: 1.) Uh, šta ga je, 2.) Uh, šta ima! — *Hi len but*: 1.) Ima ih mnogo, 2.) Oni imaju mnogo. — *Len inaj but*: 1.) Njih nema mnogo, 2.) Oni nemaju mnogo.

Len hi (ili: Hi len) pherdo čher: 1.) Njih je puna kuća, 2.) Oni imaju punu kuću. — *Gači hi terne*: 1.) Koliko su mladi, 2.) Koliko ima mladih? — *But goraver manuša seha len* (Imali su mnogo pametnih ljudi). — *Seha len but, a kam-avel len vi majbut*: 1.) Bilo ih je mnogo, a biće ih i više, 2.) Imali su mnogo, a imaće još više. — *But kam avel len po foro*: 1.) Mnogo će ih biti u gradu (na pijaci), 2.) Mnogo će oni imati u gradu (na pijaci).

HI MA, HI MANDE, HI MANDE

Iznijećemo sada veliki broj primjera za upotrebu dativa, akuzativa i prepozicionala. U vezi sa pomoćnim glagolima, oni izražavaju često u manjoj ili većoj mjeri bliske odnose. Pri tome treba posvetiti pažnju akuzativnoj rekciji pomoćnog glagola *hi* (ili *si*).

Ranije smo se već ovdje osvrtnali na perifrastične izraze za glagol *imati*. Tako, npr., u madžarskom imamo dativnu lokuciju *nekem van*, šta bukvalno glasi: *meni jest*, a znači *imam*. Sličnu službu dativa imamo u gruzinskom itd. Jedna takva opisna konstrukcija dosta nam je bliska i razumljiva. Međutim, nikako nam ne ide u glavu ovakva priroda i uloga akuzativa u službi glagola *imati*, kao što je slučaj u romskom.

U vezi sa građom, o rekciji glagola daćemo paralelno primjere iz oblasti dativa, akuzativa i lokativa. Na taj način uočićemo razliku i nijanse u značenjima koje tom prilikom dolaze do izražaja.

U toku dosadašnjih izlaganja govorili smo i previše o akuzativu, koji igra vrlo značajnu ulogu u frazeologiji glagola. Povodom slučaja sa dativom možemo se podsjetiti da se ovaj padež i kod nas upotrebljava u različitim službama. Da spomenemo samo: namjera nam je, mjesto namjeravamo ili imamo namjeru. Ili: Nisam nikada imao želju, mjesto: Nisam nikada želio itd.

A evo sada više primjera za rekciju 3, 4, a mjestimično i 8. padeža. *Hi man (ili: hi ma) tranda thaj inja brš* (Ima 39 godina). — *Hi mande (ili: hi mange, ili: hi mae) Tranda thaj inja brš* (Meni je 39 godina). — *Popersi seha maei dešuefta, a peri saha ma dešuoxta brš* (Preklani mi je bile 17, a lani sam imao 18 godina).

But lačhipe hi mae, kana hi ma but lačhipe (Vrlo mi je prijatno kad imam mnogo imetka). — *Man inaj niso thaj inaj mae niso* (Ja nemam ništa i ništa mi nije). — *Tatipe hi mae kaj tatipe hi ma* (Vručina mi je, jer imam vručicu, temperaturu). — *Šaj avel ma thaj šaj avela mae* (Mogu imati i može mi biti). — *Kana šaj avela ma voj, lačhe avela mae* (Kad bih mogao imati nju, dobro bi mi bilo).

Primjeri za 2. lice singulara. Pharipe hi tuće kaj hi tut, a naj tute (Teško ti je što imaš, a nemaš uza se). — *Te avel tuće so naj tu, avela tu so la hi* (Da ti je da imaš (ili: da ti je imati) šta nemaš, imao bi ti šta i ona ima). — *So saha tu te deh ande lehko čer* (Šta si imao ili šta si morao, da ulaziš u njegovu kuću)? — *So saha ćuće te deh ande lehko čer* (Šta ti bi da ulaziš u njegovu kuću?)

Primjeri za 3. lice singulara (masc.). Gaći brš hi lehće, a gaći hi tut (Koliko godina je njemu, a koliko imaš ti)? U romskom se, kao i u nas, pita za godinu 3. i 4. padežom. Francuzi pitaju: Koju starost imaš? Englezi će reći: Kako si star? Turci pitaju: U kojoj si dobi itd. — *Hi leh te avel lehće pharipe* (Ima da mu bude teško). — *Hi li lehće gathe khanči* (Ima li ovdje njemu nešto (tj. za njega)? *Hi li leh gathe khanči* (Ima li on ovdje nešto)? — *Voj saha leh (ili: lehće) ane va* (On je nju imao ili: ona je njemu bila u rukama).

Primjeri za 3. lice singulara (fem.). Te avel laće te hi la (Da joj je da ima). — *Kana la sasinja brš, vi mandi sas gaći* (Kad je ona imala 9 godina, i njemu je toliko bilo). — *But droma avel la tangipe* (Često imadne nepriliku (zapadne u škripac). — *But droma avel te avel laće tangipe* (Često bude da joj dođe tjeskoba). — *Phuč e Devleh, gaći brš hi laće, go phure čhejaće (čhaće)* (Pitaj Boga koliko joj ima godina, onoj staroj djevojci).

Primjeri za 1. lice plurala. Amen saha po tranda thaj štar brš, a laće saha biš thaj oxto. (Mi smo imali po 34 godine, a njoj je bilo 28). — *Gaći hi leh brš, gaći hi vi amende* (Koliko oni imaju godina toliko je i nama). — *Kana avela amen, šukar avela amende* (Kada bismo imali, dobro bi nam došlo). — *Mangah te aven amen amala* (Želimo da imamo drugova). — *So deh amen gova hi amen thaj gova hi amee* (Šta nam daješ, to imamo i to nam je). — *Seha amen von po xape* (Imali smo ih na ručku). — *Seha amee von po xape* (Bili su nam na ručku).

Primjeri za 2. lice plurala. Tumen hi cıřa šax (Vi imate malo kupusa). — *Sah tumen (sah tume) jekh čhavo* (Imali ste (bio vam je) jedan dječak). — *Džikaj hi buća, vi marno kam tume (tumen) avol* (Dok ima radova i hljeba će vam biti (ćete imati)). — *Tumen k'aven gra:* 1.) Vi ćete imati konja, 2.) Vi ćete postati konji! — *Avertehara tumen hi (tumende hi) te čeren phate buća* (Prekosutra imate (vama je raditi) teške poslove). — *Tumen sen me kaćeh (kaćehće) ande vah* (Vas ima moj ujak (vi ste mome ujaku) u rukama).

Primjeri za 3. lice plurala. Lenđe hi but lačhipe kaj hi len but lačhipe (Njima je vrlo dobro, jer imaju mnogo posjeda). — *Muken, te aven lende (len) ga love* (Pustite nek im budu (nek imaju) ove pare). — *Šaj avela lende phral thaj gaja šaj avela len phral* (Mogao bi im on biti brat i tako bi oni mogli imati brata). — *Amen sam lende ande va, a vi amen hi von ande va* (Mi smo njima u rukama, a i mi njih imamo u rukama). — *K'aven len vrdona kaj k'aven lende vrdona* (Oni će imati kola, jer će im doći kola).

NAJ, NANE (nema, nije)

1.) *Ma naj. Man naj khonik mrno* (Ja nemam nikoga svog); bukv.: Mene nije niko moj. — *Inaj man so te dav tu te xah* (Nemam šta da ti dam da jedeš), bukv.: Nije mene šta da dam ti da jedeš. — *Nahi so piji* (Nema šta da pijem), bukv.: Nema šta piti. Ta rečenica je na goptskom, a tamo je izuzetno sačuvan infinitiv. Taj dijalekat nije podlegao uticaju supstrata starobalkanskog, jer se na Balkanu samo kratko zadržao. Gopti otuda žive u zap. Hrvatskoj.

E love hi bari bući, kah inaj, golehće hi pharipe (Pare su velika stvar, ko ih nema, njemu je teško). — *Kah inaj ando šoro, hi leh ande prne* (Ko nema u glavi, ima u nogama). — *Kah inaj, inaj, kah hi, radel majbut te avel leh* (Ko nema, nema, ko ima, traži više da ima).

Ole niko nane (On nikog nema), bukv.: Njega niko nije. — *Nisavo čhavo man ole* (On nema djece), bukv.: Nikakvo dijete nije ga. Obadvije prednje rečenice su iz tursko-romskog (u Nišu). — *Okole Rōmeh naj pačiv* (Onaj čovjek nema poštenja), bukv.: Onome čovjeku nije poštenje. — *Gova hi gova, saveh inaj khanči piro* (To je onaj koji nema ništa svoga), Bukv.: ...kojeg nije ništa svoje.

La inaj phral (Ona nema brata), bukv.: Nju nije brat. Međutim, oblik *phral* obično se upotrebljava i za nomin. plurala, pa rečenica onda može da glasi: Ona nema braće. — *E phraleh inaj voj* (Brat nema nju), bukv.: Brata nije ona. — *E Zumra bi bax, a e Redžoh inaj* (Zumra ima sreću, a Redžo nema).

2.) *Ne postoji, nema, ne biva, ne bude itd. Naj vorba, o Penga hi o maj baro Rom* (Nema govora, Penga je najveći Rom). — *Inaj majbari bax e sastimahtar* (Nema veće sreće od zdravlja). — *Akana darape inaj nikahtar* (Sada straha nema ni od koga). — *Gov arehtar bokoli inaj* (Od toga brašna pogače nema). — *Kova džungalo manuš maj palal lačhaljo, inaj so* (Ovaj podli čovjek se najzad prodobrio, nema šta).

3.) *Nema gdje, nema ko, nema nikako itd. Naj nisar te iri ma* (Nema nikako više da se vraćam). — *Kate manuš naj kaj te perel* (Ovdje čovjek nema gdje da legne). — *Naj amen kaj te našah e nasvalimahtar* (Nemamo kuda da pobjegnemo od bolesti). — *Me romnja nane kaj te mekav la* (Svoju ženu nemam gdje da je ostavim). *E raklja naj kaj te garadon e raklendar* (Cure nemaju kuda da pobjegnu od momaka).

4.) *Jest i nije. Ima i nema — Hi, sar te nanaj, sar niči* (Jest, kako da nije, kako ne)! — *Sar te na avel* (Kako da ne bude)! — *Sar te na avela* (Kako da ne bi bilo)! — *Te hi, tena naj* (Ako ima, ako nema). — *I te hi, i te naj* (I da ima i da nema)! — *Hi tu lon ili naj* (Imaš li soli ili ne)? — *Hi li vov gathe khatende* (Je li on ovdje negdje)?

5.) *Nije i nema. Te na me avav manuš* (Ne bio ja čovjek, ako nije tako). Mjesto optativa, može se i ovako reći: Da ne budem čovjek, ako... — *Ma t'avel tut gajles* (Nema da brineš! Ne brini!), bukv. Ne da bude tebe briga! — *Te avilem lehte, hi leh te manaj leh* (Ako dođem k njemu, »ima da ga nema«)! — *So kerel ov, ta nane t'avel* (Šta radi on da ga nema da dođe)?

6.) *Nema da, ima da nema itd. Naj te cere ma dile* (»Nema da me praviš budalom«)! — *Naj so te cerel će* (Ne može ti ništa), bukv.: Nema šta

da pravi ti. — *Khatinde naj te dža maj* (Nikud više nema da ideš)! — *Vov li lačho, inaj te khapel* (On je dobar, ne pije), bukv.: On je dobar, nema da pije. — *Naj t'avol laće as i sung e čhavesi* (Nema ni traga njenom momku), bukv.: Nema da bude njoj ni miris momkov. Rječca as je šćiptarska i znači: *ni* ili *niti*.

NAJSAH MA (nisam imao)

Oblici najsah ma, najsah ma, na's ma, itd. znače nisam imao, bukv.: nije bilo mene (es war mich nicht!). *Najsah tu* (ni imao), *najsah leh* (nije imao), *najsah la* (nije imala) *najsah amen* (nismo imali), *najsah tumen* (niste imali), *najsah len* (nisu imali).

Najsah ma than kaj te račarav (Nisam imao mjesta gdje da noćim). — *Na's man khanči* (ili *n'as man khanči*) (Nisam imao ništa). — *Daratar n'as ma ni zala rat ando muj* (Od straha nisam imao ni kapi krvi u licu). — *N'avlo ma so te ćerav* (Nisam imao šta da radim). — *Na ulo ma čave* (Nisam imao djece).

Najsah ma (nisam imao) negativni je oblik od *sah ma* (imao sam). *Sah* (bio je) je 3. lice sing. imperfekta od *sem* (jesam). *N'avlo ma* (nisam imao) od *na avilo ma*, negativni je oblik od *avlo ma* (imao sam). *Avlo* od *avilo* je treće lice preterita od glagola *avav* (budem, bivam). *Najsah ma i n'avlo ma* imaju ovdje isto značenje. *Na ulo* je istog porijekla kao i *n'avlo*.

Na 's tu ni jekh dand ande čači falka (Nisi imao nijednog zuba u desnoj vilici). — *Džiakana najsas tut gasave amalina* (Dosad nisi imao takvih prijateljica). — *Niči kaj najsaha tu love, tu niči kamlan te počineh* (Nije da nisi imao para, ti nisi htio da platiš). — *Gova najsah, a našti ni avel, so tut najsaha* (Toga nije bilo, a ne može ni biti šta ti nisi imao). — *N'avle tu džuva ande sosteja* (Nisi imao vaški u gaćama).

Leh najsah nisavo pharnavo (On nije imao nikakvog pobratima). — *N'as le fajdava pire čhavendar* (Nije imao sreće od svoje djece). — *Na's le khonik te avel lesa* (Nije imao nikoga da bude s njime). — *N'avlo le pe len* (Nije ga bilo na rijeci). — *Nakhlo jekh berš, o thagar, nane les leskere čhave* (Prošla je i godina dana, a carev sin još nije bilo da se vrati, ili: Prošla je jedna godina, car, nema ga, njegovog sina). Vrlo je karakteristična konstrukcija: car, nema ga, njegovog sina. Car je subjekat u nominativu, zatim dolazi nema, pa antipozicija *ga* (njega), što se odnosi na *njegovog sina*. Tu je *sin* u akuzativu, što u okviru konstrukcije sa glagolom biti ne smije da bude. Dakle, pogrešno, a treba da stoji *leskero čhavo*. *N'as la, a n'as nile*; nije imao ni on. 2.) Nije bila ona, a nije bilo ni njega. — *E ruvni, najsah la ruvoŗa* (Vučica nije imala vučića), bukv.: Vučica, nije bilo nju vučići. Tu je subjekt naprijed izbačen, sasvim usamljen, a u sljedećoj rečenici nižu se ostali članovi rečenice. Mjesto nominativnog, isturenog subjekta, obično naprijed se javlja subjekat u akuzativu. Dakle, *E ruvnja najsah la ruvoŗa* (bukv.: Vučicu, nije bilo nju vučići). — *E čhora n'avlo la likha ande bal* (Djevojčica nije imala gnjida u kosi). *Čhoŗa* je stegnuti oblik od *čhejoŗa*. — *N'avla so te suvol pe čhavende*: 1.) Nije bilo šta da šije svojoj djeci, 2.) Nije imala šta da ...

Inajsa amen so te ćinas (Nismo imali šta da kupimo). — *Kana mangle amendar love, ni avila aman* (Kad su iskali od nas para, nismo imali). — *N'as amen de ni dad* (Nismo imali ni majke ni oca). — *Amen n'avla kana thaj gaja našti avilam* (Nismo imali kada i tako nismo mogli doći).

Sar gova kaj najsah tumen than kaj te pašljon (Kako to da niste imali mjesta gdje da legnete). — *Araći najsah tumen sapuj te thoven tumen* (Juče niste imali sapuna da se umijete). — *Najsah tumen parvaripe* (Niste imali hrane). — *Našti tumen ćindaren o krlo kaj najsah so te pijen* (Niste mogli nakvasiti grlo, jer niste imali šta da pijete). — *Najsah tumen goja te ćhuvlen len ando rezo* (Niste imali kobasica da ih stavite (tj. jedete) uz pirinač).

E cinone šjavořen najsas so te čamben, merenas bokhatar (Sitna dječica nisu imala šta da žvaću, umirala su od gladi). — *Olen nahine but astale* (Oni nisu imali mnogo para). — *N'avlas len či vordon, či grast* (Nisu imali ni kola, ni konja). — *E Xoraxa ćerde pese ćhera kaj n'avle len majnglal* (Oni Turci su sebi kuće napravili, jer ih ranije nisu imali). — *Kole balvanen n'avle len kandine* (One gazde nisu imale slugu).

POMOĆNI GLAGOL AVAV (budem)

P R E Z E N T

U okviru trojednog glagolskog sistema *jesam, budem, biti*, oblik *budem* predstavlja perfektivni aspekt prezenta, odnosno prezent tog perfektivnog glagola. U sjeverozapadnom dijelu našeg jezičkog područja glagol *budem* označava i buduće vrijeme, i to više u narodnom govoru, dok je u književnom jeziku već zastario. Sa participom perfekta on obrazuje oblik običnog futura. Npr.: *Mi budemo to napravili*. To se književnije kaže: *Mi ćemo to napraviti*. Dakle, pomoću glagola *htjeti*, kao i u romskom: *Amen kam — ćerah gova*. Evo rečenice u kojoj je glagol *avav* u prezentu: *Ande řomane cahre but droma avel ćingar* (U romskim ćergama često bude svađe).

Obrazac za građenje analitičkog futura ima gotovo opškebalkansko obilježje, pa izgleda da i dalje sve više zadobiva na značenju. Tu je pomoćni glagol *kamam* (htjeti) u pojedinim oblastima gotovo sasvim istisnuo glagol *avav*, svoga partnera u samostalnom svojstvu. Ponegdje ga je potisnuo u drugi plan, gdje ima više relativno obilježje. Kao samostalan glagolski oblik *avav* se javlja u većini vanbalkanskih romskih govora. Tako on, npr., u obliku *avava* negdje označava prezent, a negdje futur. O tome ćemo kasnije detaljnije govoriti.

Prema sintetičkom obliku futura trenutnog značenja, *budem*, postoji i analitički dvojniki, *ja ću biti*. On može da glasi i *biću*, pa da se piše i sastavljeno, ali on je ipak analitičke prirode, jer se sastoji od dva dijela *biti* i *ću*. Od toga je nastalo skraćeno *bit ću*, i najzad ono sliveno *biću*. Dakle, kod nas se futur gradi od promjenljivog dijela pom. glagola *htjeti* i od nepromjenljivog, tj. od infinitiva pom. glagola *biti*.

A kako je u romskom? Oblik futura 1. lica prezenta glasi: *kam-avav* ili, sažeto, *k'avav*, *ja ću biti*, a bukvalno: *ću budem*. U tome dvočlanom iz-

razu vidimo potkresan oblik glagola *kamam* koji glasi *kam* (tj. *će* ili *ću*) koji je stao pred prezent glagola *avav* i nametnuo mu značenje futura. Rom-ska proklitika *kam* je jača od naše enklitike *ću*, jer *kam* stoji uvijek ispred glagola, dok naše *ću* može da dođe i ispred i iza glagola. Dakle, mi kažemo (ja) *ću* biti ili biću, tj. bit *ću*. Dotle u romskom postoji samo ovaj redoslijed: *kam-avav*.

Baš se ti pomoćni glagoli ponekad čudno vladaju. Izgleda da u narodnom govoru ni do dan-danas nisu konačno razgraničili svoje interesne sfere. Tako se glagol *budem* u narodnom govoru ne tako rijetko javlja u svom ilegalnom ruhu *bidem* ili *bidnem*, dakle negdje na pola puta između *budem* i *biti*. Ovom zgodom možemo ukazati na neke oblike glagola koji su složeni s predmecima. Recimo, u sintagmi: *ako se to zbude*, ili, *ako se to zbije*. Ovo drugo zvuči neobično. Dakle, *budem* i *biti*.

Glagol *budem* je isključivo perfektivnog obilježja. U njega nema trajnog vida, a to je veliki nedostatak. Ali u nekim prilikama priskabe mu u pomoć glagol *bivam*, koji je, vidi se odmah, trajni aspekt glagola *biti* ali ne nosi izrazit karakter pomoćnog glagola. On se više javlja u složenicama, kao što su: *pebivati*, *izbivati*, *zbivati se* i dr.

U Bosni i Hercegovini upotrebljava se jedan oblik glagola *biti* kao neka okamenjena partikula. To je rječca *biva* koja obuhvata nekoliko značenja. Ona, prije svega, odgovara našem *dakle*, *desi se* itd. Tu česticu *biva* upotrebljava najviše stariji svijet, a najviše Muslimani. Ona je po svoj prilici nastala po ugledu na tursko *olur* što znači (bude, biva, može da bude), a to je prezent od glagola *olmak*.

Sada ćemo zaredati po primjerima. Iznijećemo veći broj mješovitih slučajeva, i to redom, raspoređeno onako po grupama. Najprije, ovdje samo o glagolu *avav*. *Ni avol laće ladžavipe e themehtar te čerel gova* (Ne bude je stid od svijeta da to radi). — *Šaj loče avilema baxtali, a vi te na avav* (Mogla sam lako postati srećna, a da ne budem srećna). — *Lijah la pehće te avel lehće lehći romni*. (Uzeo ju je k sebi da mu bude njegova žena). Tu je slučaj konjunktiva prezenta koji je identičan sa indikativom prezenta pred koji dođe veznik *te*: ... *te avel lehće* ...

U sljedećim primjerima mogu jednako da se upotrebljavaju glagoli *budem* i *bivati*. — *But droma avel kaj voj inaj čhere* (Često bude (ili: biva) da ona nije kod kuće). — *Kjajdrom avol gaja sar vov vačarel* (Katkad bude (biva) onako kako on kaže). — *Ađive sa majtatipe avol*. Ovdje se može uzeti samo *biva*: Danas biva sve toplije. — *Ke mo phral ovijendeha avel but droma jračako bešipe* (Kod mog brata bude zimi često noćno sijelo).

U sljedećim slučajevima suočavamo se sa paralelnom upotrebom dva zainteresovana pomoćna glagola *sem* i *avav*. *But droma voj hi xoljariko* (Često je ona ljuta). — *But droma voj avel xoljariko* (Često bude ona ljuta). — *Kaj hi thuv, avel vi jag* (Gdje ima dima, bude i vatre). Ono *ima* znači i *je*, jer rječca *hi* znači *je*, jest i *ima*. Ta rečenica čuje se i u malo izmijenjenom obliku: *Kaj hi jag, trubuj t' avel vi thuv* (Gdje *ima*) ili: *je* (vatre, treba da *bude* (ili: *ima*) i *dima*).

Pogledajmo i ove dvije lijepe rečenice. *Te hi tut te naj tut, tu gova hi te deh ma!* Slobodno prevedeno: Imao ili ne (imao), ti imaš to da mi daš! Bukvalno: Ako jest *tebe*, ako nije *tebe*, ti to jest da daš mene. Ovaj prevod je prilično nerazumljiv, zahvaljujući tome što dva glagola traže

rekciju akuzativa: glagol *sem* (u službi glagola *imati*) i glagol *dati*. *Te avela tu, te na, tut hi gova te deh ma* (Imao ili ne, ti imaš to da mi daš, bukv.: Ako bude te, ako ne, tebe je to da daš me). Napominjem da glagolski izraz *tut hi (te)*, zamjenjuje glagol morati: *tut hi (te)*, dakle znači ti moraš, bukv.: tebe jest da.

I u sljedećem primjeru vidimo slučaj (naizmjenične) upotrebe pomoćnih glagola *avav* i *sem*. *Manglah te avel leh jekh šukar řomni thaj maj palal gova i saha leh* (Htio je da ima lijepu ženu, pa ju je najzad i imao (tj. dobio ju je). Kako vidimo, u srpskohrvatskom možemo u oba slučaja da se poslužimo direktno oblicima našeg glagola *imati*. U romskom, međutim, glagol *imati* ne postoji kao zasebna riječ, tako da se mora pribjeći opisivanju. U ovom slučaju ga u prezentu zastupa glagol *avav* (budem), i to svojim oblikom *avel* (bude), a u imperfektu (koji ovdje stoji mjesto perfekta) predstavljen je oblikom *saha*, koji pripada glagolu *sem* (jesam).

Mi smo se već ranije osvrtni na činjenicu da se glagol doći rado miješa i ukršta sa pomoćnim glagolom *budem*. Ali to nije samo zato što se u vlaško-romskom oblici glagola gotovo u cijelosti podudaraju. Naprotiv, to je prilično česta pojava i u drugim nekim jezicima. Uostalom, o tome smo već ranije govorili, a vrat ćemo se na to ponovo drugom zgodom. Zasad ćemo dati samo nekoliko primjera.

Tehara avav karing, te cřra avav kate thaj pale te džav-tar mae (Sutra dolazim ovamo da budem tu malo, pa opet da odem). — *Kaj avel lehće gova, te vov avel po čhereha* (Gdje muž to dođe da on bude sa svojom kućom), drugim riječima: Gdje mu to bude da on živi u svojoj kući? — *Ande gova xape avol ařo, arne, čhib thaj guglo* (U ovo jelo dođe brašno, jaja, maslo i šećer), a to bi se moglo i ovako prevesti: U ovom jelu budu brašno, jaja, maslo i šećer.

Goja řomni avili do ođendi (ili duje ođendi) (Ona žena zaniжела je, zatrudnjela je), bukv.: postala je »dvodušna«. — *Goja řomni aveli do ođende* (Ona žena je došla do dvije duše, do dva daha), znači opet ona je trudna. Oblik *ođende* je lokativ plurala imenice *ođi* (duša). — *Te avel amen gova, amen avaha barvale* (Da nam je to, bili bismo bogati), bukv.: Da bude nas to (a to znači i: da imamo to), mi bismo postali bogati. Oblik kondicionala *I avaha* ne može se prevesti oblicima glagola budem. — Naravno, ne može se svako naše *budem* zamijeniti sa svakim našim dođem. Npr.: *Vov lol-pe thaj avol-tar* (On su pokupi i dođe). Jasno je da tu nema mjesta glagolu budem.

Pored glagola *sem*, i glagol *budem* igra svoju ulogu u istraživanju pojma glagola *imati*, koji u romskom ne postoji kao jedan riječ za sebe. Sa svoje strane, glagol *sem* učestvuje u toj službi samo u prezentu i imperfektu, dok u ostalim vremenima i modusima ima riječ glagol *budem*. Čak i u obliku futura glagola *sem*, poslije deverbale partikule *kam* javlja se glagol *avav* umjesto glagola *sem*. Tako nastaje složeni oblik: *me kam-avav* (ja ću biti). Mi možemo stvar i drukčije postaviti. Defektivni glagol *sem* i nema svog vlastitog futura, već se koristi futurnim oblikom glagola *budem*.

U stvari *ma kam-avav* znači bukvalno *ja ću budem*. Pošto u romskoj rečenici ispred *avav* ne stoji veznik *te*, ovaj glagolski oblik ima vrijednost infinitiva. Naš glagol *budem* koji odgovara romskom *avav*, koji nema infinitiva, pa je prinuđen da ga pozajmljuje od glagola *sem*, koji glasi

biti. Ako se ispred *avav* pojavi veznik *te*, onda se nalazimo pred sintagmom koja je prilično uobičajena u narodnim govorima našeg jugoistoka: *ja ću da budem*. Romi se, međutim, u svome jeziku ne služe tim obrascem: *me kam te avav*. Pomoćni i neki načinski glagoli nemaju pravo na veznik *te* ni u romskom ni u drugim nekim jezicima. Tako, na primjer, Nijemci neće reći: *Ich werde zu sein*, niti će kazati: *Du konntest nicht zu gehen*. U obje rečenice veznik *zu* (romski: *te*) ne smije se stavljati, jer mu tamo nije mjesto.

Te avel ma te arakhav khaj pačivale šeja, me lava la romnjaće (Da mi je da nađem neku poštenu curu, uzeo bih je za ženu). Ono: *te avel ma* znači, zapravo: *da imam*, bukvalo: *da bude mene*, a prevodimo *da mi je*. Vjerovatno je posrijedi elipsa, tj. željna rečenica koja je prethodila, otpala je. *Te aven ma love, sa te na džanava, so kam lenca* (Da mi je para, sve da ne znam šta ću s njima), bukvl.: Da budu mene pare, sve da ne bih znao šta ću s njima. — *Voj manglah e Devlehtar te del la te aven la čhavoře* (Ona je molila Boga da joj dade da imade djece), bukvl.: Ona je molila od Boga da dade nju da budu nju djeca). — *T'ovi ma, davai tuke karalo* (Da imam, dao bih ti kukuruza). To je na tursko-romskom. Glagol *avav* u tom govoru znači budem, *ovi* znači postati, *biti* (to je infinitiv), a ujedno označava i 3. lice sing. prezenta: (on bude itd.; *oven* (oni) budu itd.).

IMPERATIV

Zapovjedni način je zajednički i jednak za sva tri pomoćna glagola: budem, jesam i biti. Zapravo, glagol *budem* ima ekspletivnu dužnost u odnosu na svoja druga dva partnera. Oni nemaju za to svojih posebnih oblika, pa ih glagol *budem* svojim oblicima tu zamjenjuje.

Naročite oblike koji služe samo za potrebe imperativa nalazimo, kao i u većini drugih jezika, samo u 2. licu singulara i u 2. licu plurala, pošto se zapovjedati može samo prisutnim licima, jer samo tada postoji izgled da će zapovijed biti izvršena. — Ti oblici su *av!* (budi!) *aven!* (budite!) To su vlaško-romski oblici imperativa, dok tursko-romski glase: *ov!* (budi!) *oven!* (budite!).

U balkanskim jezicima, a među njima i u balkanskim romskim govorima, modus imperativa nema isključivo pravo na izražavanje zapovijedi, želja i dr. Njega uspješno rasterećuju i smjenjuju na prvom mjestu konjunktiv, a zatim futur i još drugi glagolski oblici.

Predimo sada na praktične primjere. *Av baxtalo kaj hi tu gači šukar thaj gasavi pačivali romni* (Budi srećan što imaš tako lijepu i toliko vjernu ženu)! — *Barvaleja, av manušvalo thaj av manuš pala e čoroře Roma* (Gazda, budi ljubazan i budi čovjek prema sirotim Romima)! — *Av pe čo alav* (Budi na svojoj riječi)! To odgovara rečenici: *Ićar će dino alav* (Održi datu riječ)! — *N'av svakone kajvaće pirostija* (Ne budi svakome bakraču tro-nožac)! A tome je slična izreka: *N'ava svakone pirakje xip* (Ne budi svakom loncu poklopac)!

Aver drom av thaj dikh t'avel tu gođi (Drugi put dođi i gledaj da imaš pamet, tj. da budeš pametan)! — *Te na avel tu svato e bengasa* (Nemoj da se kačiš s đavolom), bukvl.: Da te ne bude riječ s đavolom! Konjunktiv

takozvanog kraćeg prezenta pred kojim stoji veznik *te* ima kao upozorenje vrijednost blažeg imperativa. — *Mak al tuke* (Neka ti bude), bukv.: Pusti bude tebi! Tu se glagolski oblik *mek!* (pusti, ostavi) po značenju sasvim, a po obliku blisko podudara sa našom česticom *nek'*.

T'el amenge e bori baxtali (Da nam bude snaha srećna)! — *Ma t'ovol tumen gajles* (Nemojte da se brinete) bukv.: Ne da bude vas briga! Ta rečenica je na grčko-romskom (burgijaškom). Turcizam arapskog porijekla *gajle* (briga, nedaća) javlja se ovdje u greciziranom obliku — *Aven lačhe sar kaj vi vov avel lačho thaj kandino* (Budite dobri kao i on što biva dobar i poslušan)! — *Aven, aven, manca* (Dođite, dođite, da budete sa mnom)! Vidimo da se riječ *aven* tu javlja u dva značenja: *dođite!* i *da budete!* *Av, av, tuha t'avav* (Hodi, hodi, s tobom da budem)! *Av!* je oblik imperativa, a *t'avav* je oblik konjunktiva. — *Ma t'aven-tar se ka-činav tumen* (Nemojte da dolazite jer ću vas posjećiti)!

Aven saste thaj veste (Budite zdravi i živi)! — *Saste t'aven!* (Zdravi da budete), ali ne i: Zdravo da ste! Najbolje je reći: *Zdravi bili!* Imperativ i optativ su dvije blisko srodne modalne kategorije. Na primjer, mjesto *budi koji* može se reći *bilo koji*, i tsl. — *Budite nam zdravi* (*Aven amee saste*), ili *Da ste nam zdravi* (*Te aven amee saste*)! Konjunktiv prezenta sa željnim veznikom *da* ima približnu vrijednost željnog imperativa.

KONJUNKTIV

Za konjunktiv ili savezni način ne postoji neki posebni oblik ni u romskom, ni u srpskohrvatskom, ni u brojnim drugim jezicima. On se u romskom predstavlja vrlo jednostavno, i to na taj način što se veznik *te* stavi ispred oblika indikativa. Dakle, između oblika indikativa i konjunktiva je samo ta razlika što onaj nema veznik *te*, a ovaj ga ima. Na primjer: *Amen cîrîa phirah pe umal* (Mi malo hodamo po poljani). To je indikativna rečenica. A evo i konjunktiva: *Amen cîrîa te phirah umal* (Mi malo da prohodamo po poljani).

Oblicima bogat i vrlo složen, on u romanskim i germanskim jezicima postaje sve više nepotreban teret koji stvara prepreke na putu tečnog sporazumijevanja na velikim zapadnim jezicima. On je pravo strašilo za ljude koji se posvećuju izučavanju tih jezika. To je i razlog što glomazna morfologija konjunktiva iščezava iz prakse u korist skromnog indikativa, koji nije ni kićen, ni pretenciozan.

Premda u romskom nema nekog naročitog oblika za izražavanje saveznog načina, tj. konjunktiva, pošto on kao posebna morfološka kategorija ne postoji, mi ćemo sada početi da izvodimo veliki broj primjera. Želimo da pružimo što više izvornog govornog materijala koji sam u toku mnogih godina savjesno prikupljao među naseljenim Romima, a još više među čergašima iz plemena Gurbeta.

1.) *Konjunktiv želje*. Konjunktiv se najvećim dijelom javlja u glavnim rečenicama u kojima se izražava neka želja. Ona može da bude različitog intenziteta, pa se javlja čas kao molba, čas kao bodrenje, čas kao upozorenje, pa zahtijev i sve onamo do zapovijedi. Npr.: *Voj mangela e Devlehtar te dol la te avol la muruš* (Ona je molila Boga da joj dade da rodi

muško). Ovdje se akuzativna rekcija dva puta uzastopce javlja: *te dol la* (da dade nju, tj. da dade njoj), a zatim: *te avol la* (da bude nju, tj. da imadne ona).

2.) *Koncesivni konjunktiv*. To je savezni način koji je vezan za izvjesne ustupke. Npr.: *Amen našti but začareh, čer gova so majsig, sar avela te avela* (Mi ne možemo više čekati, završi to što prije, pa kako bude da bude.) — *Pire čhavořendar von ni mangel niso aver, neg te sičon* (Od svoje djece oni ne traže ništa drugo nego da uče). — *Ih, me t'avav me, a goa te našti čerav* (Ih, zar ja biti ja, a to da ne znam uraditi), bukv.: Ih, ja da budem ja, a da ne znam uraditi!

3.) *Hipotetični konjunktiv*. On izražava nešto što je neodređeno, neku pretpostavku, i sl. Npr.: *Phareh te e dej šaj tradela pehtar pe čhavořeh* (Teško da bi majka mogla otjerati od sebe svoje dijete). — *Trubuja te vi von džan-tar pire rastenca po foro* (Trebalo bi da i oni sa svojim konjima odu na sajam).

4.) *Potencijalni konjunktiv*. On izražava nešto što je u redovnim uslovima nemoguće, ali što ipak nije sasvim isključeno. On nam govori o eventualnoj mogućnosti, pa ga zato i nazivaju potencijalnim modusom.

5.) *Dubitativni konjunktiv*. On izražava, kao što mu i samo ime kaže, neku sumnju i dvoumljenje. Npr.: *Bistum, niči mangel, te den mrtik amendar o čer pala o udžilipe* (Neće nam valjda htjeti da oduzmu kuću za dug). — *Te na avol gova čiro kak, so pašol amende* (Da to nije tvoj čiko što se nama približava).

6.) *Irealni konjunktiv*. Njime se izražava neka želja koja se ne može ostvariti. Svaka nada u njeno realizovanje iluzorna je. Npr.: *Te dijaha o sumnal Del te ačhel džuvindo, vov šaj dijaha pire čhavořen marno andevah* (Da je Bog dao da ostane živ, on bi dao svojoj djeci hljeb u ruke). — *Te avilaha ma bax, šaj čerdema baro čer thaj akana thagar avava* (Da sam imao sreće, pa da sam kuću sagradio, bio bih sada car). — *Kaj goja bax te mulema persi* (Kamo te sreće da sam lani umro)!

A, evo, najzad i oblika konjunktiva pom. glagola *avav*: *Te avav* (da budem), *te aveh* ili *te aves* (da budeš), *te avel* (da bude), *te avah* ili *te avas* (da budemo), *te aven* (da budete), *te aven* (da budu).

Da kažemo sada koju o tzv. *blagoslovnim željama*. Neka primjeri govore: *T'aves sasto* (Hvala), bukv.: Zdrav bio! Većina Gurbeta kaže: *Najis* (Hvala)! Taj izraz je novogrčkog porijekla, sa istim značenjem: Da si mi zdrav! ili sintetički izraz: *da zdravstvuješ!*, a može, evo, da zvuči i *hvala!* *Te avel čuće guglivarno* (Da ti je prijatno), ili kratko: *Prijatno!*

Te del tu o Del šukar bax, bukv.: Da ti da Bog lijepu sreću! To je željni konjunktiv, koji je na Balkanu vrlo omiljen. Po snazi se on kod nas s uspjehom takmiči sa optativom, kojeg opet u romskom nema. — *Čoři či xjivici t'avel!* (To je kletva koja je približan prevod bosanskog lokalizma: Jadna li ti pura tvoja)! — *Te arakhel o Del* (Da Bog sačuva)! — *Amen t'ova saste* (Nek smo samo zdravi), bukv.: Mi da budem zdravi! — *Džuvinde te aven, bax te dozačaren* (Živi da budete, sreću da dočekate)! U optativu našim ušima bolje prija: Živi bili, sreću dočekali!

Mangav te činav gutuja (Hoću da kupim tunja)! Ista želja izražena u kondicionalu, djeluje slabije. Željni konjunktiv i kondicional nekad se blisko dodiruju, samo što ovaj prvi ima jaču izražajnu snagu, dok je ovaj

drugi uslovljen i kolebljiv. Npr.: *Me činava gutuja* (Ja bih kupio tunja). U ovoj rečenici je samo jedan glagol, a u konjunktivnoj su dva, a obadva stoje u službi želja i povezana su veznikom *te*, što odgovara našem *da*.

Evo i jedne duže četveročlane formule, pune epske patetike. Nju izgovara oslijepljeni i u pećini zazidani junak, u trenutku kada čuje korake nepoznatog ljudskog stvora. *Te san terno, te aveh mo phral* (Ako si mlad, da mi budeš brat)! *Te san phuro, mo dad te aveh* (Ako si star, otac da mi budeš)! *Te san terni, phen t'aveh* (Ako si mlada, moja sestra da budeš)! *Te san phuri, mi dej t'aveh* (Ako si stara, moja majka da budeš)!

Te avel ma te hi ma (Da mi je da imam), bukv.: Da bude me, da je me! — *E, te avel ma, te dikhav leh, so li ćerava lehtar* (E, da mi je da ga vidim, šta li bih od njega uradio), bukv.: E, da bude me, da vidim njega. šta uradio bih od njega! — *Te avel ma te gova lačharav* (Da mi je to da napravim)! — *Te avel ma te dandalav laće lole čhama* (Da mi je da grizem njene rumene obraze)!

1.) Glagol *mangav* (želim, zahtijevam) u službi konjunktiva želje. *Ni mangava t'avav an ći morćhi, te na del o Del* (Ne bih želio da budem u tvojoj koži, da ne da Bog, tj. optativno: ne dao Bog!) — *Mangav te aven ma amalina* (Hoću da imam prijateljica) — *Mangav te aven mae e amalina* (Hoću da mi dođu prijateljice). — *So mangeh, ćirveja, te avel tu* (Šta tražiš kume, da imaš)? — *Te manges te avel tu, nek avel tu* (Ako želiš da imaš, imaj)!

2.) Glagol *kamam* (hoću) u službi željnog saveznog načina. *Tumen kamen te phiren e phiramnjenca* (Vi hoćete da hodate sa bludnicama). — *Najsah ma, naj ma akana, niti kamam isar te avel ma isavi bući gole čorlogajenca* (Nisam imao, nemam sada, niti ikako želim da imam ikakva posla s onim vucibatinama). — *Muke sasa te avol laće sar voj kamel* (Pusti svekrvu, neka joj bude kako ona hoće). — *Našti avol len, so kamen te avol len* (Oni ne mogu imati ono što žele da imaju.)

3.) Glagol *dikhav* (nastojim, trudim se, gledam). *Dikhava te lačharav e bući so majsig* (Nastojacu da obavim posao što prije). — *Dikh te na avel tu kate* (Gledaj da te ne bude ovdje)! — *Vi o maj čoro Rom dikhel te avel leh peko mas pe khaj baro đive* (I najsiromašniji Rom gleda da imadne pečenog mesa na praznik). — *So tu, pharnaveja, kameha te andi-najvol ćuće* (Šta bi ti, pobratime, htio da ti se donese)!

4.) Glagol *tromam* (smijem, usudim se) u službi konjunktiva želje. *Gola čhejođa gothe ni troman te ačhadon korkođe* (One djevojke ne usuđuju se da tamo se zadržavaju same). — *O kutari či tromal te aven les love paša leste, te inćarel len paša peste* (Gazda ne smije da ima novac uza se, da ga drži kod sebe). — *Majanglal ni tromaje e gavutne te aven len majšukar čhera e barvalećerehtar* (Ranije seljaci nisu smjeli da imaju ljepše kuće od gazdine).

5.) Glagol *mora* (morati) na dužnosti u konjunktivnoj rečenici. — *Mora saha te avav pa gav than* (Morao sam biti ovdje). — Modal *mora* je krut i neosjetljiv u svim oblicima. Međutim, njega prate promjenljivi glagoli, pomoćni *sem, avav i kam* koji svojim oblicima pokazuju u kojem se vremenu ili modusu nalazi taj glagol *mora*. — *Kam-mora savođe te avah tumenca* (Moraćemo da budemo svi s vama). — *Mora avela te ikleh pe gov diljardi grasni* (Moraćeš da uzjašeš na onu pomamnu kobilu).

6.) Glagolski izraz *hi te* (imam da) zahtijeva konjunktiv. *Hi tu te n'aveh darano* (Ima da ne budeš plašljiv)! Ili, obratno: Nema da budeš plašljiv (*Naj tu te aveh darano*)! Kaže se i ovako: *Hi tu te na avol tu dar* (Ima da nemaš straha)! — *Aver data te avel tu majbut gođi* (Drugi put da imaš više pameti)! — *So si tu čefi avol tu, čhejorije* (Šta želiš da imaš, djevojčice), bukv.: Šta je te čejf da bude te, djevojčice? — *Hi te avol gaja sar saha vačardino amee* (Ima da bude onako kao što nam je bilo naređeno). — *Saha gaja te avol thaj gaja vi čerdilo* (Tako je moralo da se uradi, a tako je i urađeno), bukv.: tako se i uradilo.

7.) Još neki *modali i drugi glagoli i sl.* koji stoje u društvu s konjunktivom. Npr.: *Mol manušeh te avel leh čher* (Vrijedi imati kuću), bukvalno: Vrijedi čovjeka da bude njega kuća. Zaista je čudnovata struktura romske rečenice. U gornjim primjerima ona djeluje hladno i rastrzano. — *O Penga ačhilo te avel maj bareder thagar maškar sa e Roma* (Penga je ostao da bude, tj. postao, najveći car među Romima). — *Mašti avel te na avel* (Ne može biti da ne bude). — *Gači me ašundem, kate inaj khonik lehko anav* (Koliko sam ja čuo, ovdje nema nikoga da se tako zove), bukv.: da bude takvo njegovo ime. — *Najsah te n'avol ma, ni kamlan te dav tu love* (Nije da nisam imao), bukv.: Nije bilo da ne bude me (nisam htio da ti dam para).

8.) Još neki *bezlični izrazi s konjunktivom*. Npr.: *Pharipe hi te manuš avel Rom, kana e pruna ni bijanel* (Teško je biti Rom kada šljiva ne rodi). Ovdje je riječ *manuš* zamjenica (franc. on, njem. man). Čim dobije član, ona se odmah prometne opet u imenicu. — *Najsaha te avolamen* (Nismo imali), bukv.: Nije bilo da bude nas. Dok konjunktiv prezenta obilježava nešto što je bliže ostvarenju, konjunktiv perfekta nam kazuje da je realizacija vrlo daleko, a ponekad i da prelazi u oblast puke predstave. — *Maj bari bax te hi manuš avol terno thaj sasto* (Najveća je sreća da čovjek bude čovjek (a ne: da je čovjek) mlad i zdrav)! — I tu je rječca *manuš* postala zamjenica (upor. engl. one, franc. on). I naša imenica *čovjek* dobija ovdje vrijednost zamjenice. — *Sar gova te na avol tumen paj pimahko* (Kako to da nemate vodu za piće) — *Laće inaj ladžavo te avol la raklo ando čher*: 1.) Nju nije (Romi kažu: njoj nije) sramota da ima dijete u kuću, a može i da znači 2.) Nju nije sramota da joj bude momak u kući. A, ako kažemo: ... *te avol laće* (dativ) *raklo ando čher*, onda znači... da joj dolazi momak u kuću. — *Lačhe hi te avel manušeh khonik lehko ando čher*. (Dobro je da se (tj. čovjek) ima nekog u kući).

9.) *Finalne rečenice*, tj. one koje označavaju cilj, idu takođe s konjunktivom. Npr.: *Naj aver, džav te na avel ma* (Nema druge, idem da me nema). — *Tu te aveh sasto, tu ka-džah te mareh tu leha* (Da si mi zdrav, ti ćeš ići da se tučeš s njime)! — *Ake će kaš, ka-dav tu t'avel tu* (Evo ti drva, daću ti, da imaš)! — *E dej dela kolakujra pe čheja te aven la* (Majka bi davala kolača kćerci da ima, tj. da joj se nađe). — *Lačharen t'avel alav alavesa* (Udesite da bude lijepo sročeno), bukv.: Popravite da bude riječ s riječju!

10.) Glagol *trubuj* zahtijeva konjunktiv. Npr.: *Trubuj tu* (Ili: *Hi tu te avel tu majbut ilo pala lende* (Treba ili ima, da imaš više srca za njih). — *Kaja bući ni džal sar trubuja* (Ovaj posao ne ide kao što bi trebalo). — Kao što mu i samo ime kaže, modus konjunktiva prvenstveno predstavlja

načinske odnose, dok vremenski odnosi ostaju u drugom planu. *Manuš trubuj te avel leh bax te ačhel džuvindo* (Čovjek treba da ima sreće, pa da ostane živ). — *Kaj hi tuhvalo, trubuj te avel vi jag.*

OPTATIV

Romske rečenice u konjunktivu mogu se po pravilu prevesti na srpsko-hrvatski i optativom, kojeg, međutim, u romskom jeziku nema. — *Te na me avav manuš, te na me će zeja lačharava* (Ne bio ja čovjek ako ti leđa ne namjestim). — *Džučhol te avav, te gova čerdem* (Pas ja bio ako sam to učinio). — *Džučhel te aveh, te ga gova čereha* (Pas ti bio ako to ne uradiš, ili: ako to ne uradio)! — *Mae hi sa jekh, te aveh ni džanav kahci* (Meni je svejedno, bio ti ne znam čiji). — *Te na avel tu:* 1.) Ne imao dabogda! 2.) Ne bilo te! bukv.: Ne imalo te!

E da te aveh tu? (Majka te imala)! To je mjesto: Majka te ubila! Kaže se i: *Te aveh tu e da*, bukv.: Da budeš ti majku! — *Kana dava tu muj, si tu te aveh, kaj aveha, te aveha, kaj avilan, te avilan* (Kad te zovnem, imaš da dođeš, gdje budeš da budeš, gdje bio da bio) — *Čoŕo čo Dol te avol, so gova čerdan* (Jadan ti Bog tvoj šta si to uradio)! — *Čin čher, savo avela, te avela, savo hi, te hi* (Kupi kuću, kakva bude, kakva je da je)! — *Kam-lav les, avela bango, avela koŕo* (Uzeću ga, tj. poći ću za nj, pa bio sakat, bio slijep)!

I gova te avel, aver džungalipe, te na avel (I to da bude, drugo zlo da ne bude! ili: I to bilo, drugo zlo ne bilo)! — *O Del te del, te na avol leh* (Ne bilo ga da Bog da) — *Čer gova, avola lende čačipe ili bandipe* (Učini to, pa bilo im pravo ili krivo)! — *Thuvalo mora te avel, a marno te avela, te na* (Duvana mora da bude, a hljeba bilo ili ne)! — *Ko avela, te avel, na muk le mande* (Ko došao da došao, ne puštaj ga k meni)! — *Te avel, so avel* (Da bude šta bude)! — *Te avel, so kam-avel* (Da bude šta će biti)! — *Avela te na* (Bilo ili ne)! — *Avela, n'avela* (Bilo ne bilo)!

So avela, te avela (Šta bilo da bilo)! — *Avela sar avela, me ni kamam te džanav andar gova* (Bilo kako bilo, ja neću da znam za to)! — *Mae hi sa jekh, sar avola te avola, tumen hi te laden gale thanehtar* (Meni je svejedno, kako bilo da bilo vi morate da selite s ovog mjesta)! — *Avena tu love, ili niči, hi tu te džah po drom* (Imao ti para ili ne, imaš da ideš na put)! — *Te avol ćuće ladžo* (Sram te bilo)! — *Ladžavipe te avel tuće, so gasave alava deh vorba* (Stid te bilo (bukv.: Stid da bude tebi) što takve riječi govoriš)! — *Kalo čo muj te avel* (Crn ti obraz bio), bukv.: Crn tvoj obraz da bude! — *Kašuko te avel, te na šundol* (Gluho bilo, da se ne čuje)!

AVAV, HOMONIMI: budem, dođem

Spomenuli smo već ranije da u vlaško-romskom, između ostalog, postoje i dva glagola, homonima, *avav*, koji su, dakle, istog oblika, a različitih značenja. Međutim, značenja im se, tu i tamo, približavaju, pa ne tako rijetko i podudaraju. Uzmimo zasad samo ovaj primjer: *Gova hi gova, so*

hi te avel. Ta rečenica ima dva značenja. Prvo glasi: *To je ono šta ima da dode*. A, drugo: *To je ono, šta ima da bude*. Povodom toga slučaja glagola *avav*, osvrnućemo se na slične slučajeve i u nekim drugim jezicima.

Tako, u francuskom nalazimo na primjer, glagole *devenir* (postati) i *venir* (doći). Očigledno je da se onaj prvi razvio iz ovog drugog. Slično tome nalazimo i u engleskom jeziku glagole *become* (postati) i *come* (doći). I tu je jasno da je onaj prvi izveden iz ovog drugog. Onda još i ovaj primjer: *Dreams come true* (Snovi se ostvaruju), bukv.: Snovi dolaze (tj. postaju) istiniti.

Potražićemo nešto slično i u italijanskom jeziku. *Egli vien meno ad acchio veggente* (On dolazi, tj. postaje vidno manji). Posljednje dvije italijanske riječi ne mogu se sasvim tačno prevesti sa našim *vidno* ili *primjetno*. One odgovaraju francuskom *à vue d'oeil*, njem. *zusehends* itd. — U kosovsko-gurbetskom romski glagol *džav* (idem) zamjenjuje katkad svoj partner *avav*, i to u nekim idiomatskim lokucijama. Npr.: *Amen ka-dža phangle* (Mi ćemo biti zatvoreni), bukv.: Mi ćemo *ići* zatvoreni.

Inače, u romskim jezicima pomenuti pomoćni glagoli pokreta *ići* i *doći* (koji je nastao od *do-ići*) obavljaju pomoćnu službu u nijansiranju značenja glagola, u prošlim i budućim vremenima. Npr.: *Questa cosa vien fatta. Veniamo informati Va prendendo piede* (hvata korjena). *Va sottoposto a* (Biva izložen). — U francuskom je poznata uloga glagola *venir* (doći) u *passé récent*-u i glagola *aller* (ići) u *futur prochain*-u.

Sjetimo se ponovo onoga šta je ranije konstatovano da se podudaranje oblika glagola *budem* (postanem) i *dođem* javlja samo u vlaško-romskom, pa, prema tome, i u gurbetskim govorima. U »nevlaškim«, tj. tursko-grčkim romskim govorima to su po obliku i značenju dva različita glagola. Ti oblici glase: *avav* (dođem) i *ovav* (budem, postanem).

Ovom prilikom možemo podvući da je u arhaičnom govoru ličkih Šijaka Gopta (ili Goptera), čiji govor pripada turskim Romima, infinitiv lijepo sačuvan i da se završava na vokal *-i*, kao što se održao i kod romskog plemena *Selengere* (Užara) u jugoistočnoj Srbiji. Ovi su vjerovatno bliski srodnici navedenih Gopta, koji su se prije nekoliko vijekova odselili na sjeverozapad. Glagol *avav* na njihovom govoru glasi: *ovi*, a to znači *biti* i *postati*. Tome nasuprot, glagol *avav* sa značenjem *dođem* kaže se *avi* (doći).

Oba oblika u starom romskom su bila po svoj prilici različita, da bi se u vlaško-romskom naknadno izjednačila. U današnjem indijskom jeziku hindi postoji glagol *ana* (doći) koji odgovara sveromskom *avav* (dođem). — Ali u hindu postoji i drugi glagol *hona* sa značenjem *postati* i *biti*, iz čega se tokom vijekova u tursko-romskom razvio oblik *ovav* ili, rjeđe, *uvav* (budem).

Primjeri u kojima se glagol *avav* u istoj rečenici može prevesti *dvo-jako*, čas našim glagolom *budem*, čas našim *dođem*. Razmotrićemo sada izvjestan broj slučajeva. *Sar gova avel lehće*: 1.) Kako mu to *bude*, 2.) Kako mu to *dođe*? — *So gova avilah lendē*: 1.) Šta tu je to bilo, 2.) Šta im je to došlo? — *So hi te avel, kam-avel*: 1.) Šta ima da *bude*, biće, 2.) Šta ima da *dođe*, doći će. — *Pašajrača šaj avav cija tumende te čelah thaj te dilabah*: 1.) Predveče mogu biti (da budem) malo kod vas da igramo i da pjevamo, 2.) Predveče mogu doći malo kod vas da igramo i da pjevamo.

T'aveh mande paraštune: 1.) Da budeš kod mene u petak, 2.) Da dođeš k meni u petak. Predloži *k* i *kod* zahtijevaju u našem jeziku različite pa-deže, dok se u romskom oba prevode prepozicionalom. — *Av te avah amare thaj te arakhah amaren* (Hajde da budemo svoji i da čuvamo svoje (ljude)! Ova rečenica se ne može prevesti glagolom doći. — *Najsah khonik te avel lende:* 1.) Nije bilo nikoga da bude s njima (kod njih), 2.) Nije bilo nikoga da dođe s njima (kod njih). — *Voj šaj avel tute te avel tute* (Ona može da dođe kod tebe da bude s tobom).

Oba različita značenja (*budem* i *dođem*) glagola *avav* javljaju se u isti mah u granicama složene rečenice. Npr.: *Dino armaja te aveh, čera te na aveh* (Proklet bio (da budeš) kući ne došao (da ne dođeš)! — *Te avel o del putardo thaj te del o Del te avel šukar dive, vov avela amende te avel amenca* (Da bude nebo vedro i da Bog dadne da bude lijep dan, on bi došao k nama da bude s nama). — *Khajdrom vov ni avel kate, kaj niči ni avel kate* (Neki put on se ne svraća ovamo, jer i ne bude ovdje). — *Šaj avela kaj avilo* (Moglo bi biti da je došao).

Glagol *dođem* i *imam*, naporedo u okviru složene rečenice (u futuru i konjunktivu prezenta). *Lače kam-avel mae, kana avela ma čher* (Dobro će mi doći kad imadnem (ili budem imao) kuću). — *Tehara kam-aven mae me amala thaj kam-aven ma love* (Sutra će mi doći moji prijatelji, pa ću imati para), bukv.: ... i će bude me pare. — *Te aveh leh e Devlehtar bax, te avel vov dži lovende* (Dabogda imao sreću (bukv.: Da bude ga od Boga sreća) da dođe on do novaca).

Primjeri u kojima glagol *avav* može da primi dva različita značenja: *biti* i *doći*. Npr.: *Me kam-avav tumenca:* 1.) Ja ću biti (ja ću budem) s vama, 2.) Ja ću doći s vama. — *K'ave manca? K'avav:* 1.) Hoćeš li biti sa mnom (Će budeš s mene)? Biću, 2.) Hoćeš li doći sa mnom? (Će dođeš s mene)? Doći ću (Će dođem). — *Gova kam-avel lače lače:* 1.) To će joj dobro biti (To će joj bude dobro), 2.) To će joj dobro doći (To će joj dođe dobro). — *O Del džanel so kam-avel:* 1.) Bog zna šta će biti (šta će bude), 2.) Bog zna, ko će doći (ko će dođe).

Glagol *avav* sa svoja dva značenja u složenoj rečenici: *biti* i *doći*. Npr.: *Šaj avel, kaj šaj avel* (Može biti (da bude) da dođe). — *Šaj avel te avel* (Može biti da dođe), tj.: Možda će doći. — *Šaj avela te na avel čhere* (Moglo bi biti da ne dođe kući). — *Kad ulo javinate, vov alo.* (Kad je bilo izjutra, on dođe). To je na arlijskom (tursko-romskom). Ovdje *ulo* znači bilo je, a *alo* došao je. — *Avertehara kam-aven ande amaro gav gurava* (Prekosutra će biti u našem selu goveda). *Aver tehara kam-aven ande amaro gav e guruva* (Prekosutra će doći u naše selo goveda).

Primjeri za rečenice u kojima glagol *avav* može da sadrži samo jedno značenje: *dođem*. Npr.: *Avav-tar ando foro* (Dođem u grad). Glagolska post-pozicija *-tar* obilježava trenutni aspekt, a može da označava i završetak glagolske radnje. Romi se negdje njome nikako ne služe, a negdje je rijetko upotrebljavaju, pa i tada znaju da pogriješe. *Avav* znači dolazim ili dođem, a *avav-tar* znači, po pravilu, samo: dođem. *Av dži tute* (Dođi sebi), bukv.: Dođi do tebe! — *Voj avel mae sar khaj durutni bibi* (Ona mi dođe kao neka daleka tetka). Ovo je slučaj figurativne upotrebe značenja glagola *doći*.

Latar našti avah dži alavehte (Od nje ne možemo doći do riječi). — *Teharinatar lijen t'aven čhere* (Izjutra ste krenuli kući), bukv.: Od jutra uzeli ste da dolazite kući. — *Von čeren vi vastenca vi prnenca te so majsig aven dži lovende* (Oni rade i rukama i nogama da što prije dođu do para). — *Čungarde mande an muštak te avane palpale* (Pljuni mi u brk ako dođem nazad)! Oblik *avava* je sintetički futur, a u zapadnogurbetskom može (mjesto tačnijeg *avavah*) da označava i futur.

Bistum tu ni džanglan kaj k'aveh džike gav marno (ili: ... *dži kale marnehte*) (Zar ti nisi znao da ćeš spasti na taj hljeb). — *Voj kam-avel tumende brš đive pe buči* (Ona će doći vama dvadeset dana na rad). — *Ades k'avas-tar* (Danas ćemo doći)! — *K'aven-tar manca* (Doći ćete sa mnom)! — *Av-tar manca te čelalah* (Pođi sa mnom da igramo)!

Merimahko, san, avilo će te mereh (Samrtnik si, došlo ti je da mreš)! — *Te dži akana ni avilah, vi ni trubuj te avel* (Ako dosad nije došao i ne treba da dođe). — *E daramne, čhinjarne bučendar vovoavilo kokalo thaj morči, avilo sušo sar kokalici* (Od strašnog, zamornog posla on je došao (tj. postao) kost i koža, došao suh kao koska). Ovdje se glagol *avav* opet javlja u oba značenja: *dođem* i *postanem*. — *Kojarači avilo pe late* (preksinoć je dobila periodu), brkv.: Preksinoć je došlo na nju.

Sigende hi te avah-tar amende (Uskoro ćemo se vratiti), bukv.: Uskoro ima da »si« dođemo. Ono *si* je dativ prisnosti, što je osobina nekih dijalekata na jugoistoku naše zemlje. To nema veze sa kajkavskim dativom *si*. — *Avilah mamee te phačivah xolinatar* (Došlo nam je da crknemo od jeda). — *Avilo lehke xurmi te xal* (Pridošlo mu da jede proju). *Xurmi* ili *kħurmi* od novogrč. *kourmi* (proso). — *On ale peske* (Oni su došli). To je arlijski. Oblik *peske* je dativ prisnosti.

A, mo, te xah kokorozi (Hodi, bre, da jedemo taranu)! — *A* je sliveno od *av!* (dođi! hodi!). *Mo* je sažeto od *moro*, šta znači bre. — *Čhe, h'av amende, lače šaj aveh amende* (Ženska glavo, hajde dođi kod nas, dobro nam možeš doći)! *H'av* je nastalo od *haj*, *av*, a to od *hajde*, *av!* Riječ *čhe* je opšti, zajednički uzvik za dozivanje ženskih lica, bez obzira na uzrast. — *Te aviljanas majanglal, dikhljanas majbut* (Da si došao ranije, vidio bi više). — *Aljum tumende* (Došao sam k vama). To je tursko-romski.

Me kam te avav (Ja ću da dođem). To je s *veznikom te*, što znači da je konjunktiv. *Me kam-avav* (Ja ću doći). To je bez *veznika*, pa ima vrijednost infinitiva. — *Kan'k'ace zorate, tu akhar ma* (Kad zapadneš u nevolju, ti me vikni)! — *Kam-aven but Roma kate* (Biće mnogo Roma ovdje)! — *Te aveha, šukar kam-avel, a te avela te na'aveh, pale šukar avela* (Ako dođeš, lijepo će biti, a ako bude da ne dođeš, opet će lijepo biti). Ovdje imamo paralelno upotrebu glagola *avav* u oba značenja, *budem* i *dođem*, a u okviru međusobno povezanih složenih rečenica. *Avela kaj avilo kojarači* (Biće da je došao one noći). — *E bare daradimahtar lače čhama avile parne sar čiral* (Od velikog straha njeni obrazi dođoše, tj. postaše, blijedi kao sir). — I u ovom slučaju se javlja homonim *avav* s oba značenja. Uporedimo slične pojave ukrštanja značenja kod nas. *Ti si mi došao* (postao, učinio se) nešto mršaviji. *Ona se osušila* i došla (postala) kao svrdao. Oni mi *dodoše* suhi i blijedi u licu.

OPISIVANJE GLAGOLA postanem (budem)

Rekao sam ranije da Romi danas rjeđe upotrebljavaju glagol *budem* u značenju *postanem* i dr. Tu se oni dovijaju na razne način i opisuju ga. Naši Romi često se služe i obrascima iz srpskohrvatskog, makedenskog i šćiptarskog narodnog govora. Uzmimo, na primjer, ovaj slučaj: *Bezex, von ispele podolese bange* (Grehota, oni su zbog toga »ispali« krivi). Ali, oni to znaju da opišu i da kažu drugim riječima: *Bandarde (ili: pīrisarde) len golese* (Oni su ih okrivili, ili optužili za to).

Evo još jednog primjera: *Varesavo baxtalo Rom iklisto maj palal thagar* (Neki srećni Rom »izašao« je, tj. postao je, najzad car). — Ali, Rom se zna da izrazi i tačnije i tečnije: *Maj palal e baxtale Romeh alosarde thagarehće* (Najzad su srećnog Roma izabrali za cara). — *Suvindo andar dive ando dive, e čheja čerdinalje bare bućarne* (Šijući iz dana u dan, djevojke su postale velike radnice), buk.: ... Djevojke su se napravile velike radnice.

Međutim, glagol *avav* može katkad da se stopi u jednu cjelinu s imenicom koja ga po smislu dopunjuje. Tako oni grade složenicu u kojoj imenica dolazi na prvo mjesto, a *avav* na drugo. Pri tom, na sastavcima obje riječi dolazi do sitnijih promjena. Tako se onda iza imenice *manuš* javlja tzv. »sigmatički« umetak koji nosi opšebalkansko obilježje. Na njega se neposredno nadovezuje glagol *-avav* koji u zapadnogurbetskom u takvoj složenici dobija oblik *-ajvav*.

Uz gornja tumačenja evo i jedne rečenice. *Gov džungalo barvalo mangel/ta avel manuš* (Onaj opaki gazda nastoji da postane čovjek). — Ista rečenica, prekrojena, glasi: *Gov džungalo barvalo mangel te manušisavol* (Onaj opaki gazda nastoji da se prodobri, da postane »ljudevan«). — Onaj »sigmatički« insert najčešće služi kao oznaka za glagole stranog porijekla, i to kako u romskom tako, uz obavezne izmjene, i u drugim balkanskim jezicima.

Evo i nekoliko primjera: *ćinosajvav* (tresem se), *phaosavav* (smrznem se) itd. Oba romska glagola uzeta su iz novogrčkog. *Strandisavav* (iscijedim se), *tuvulisavav* (valjam se) itd. Ali, ima izvedenica i od romskih riječi: *bař* (kamen), *bařosajvav* (okamenim se, postanem kamen); *parnavo* (pobratim), *parnavisavav* (pobratimim se) itd. Tu su i romski slavizmi: *rukuvisajvav* (rukujem se), *klizosajvav* (kliznem se) i dr. — Treba uporediti i pozajmljenice u našem jeziku: turcizmi *begenisati* (zavoljeti), *ograjisati* (nastradati) i dr., zatim druge tuđice: *ignorisati*, *mobilisati*, *paralisati* i sl.

Uzmimo još jedan slučaj s glagolom *čerdivav*, o kojem smo već ranije nešto kazali. Recimo, ovaj primjer: *Amen čerdilam barvale* (Mi smo postali bogati), buk.: Mi smo se napravili bogati. Kad bismo htjeli da tu upotrijebimo glagol *postati* (*avav*), našli bismo se pred dilemom, jer rečenica bi imala dva značenja. *Amen avilam barvale*: 1.) Mi smo postali bogati, 2.) Mi smo odnekuda došli bogati. Zato se glagol *avav* ovdje izbjegava. Srećom, ima još jedan izlaz. Uzećemo složenicu koja se sastoji od pridjeva *barvalo* (bogat) i glagola *avav* (postanem), a to je: *barvaljivav* (obogatim se). Pri tom stapanju su, vidimo, neke neznatne izmjene neizbježne: *Amen barvaljilam* (Mi smo se obogatili).

Još ćemo jednu rečenicu navesti. *Te na von avileha kate, amen našti čerdinajljamah amala* (Da oni nisu bili ovdje, mi se ne bismo mogli napraviti prijatelji, tj. mi se ne bismo mogli sprijateljiti). Ta zapadnogurbetska

rečenica nalazi se u kondicionalu II. Jedan kosovski Gurbet preveo je to na svoj dijalekat ovako: *Te na aven von kate, amen naši čerdova amala*, bukv.: Da ne budu oni ovdje, mi ne možemo se napraviti prijatelji.

PREGLED OBLIKA GLAGOLA AVAV

1.) **Prezent:** *avav* (budem), *aveh* ili *aves* (budeš), *avel* (bude), *avah* ili *avas* (budemo), *aven* (budete), *aven* (budu).

Preterit: *avilem* (bio sam), *avilan* (bio si), *avilo* (bio je), *avili* (bila je), a zajednički oblik za oba roda 3. lica sing.: *avilah* (*avilas*) bio je, bila je. Srednjeg roda nema. *Avilam* (bili smo), *avilen* (bili ste), *avile* (bili su). Oblici preterita važe i za **FUTUR II** Npr.: *te avilem* (ako budem bio), *te avilan* (ako budeš bio) itd.

2.) **Pluskvamperfekat** (isti oblici služe i za **KONDITIONAL II**): *avilemah* ili *avilemas* (bijah bio), *avilana* ili *avilanas* (ti bijaše bio), *avilahah* ili *avilosas* (on bijaše bio), *avilihah*, ili *avilamah* ili *avilamas* (bijasmo bili), *avilenah* ili *avilenas* (bijaste bili), *avilahah* ili *avilesas* (bijahu bili). Npr.: Kod prvih oblika koji se u svim licima završavaju na *-ah* (a to su zapadnogurbetski oblici), ono *-h* na kraju obično otpada, pa onda imamo: *avilema*, *avilana*, *avilaha* itd. Isto tako i kod oblika na završno *-as* može da otpadne *-s*, tako da dobijamo oblike: *avilema*, *avilana*, *avilosa* i dr. — O analitičkom obliku kondicionala II (*kama avilem*) raspravićemo kasnije, kad budemo govorili o morfologiji pomoćnog glagola *kamam* (hoću).

3.) **Futur i (relativ)** imaju zajedničke, iste, oblike, *avava* (biću), *aveha* ili *avesa* (bićeš), *avela* (biće), *avaha* ili *avasa* (bićemo), *avena* (bićete), *avena* (biće). — O analitičkom futuru I *kam-avav* (ću biti) govorimo u vezi sa pom. glagolom *kamam* (hoću), odnosno *kam* (ću).

4.) **Imperfekat i kondicional I** imaju zajedničke, iste oblike. To su: *avavah* (*avava*) ili *avavas* (bijah) (bio bih) zatim *avehah* (*aveha*) ili *avesas*, 3. lice sing. *avelah* (*avela*) ili *avelas*, 1. lice pl. *avahah* (*avaha*) ili *avasas*, 2. lice pl. *avenah* (*avena*) ili *avenas*, 3. lice pl. *avenah* (*avena*) ili *avenas*. — Ako uzmemo u obzir da u zapadnogurbetskom oblici *avava*, *aveha* itd. važe za **futur I**. (i relativ), a da, kao što vidimo, i u **imperfektu i kondicionalu I**, između ostalog, postoji ista varijanta (navedena gore u zagrada), onda proizilazi da oblici *avava*, *aveha* itd. mogu da imaju četiri značenja u zapadnogurbetskom. — O analitičkom kondicionalu I (*kama-avav*) govorimo drugom prilikom.

Imperativ: *av!* (budi!) *te avah!* (da budemo!) *aven!* (budite!); **Konjunktiv prezenta** jednak je **indikativu prezenta** s veznikom *te* (tj. *da*). Npr.: *te avav* (da budem), *te aveh* (da budeš) itd. Glagol *avav* nema participia.

FUTUR I OD GLAGOLA SEM i AVAV

Glagol *sem* (jesam, biti) gradi svoj analitički oblik futura I pomoću oblika druga dva pomoćna glagola *kam* (ću) i *avav* (budem). — Dakle, dva po oblicima potpuno različita pomoćna glagola grade zajednički oblike svoga

trećeg partnera, pri čemu nema ni traga oblicima samog glagola *sem*. -- Futur I od glagola *sem* (i njegovog ekspletivnog vršnjaka *avav*) glasi *kam-avav*. Bukvalno prevedeno, značenje mu glasi *ću budem* ili *ću postanem*. Mjesto rječce *ću* može da stoji i njena za sva lica ujednačena varijanta *će*.

Dok se infinitiv u književnom futuru I može nalaziti ispred čestice *ću*, tj. *biću* (od *biti ću*) i iza nje *ću biti*, dotle se u slobodnom romskom prevodu (*kam-avav*, red riječi ne može mijenjati, kao ni u njegovom bukvalnom prevodu za srpskohrvatski: *ću budem*). Dakle, ne može se reći ni *avav kam*, ni *budem ću*, a važi samo *kam-avav* i njegov doslovan prevod *ću budem*.

Znamo već odranije da se oblik futura I gradi na taj način što se pred oblik imperativa dotičnog glagola isturi rječca *kam*, koja predstavlja osnovu pomoćnog glagola *kamam* (htjeti), a koja je eventualno mogla nastati i stezanjem dužeg oblika *kamam* u skraćeni *kam*. Ova rječca ima sličnu sudbinu kao i naša deverbarna krnja čestica *ću* (ili, za sva lica) *će*.

Neko ko nije dobro upućen u stvar mogao bi pomisliti da oblik analitičkog futura I glagola *sem* glasi *kam-sem*. Ali, to je pogrešno. Treba da se podsjetimo da rječca *kam* vuče svoje porijeklo (makar i sa jako izbljeđelim značenjem) od glagola *kamam* (htjeti, željeti, voljeti), koji u ciganskom, kao i u mnogim drugim jezicima, priželjkuje konjunktiv. Tako onda i ovdje partikula *kam*, skraćena od *kamam*, traži konjunktiv, i to konkretno konjunktiv od glagola *sem*. Međutim, pošto ga ovaj nema, on ga pozajmljuje od svoga ekspletivnog partnera *avav*.

Dakle, tu smo. Ponovimo, oblik fuktura I od glagola *sem* nije neki *kam-sem*, nego *kam-avav* (*ću biti*, ili *biću*), bukv. *ću* (ili, svelično, *će budem*). Treba pri tom istaći da glagol *kamam* (htjeti) kao pun glagol traži veznik *te* (naše: *da*), koji treba da ga veže za savezni način, tj. za konjunktiv. Dotle njegova skraćenica *kam*, kao beživotni petrefakt ne nosi neko puno značenje, pa stoga nema ni prava na dodatak, veznik *te*. Dakle, dvočlani glagolski izraz *kam-avav* ne veže svoje dijelove veznikom *te*. Naš odgovarajući prevod ne drži se tako strogo toga pravila, jer se pored *ću* (*će*) *budem* na jugoistoku našeg jezičkog područja može da čuje i *ću* (*će*) *da budem*, i to naročito onda ako se u tome više krije neka želja nego mehanička konstrukcija futura I.

Povodom razmatranja ove tematike, nameću nam se izvjesna poređenja s našim pomoćnim glagolima. Dakle, u srpskohrvatskom jeziku postoje tri pomoćna glagola: *jesam*, *biti* i *htjeti*. Glagol *biti* ima u prezentu dva oblika: 1.) budem (sa »svršenim« značenjem), što odgovara romskom pomoćnom glagolu *avav* (ili *ovav*, *uvav*); 2.) jesam (ili enklitički *sam*) sa »nesvršenim« značenjem, što se po spoljašnjem obliku blisko, a po sadržaju potpuno podudara sa našim pomoćnim glagolom *sem*.

Za razliku od drugih slovenskih jezika, u srpskohrvatskom se književnom jeziku analitički oblik futura I gradi pomoću glagola *htjeti*. To je jedna pojava s kojom se susrećemo i u drugim balkanskim jezicima. Pa tako se i u romskim govorima Balkanskog poluostrva suočavamo sa načinom građenja analitičkog oblika futura I pomoću proklitike *kam* (tj. *ću*). Uporedo s time, međutim, kod balkanskih Roma koegzistira i sintetički način obrazovanja futura I, koji je starijeg porijekla, još iz vremena prije njihovog doseljenja na Balkan.

Futur I se u srpskohrvatskom gradi pomoću dva različita glagola, i to od (skraćenog oblika) infinitiva glagola *biti*, i od enklitike glagola *htjeti*: biću (od biti ću) i *ću biti*. U nekim srbijanskim dijalektima na jugoistoku naše zemlje, gdje je infinitiv iščezao, čuje se oblik *ću budem* ili, uprošćeno, *će budem*, koji u dlaku odgovara romskom *kam-avav*. *Kam* znači *ću* ili, jedinstveno za sva lica, *će*, a *avav* znači *budem*.

U tom analitičkom izrazu nema veznika *te*, tj. našeg *da*, jer se, kao u još nekim jezicima, smatra da pomoćni glagol nema pravo na to, premda se to pravilo često krši. Naš analitički oblik futura I gradi se, kao što znamo, redovno na taj način što se uzme rječca *ću*, koja je nastala skraćivanjem oblika *hoću*, pa joj se doda infinitiv dotičnog glagola. Takav je, dakle, slučaj u srpskohrvatskom književnom jeziku.

Međutim, na sjeverozapadu naše zemlje, u kajkavskim govorima, oblik futura I se gradi tako što se mjesto skraćenog oblika glagola *htjeti* *ću* uzme prezent gl. *budem* (*bum*, *bom*), pa mu se onda doda particip perfekta dotičnog glagola. Npr.: *Ja bum došel*, književno: *Ja ću doći*, a romski: *Me kam-avav*, odnosno sintetički: *Me avava*, o čemu ćemo još govoriti.

FUTUR I. Primjeri: Romski oblik *kam-avav* prevodi se, u zavisnosti od dijalekta, na različite načine. Pored književnog (*ja*) *ću biti* i *biću*, čuju se u našim dijalektima koji se djelomično nalaze pod udarom paleobalkanskog jezičkog supstrata još i ovakvi prevodi: *ja ću da budem*, *ja ću budem*, *ću budem*, *ja će da budem*, *ja će budem*, *će budem*.

Me kam-avav lako dži merimahte (Ja ću biti njen do smrti). — *Thuvli-lem but*, *pemođi*, *kam-avav thuvlo sar khaj balo* (Ugojio sam se, duše mi, postaću debeo kao kakav krmak). — *Dža dileha, dilo kam-aveh* (Pođi s ludom, luda ćeš postati). — *Mrni kam-aveh thaj nikahći avrehći* (Moja ćeš postati i ničija drugo). — *Ni džanav ni so saha persi, a sar te džanav so kam-avel-pedži bršehte* (Ne znam ni šta je bilo lane, a kako da znam šta će biti dogodine.)

Bijande e prune thaj e ricali, kam-avel šore phagarde (Rodile su šljive, biće glava razbijenih). — *Ma dara, niso ni kam-avel ćuće* (Ne boj se, ništa ti biti neće). — *Šukar kam-avel ćuće amenca* (Lijepo će ti biti s nama). — *Ma dara tu, k'avel sa* (Ne boj se ti, biće svega)! — *Gači daba istardan, gači kam-avel ćuće* (Koliko si batina dobio, toliko će ti biti dosta)! — *Dikh, so kam-avol* (Vidi šta će biti)! — *O del džanel, sar kam gova avel* (Bog zna, kako će to biti)!

Amen kam-šaj avah kate i dži bršeh (Mi ćemo ovdje moći biti i dogodine). — *Sa k'avel, vi plečinta k'avel, a amen niči kam-avah* (Svega će biti, i pite će biti, a nas biti neće). — *Tumen kam-bandaren pe koja rig* (Vi ćete skrenuti na onu stranu). — *Gov ařehtar niči kam-aven šukar bokoljara* (Od ovog brašna neće biti lijepih pogačica). *Von kam pale amare aven* (Oni će opet biti naši).

Mrne dejene, so kam-avel pe amenca (Moja majko, šta će biti s nama)! — *On bar k'oven* (Oni će postati kamen). To je arlijski. Na zapadnogurbetskom se to kaže: *Von bar k'aven*, ili *von kam-baron*, ili *von kam-barosajvon*. — *Niči kam-avel leh dino* (Neće mu biti dato), bukvl.: Neće njega biti dato, ili dopušteno. Oblici glagola *dav* traže akuzativ, pa i njegov particip preterita, čak i u figurativnoj upotrebi, kao ovdje *dino* (dato), sa značenjem *dozvoljeno*. — *Ko džanel, so kam-avel* (Ko zna šta će biti). — *Mek avel, so kam-avel* (Neka bude šta će biti).

Futur I od gl. *imati*. Oba glagola *sem* i *avav* u složenoj rečenici: *Man hi akana kana, a vi tut sigo avela* (Ja imam sada kada, a i ti ćeš ubrzo imati). — *Lehće hi pharipe adivelh, a maj palal kam-avel vi man* (Njemu je teško danas, a naposljetku će i meni teško biti). — *Bari bući saha amen okovadiveh, a vi paraštune avela amen pale* (Veliki posao imali smo onomade, a imaćemo ga u petak opet).

Analitički i sintetički futur I: To je *prosti* ili *kraći* i *složeni* ili *dužni* futur. I. *Te avilan, šukar kam-avel, a te na, pale šukar avela* (Ako budeš došao, lijepo će biti, a ako ne, opet će lijepo biti). U ovim rečenicama imamo tri vrste futura: 1.) *futur II*, 2.) *futur I analitički* i 3.) *futur I sintetički*. — U gurbetskom ima dva futura I: 1.) *sintetički*, koji se sastoji od jedne riječi, i 2.) *analitički*, sastavljen od dvije riječi.

Srpskohrvatski futur I *ja ću ići* ne može se naći u ovakvom obliku bez lične zamjenice *ja*, ali u inverziji može da stoji bez nje. Dakle, pored *ići ću ja* čuje se još češće *ići ću*. Odgovarajući romski oblik: *me kam-avav* (ja ću doći) ne može se pojaviti u inverziji. — Analitički futur I više se javlja u vlaško-romskom, a sintetički u tursko-grčkom-romskom.

Evo i različitih primjera za oba oblika futura I. *Te e beng phagel* (*phagla*) *o prno, pale me avava bango* (Da đavo slomije nogu, opet ću biti kriv ja). — *Te na kandeha, dikheha tu će Devleh* (Ako ne budeš slušao, vidjećeš ti svoga Boga)! — *Dikheha, so kam-avel-pe* (Vidjećeš šta će biti). — *Tu kam-dikheh, so kam-avel-pe* (Ti ćeš vidjeti šta će biti (šta će se desiti)). — *Aveja majlačho mandar*. (Bićeš bolji od mene). — *Saha bari marimata, ili te ačheh, ili te mudardoh, ili aveha, ili niči* (Bila je velika bitka, ili da ostaneš ili da pogineš, ili da budeš ili ne).

So kam-avel, te avel (Šta će biti, da bude). — *So avela, te avel* (Šta bude, da bude). Dakle, mi tu prevodimo istom našom riječju *bude* romski oblik sintetičkog futura I *avela* i konjunktiv prezenta *te avel*. — *So avela, avela* (Šta će biti, biće, ili: Šta bude, bude). — *Te avilem, či avola tuće lačke* (Ako dođem, ili budem došao, neće ti biti dobro). — *So avola lenca, dade* (Šta će biti s njima, oče)?

Gači lenđe avola majpharipe, gači kam amende avol majločhipe (Što njima bude teže, to će nama biti lakše). — *Sar avela, gaja kam-avel* (Kako bude, tako će biti). — *So avela, kam-avel* (Šta bude, biće). — *Trin čhon avasa khate* (Tri mjeseca bićemo ovdje). — *Kate kam-ačhah, a kam-avel ame, sar avela* (Ovdje ćemo ostati, a biće nam kako bude). — *Dik sae hine i sar avela* (Vidi kako je bilo i kako će biti) — arlijski. — *Ov vola dživdo* (On će biti zdrav). — *On ovna* (oni će biti). — *Ov ovelai, a me ovava* (On bi bio, a ja ću biti) — arlijski.

Futur I glagola *biti* i *imati*: *hi (si) jeste i ima; saha (sasa) bilo je i imalo je; avela, biće i imaće; avela vreme, biće (imaće) vremena; sah leh sa, imao je sve; sava sa, bilo je svega, bilo je sve; Avela sa, biće sve, imaće svega*. — *Kana merela gova thuvlo, pořalo barvalo*: 1.) *Avola so te xan e čerme. thaj e čira* (Kada umre onaj gojazni, trbušasti bogataš, biće šta je jedu i crvi i mravi); 2.) *Avola e čermende thaje čirenđe so te xan* (Biće crvima i mravima šta da jedu); 3.) *Avola so s čermen thaj e čiren te xan* (Imaće crvi i mravi šta da jedu). Ovdje u trećem primjeru oba subjekta, crvi i mravi, stoje u akuzativu, jer taj padež zahtijeva glagol *hi* kao dio opisne konstrukcije za pojam glagola *imati*.

Futur I gl. imati: *Man hi thaj man kam-avel* (Ja imam i ja ću imati). *Hi ma thaj avela ma* (Imam i imaću). Glagoli *hi* i *avel* traže akuzativ u izrazu »imati«. — *Mange sa avla* (Ja ću sve imati). U ovoj goptskoj rečenici glagol *avav* traži dativ mjesto akuzativa. — *Te čaladem tu, kam-avel tu pe sa e riga* (Ako te mlatnem, biće te na sve strane). — *Tut avelaloljoři statoři* (Ti ćeš imati crvenkastu kapicu). — *Te kameha te aven tu love, sigo kam-aven tu* (Ako zaželiš, htjedneš, da imaš novaca, brzo ćeš ih imati).

A evo sad jednog primjera sa glagolom *imati*, gdje je subjekat zamjenica u akuzativu. Tu postoje prilična nesigurnost i kolebanje u upotrebi tog padeža, tako da se često i stariji, iskusniji Romi znaju da zbune. To je, uostalom, pouzdan znak da se postepeno gubi potreba za stavljanje subjekta u akuzativ u perifrastičnom izrazu za pojam glagola *imati*. Dakle, takav jedan primjer glasi: *Tehara amen kam-avah len, a avertehara amen kam-aven von* (Sutra će oni imati nas, a prekosutra ćemo mi imati njih), bukva.: Sutra mi ćemo biti *njih*, a prekosutra nać će biti oni). Dvoumljenju doprinosi i pojava da zamjenica *mi*, na primjer, glasi podjednako i u nominativu i u akuzativu. Dakle, *amen* znači *mi* i *nas*.

Najtale maškar amende, a niči kam ni avol len, kaj inaj len kana (Nema ih među nama, a neće ih ni biti jer nemaju kada). — *Avela la so te ašunol gothe* (Imaće šta da čuje tamo). — *Dikhena, čhavoralen, sar kam-avel tume, kana ni avola tumen ni dej, ni dad* (Vidjećete, dječice, kako će vam biti kada ne budete imali ni oca ni majke). — *Len avela so te mothon amee*. To u zapadnogurbetskom može da ima tri različita značenja: 1.) Oni bi imali šta da kažu, 2.) Imaće šta da kažu i 3.) Imahu (imaćahu) šta da kažu.

Te delen inčate, avela tumen so te čamben thaj te khapen (Ako odete onamo, imaćete šta da žvaćete (jedete) i da loćete). — *Ovna men maro, a ovla tu mol* (Imaćemo mi hljeba, a imaćete vi vina) — goptski. — *Te vov peklah an tute, avela tu te će danda pe phuv čide* (Ako on raspali po tebi, imaćeš (tj. moraćeš) svoje zube po zemlji da kupiš). — *Gova so kam-avel, kam-avel i hi te avel* (Ono što će biti, biće i mora da bude, ili: da dođe). — *Tumen kam-avol te uštaven kovli čik* (Vi ćete imati (morati) da gazite meko blato).

Kana e pendexlina barvale bijanen, xoljariko ivend kam-avel (Kada lješnici bogato rode, stroga zima će biti (doći). — *So kam, kahće kam, saveh kam, kah kam*, itd. Uz sve ove zamjenice (šta, kome, kojeg, koga itd.) rječca *kam* može da se odnosi na svako od tri lica jednine i množine. Dakle, šta ću (ćeš, će, ćemo, ćete, će). — *So kam tu mae* (Šta ćeš ti meni)? Ovo nije obični futur. — *Loćhe kam pala gova* (Lako ću (ćeš, će, ćemo, itd.) za to). — *Kana šaj avava, kam-avav* (Kada mognem doći, doći ću). — *Kana šaj avavah, me avavah* (Kad bih mogao doći, došao bih).

Sigende kam-avel mae love thaj gaja kam von maj palal aven man ande va (Uskoro »će mi biti novaca« i tako ću ih najzad imati u rukama). U prvoj rečenici stoji glagol u dativu singulara: *kam-avel mae*, a njegova dopuna, riječ *love*, nalazi se u pluralu, i to u partitivnom smislu upotrijebljena, što se vidi i po tome što stoje bez člana. U drugoj rečenici, međutim, isti glagol stoji u pluralu 3. lica: *kam-aven*. Tu se nalazi i rječca *von*, a to je nominativni oblik zamenice 3. lica plurala: *oni*. Tome nasuprot, mi u prevodu, sasvim logično, upotrebljavamo akuzativni oblik te zamjenice: *ih*.

Zamjenica *von* stoji umjesto imenice s određenim članom: *e love*. U prvoj rečenici imenica *love* navedena je bez člana, u partitivnom svojstvu. U drugoj rečenici ponovo se vraćamo na imenicu, ali ovaj put u obliku zamjenice *von* slobodno, po smislu, prevedeno: ih, njih).

Kana džuvindi ni kamlan te aveh man, muli kam (Kada nisi htjela da te imam živu, mrtvu ću te (imati), bukv.: Kada živa nisi htjela da budeš mene, mrtva ćeš. — *Kama avela man, kam-avel vi tut* (Kad imadnem ja, imaćeš i ti), bukv.: Kada bude mene, će bude i tebe. Prezent svršenih glagola u zavisnim rečenicama može da stekne i značenje futura. — *Kam-avel ma sa* (Imaću svega). — *Man kam-avel sa* (Ja ću imati svega, ili: sve). U ovoj rečenici je zamjenica na prvom mjestu, pa ima duži oblik: *man*, dok se u drugoj, kao nenaglašena, javlja u kraćem obliku: *ma*. — *Či avela ma xer* (Neću imati magarca). *Či avena ma cera* (Neću imati magaraca). *Či avela ma e xera* (Neću imati magarce). — Npr.: U ovom radu većinom iznosim primjere na zapadnogurbetskom. Otuda i negacija: *ni*. Međutim, ona kod ostalih Vlaških Roma i ostalih Gurbeta glasi, *či*, a u tursko-grčkim romskim govorima: *na*.

Tut k'avel tu šukar bax (Ti ćeš imati lijepu sreću), brkv.: Tebe će bude te lijepa sreća. — *Tut k'avav me, a pale džuvindi niči k'avav tu* (Imaćeš me, pa ipak živu me nećeš imati), bukv.: Tebe će budem ja, a opet živa ne će budem te. — *Kam avol tu te aveh late* (Moraćeš, ili, imaćeš da budeš kod nje, ili, da dođeš k njoj). — *Ovla tu sa so manges* (Imaćeš sve što želiš). Arlijski: — *Les kam-avel voj, a niči tut* (On će imati nju, a ne ti).

Hi leh te kandel, tena, niči kam-avel leh (On ima da sluša, inače neće ga biti). — *Kana ikljola o terno čhon, te istardol vov poskate, kam-avel leh love* (Kada izađe mlad mjesec, (treba on) da se maši za džep, (pa) će imati para). — *Kobor raća ule e thagares* (Koliko je kćeri imao car)? To je burgijaški: *raća* (kćerke), *gurb. raklja, raći* (kćerka), *gurb. rakli*. Vidi: fonetiku burgijaškog govora. *Ule* preterit od *uvav* (postanem, budem), *gurb. avilem* od *avav*. — *Kam-avel leh* (imaće) biće ga); *avela leh* (imaće); *leh avela* (on će imati).

Oj, ka-isi la bare love (Ona će imati velikih para), bukv.: Ona, će-jeste nju velike pare. Ovdje imamo interesantan slučaj da se futur I od gl. *biti* ne gradi od gl. *htjeti* i *budem*, nego od *htjeti* i *jest*, tačnije od *će* i *je*. Upor. šćiptarski: *Do te jete*. — *Svakonja k'avel po jekh trastica* (Svaki će imati po jednu torbicu). — *Kam-avel la gova, saveh voj aloja pehće* (Imaće ona onoga kojeg bude izabrala sebi). — *Bi bućako love našti astardon, a voj te čerdah bući, vi k'avel la* (Bez rada ne mogu se pare steći, a ona, ako bude radila, i imaće ih). — *La avela koja kali buzni* (Ona će imati onu crnu kozu).

Dikheha, dži bršeh kam-avel amen učo čher (Vidjećeš, dogodine ćemo imati vosoku kuću). — *Amen kam-avel voj pe amaraoođe* (Imaćemo je na duši), bukv.: Nas će bude ona ona na naša duša. — *Paraštune kam-avol amen pherde vah bući* (U petak ćemo imati pune ruke posla). — *Kam-avel amen te po than lahko ikalah tate kestenave andar e jag* (Moraćemo da mjesto njega vadimo vrelo kestenje iz vatre). — *Te avela amen, kam-avel amen* (Ako imadnemo (ili: ako budemo imali) imaćemo). — *Ovna men ruk* (Imaćemo drva) — goptski.

Tumen či avena but čhavoŕa (Vi nećete imati puno djece). — *Te anden e love, kam-avel tumen vi xape* (Ako donesete para, imaćete i hrane). — *Čeren bući, kam-avel tumen* (Radite, imaćete)! — *Palavmiseri von kam-aven tumen čhere* (Poslijepodne imaćete ih kod kuće). — *Kam-avel tumen satone te aven ke amare čirve thaj parnave* (Moraćete u subotu da budete (ili: dođete) kod naših kumova i pobratima). — *Tumen kam-aven gra: 1.)* Vi ćete imati konja, bukv.: Vas će bude konji. Međutim, ta romska rečenica ima još jedno značenje: 2.) Vi ćete postati (ili: doći) konji!

Kam-avel len sa gova so roden (Imaće oni sve ono što traže). — *Džiraći kam-avah lende thaj amen kam-avah len pe jraćaći* (Doveće ćemo doći do njih, pa će nas oni imati na večeri), bukv.: ... i mi će budemo njih na večeri. — *Angla dopašođive niči kam-avel len: 1.)* Prije podne ih neće biti, 2.) Prije podne oni neće imati). — *Okoraraći muli-tar jekh pherdi, thuvljardi manušni, gaja kaj avela soha te parvardon thaj te čaljarden čerme* (Preksinoć je umrla jedna puna, ugojena žena, tako da će biti čime da se hrane i zasite crvi).

AVEL-PE

To je u romskom povratni glagolski oblik od *avel* (bude). — Ono *-pe* je povratna zamjenica *se*, koja u naglašenom svojstvu glasi *peh* ili *pes*, šta znači sebe, pa, prema tome, ima onda i drugo značenje. Pošto je to bezličan glagol, on, naravno, nema oblika za ostala lica.

U stvari, glagol *avel-pe* ne liježe sasvim dobro u uho Gurbeta, pa pomalo i vrijeđa njihovo jezičko osjećanje. Mnogo je bolje upotrijebiti glagol *avel* bez one povratne zamjenice. Glagol *avel-pe* obuhvata nekoliko značenja koja se gotovo i ne razlikuju među sobom. To su: *dogodi se, desi se, dešava se, zbije se* (zbiva se), *biva, bude, uslijedi* itd. *Avel-pe* zapravo znači bukvalno »*bude se*«, sa značenjem *zbude se*. Zapadni Gurbeti, naime, ne znaju za glagolske predmetke, pa ne mogu da primijete ni predmetak *z* ispred *bude*. Slično tome ne vide razliku u oblicima *biva* i *zbiva se* (zbije se), premda osjećaju da im se značenja razilaze.

Uzmimo sada manji broj primjera. *Bi mrno našti gova avel-pe* (Bez mene se to ne može desiti). — *Te avela-pe te avilem, avela* (ili: *kam-avel*) *so avela* (Ako se desi da dođem, biće šta bude). — *So kam-avel-pe tuha* (Šta će se dogoditi s tobom)? — *So avela-pe, kana tu ni aveha dži lende* (Šta će se zbiti, ako ti ne dođeš do njih)? — *Dičhesa so kam-avel-pe tusa* (Vidjećeš šta će se s tobom desiti). — *Kah inaj, bi lahko šaj avel* (Koga nema, bez njega može). Ali češće se čuje: ... *hi lahko šaj avel-pe*. (bez njega se može). — *Gova gaja avilah-pe* (ne valja: *saha-pe*) (Tako se to zbilo). — *Amen šaj an angle, lačhe hačardan, so kam-avel-pe amenca* (Mi smo unaprijed mogli naslutiti šta će se s nama zbiti). — *So gova avel-pe* (ili: *samo avel*) *amendar* (Šta se to zbiva (ili: šta to biva) od nas)?

Kana vov peklah te akušel tumen, tumenđe avilah baro pharipe (Kada je on »raspalio« da vas psuje, vama je bilo (došlo) vrlo teško) — *So kam-avol-pe gova tumare lilenca* (Šta će se to desiti s vašim knjigama)? — *So avilah-pe nakhle bršehko lenđe bakrendar* (Šta se desilo prošle nedjelje s njihovim ovcama)? — *E čorpe manuš ni džangle so šaj avel-pe lendar*

(Siroti ljudi nisu znali šta se može desiti s njima). — *Te avaha džuvinde, dikhla amen vi dži bršehte*. (Ako budemo živi, vidjećemo se i dogodine). — Interesantno je da se ona prva rečenica može, po ugledu na srpskohrvatski, i bezlično izraziti: *te avola-pe džuvindo, ...* (ako se bude zdravo, ...).

O MANUŠ, (imenica), i MANUŠ, (zamjenica)

U toku izlaganja građe, začinjene bogatim brojem primjera, nailazili smo ponekad i na pojavu *bezlične* zamjenice *manuš*. A pošto smo upravo sada govorili o upotrebi *bezličnog* oblika glagola *avav*, tj. o obliku *avel-pe*, mislim da neće biti naodmet da se dotaknemo i slučaja pomenute zamjenice *manuš*.

O *manuš*, to je imenica s određenim članom, a znači *čovjek*. Na primjer, kao njemačka imenica *der Mensch*, s kojom, uostalom, kao i naša riječ *muž*, ima zajedničko porijeklo. Ali, ta romska riječ može, kad se upotrijebi bez člana, da dobije obilježje zamjenice. Prema tome, o *manuš* je *čovjek*, (*l'homme*), a *manuš*, *čovjek* (*on*).

Na primjer: *Ande gav xalo them ni mol te manuš ačhel* (U ovoj pustojoj zemlji ne vrijedi stanovati, tj. da se stanuje, bukv.: da *čovjek* (to je zamjenica) živi). *Ande gav xalo them ni mol te o manuš ačhel*. (U ovoj pustojoj zemlji ne vrijedi da (*onaj*) *čovjek* stanuje). — Slobodno prevedeno na njemački, te bi dvije rečenice glasile: *In diesem wüsten Lande kann man nicht gut leben* (U ovoj pustojoj zemlji ne može se dobro živjeti). Ono: *man*, tj. zamjenica, *čovjek*. — *In diesem wüsten Lande kann der Mann (ili: Mensch) nicht gut leben* (U ovoj pustojoj zemlji ne može (taj) *čovjek* dobro živjeti). *Der Mann*, to je imenica koja znači *čovjek*, *muž* itd.

Za razliku od romskog i njemačkog, ista riječ sa određenim članom predstavlja i imenicu i zamjenicu. Dakle: *az ember*, *čovjek* (franc. *l'homme*), *az amber*, *čovjek* (franc. *on*). Romskoj zamjenici *manuš* u engleskom odgovara rječca *one*, a to je broj: *jedan*. Italijani često upotrebljavaju za to povratnu zamjenicu *si*, što je isto što i naša povratna zamjenica *se*, koja i kod nas često ima bezličan značaj.

Evo i nekoliko primjera. *Ande piro ternipe manuš hi tangardo te sičol but* (U svojoj mladosti je *čovjek* prisiljen da mnogo uči). — *Uh, gabar hi šukaripe, kana manuš trujal pehte čidel bute amalen* (Uh, koliko je zadovoljstvo kada *čovjek* oko sebe okupi mnogo prijatelja). — *Naj khaj bari bax te manuš istarel kuč mandin, a te na avol le sastipe, kaj gova si bibaxtalipe* (Nije to neka velika sreća da *čovjek* drži »skupo blago«, a da nema zdravlja, jer to je velika nesreća). — *Manuš te therel barvalipe, a te xasarel po sastipe, gova hi džungalipe* (*Čovjek* da stekne bogatstvo, a da izgubi svoje zdravlje, to je nevolja).

Sukar hi kana manušeh hi lehko čer (Dobro je kada *čovjek* ima svoju kuću). Ono *manušeh hi* nije direktan izraz za ono naše »čovjek ima«, jer ono bukvalno znači: (nekog) *čovjeka jeste kuća*. U stvari, pak, tu je riječ *čovjek* (*manuš*) bez člana, pa više i nije imenica, nego je postala zamjenica. Izraz *manušeh hi* odgovara, recimo, njemačkom *man hat*.

Ako to želimo da prevedemo slobodnije, reći ćemo *ima se*. Obratno, ovo se ne može bukvalno prevesti na romski, recimo, riječima *hi-pe*, što ne znači baš ništa. U romskom ne postoji, naime, nijedna posebna riječ koja bi nedvosmisleno značila *ima*, tj. ono što i franc. *il y a*. Istina, glagolski oblik *hi* ili *si* ima, pored svog osnovnog *jeste* i značenje *ima* (*il y a*). Međutim, to romsko *hi* (*si*) ne trpi pored sebe povratnu zamjenicu *pe*, a za razliku od našeg oblika *ima*, koji se katkad javlja u društvu s tom zamjenicom, a koja ima, svakako, širi izbor značenja od svog romskog parnjaka *pe*.

Umjesto toga u pomenutoj rečenici stoji glagol *hi* (što, u stvari, znači *jest*), koji traži rekaciju akuzativa, a što se vidno odražava u obliku pozamjenične imenice *manuŕeh*, koja je akuzativ riječi *manuŕ* (čovjek). Pri tom treba podsjetiti da riječ *manuŕ* može i bez člana da sačuva karakter imenice, kao što je, između ostalog, slučaj kada ona stoji u predikatu: *O Rom hi manuŕ* (Rom je čovjek). Tu ispred imenice ne stoji ni određeni ni neodređeni član. U ovom drugom slučaju imali bismo posla s germanizmom.

U izrazu *manuŕeh hi* (*ima se, se ima*) neodređena zamjenica *manuŕ* stoji u akuzativu. Mjesto nje ne može stajati odgovarajuća određena lična zamjenica u istom padežu. Stoga se ne može reći *leh hi* ako želimo da predstavimo ono šta znači izraz *on ima*. Dodajmo još da u rečenici... *manuŕeh hi lehko čher* (čovjek ima svoju kuću) mjesto zamjenice *manuŕ* može slobodno stajati i neodređena zamjenica *khonik* (neko) koja u akuzativu glasi *khanikah* (nekoga). U tome slučaju rečenica bi glasila, ... *khanikah hi lehko čher* (... neko ima svoju kuću), bukv.: ... nekoga jeste njegova kuća.

Ali, možda će se naći neko koji će se zapitati zašto tu stoji *lehko čher* (njegovu kuću) umjesto *piro čher* (svoju kuću). A, evo zašto. Već sam ranije rekao da će romska rečenica, bukvalno prevedena, glasiti: ... *čovjeka jeste njegova kuća*, dok ćemo mi reći: ... *čovjek ima svoju kuću*. A, ovo naše je, barem, za normalne pojmove, mnogo jasnije rečeno. U romskoj rečenici glagol *hi* (*jest*) je krut i nepromjenljiv za svih šest lica jednine i množine, a povrhu toga nameće im svoj režim akuzativa, tj. prebacuje ih u četvrti padež, koji je u drugim jezicima obično padež objekta, umjesto da ih ostavi u nominativu, koji je u svijetu redovno kazus subjekta.

U tome složenom, gotovo nerazumljivom, izražavanju pojma *imati* mogle bi se možda nazrijeti konture nekog turskog, duboko usađenog kompleksa koji vjekovima mori i tišti te progonjene i prezrene parije, Rome, bića koja nikad ništa *nemaju*. Nije valjda njihova bijeda posljedica njihovog vjerovanja u gospodsku formulu: Privatno vlasništvo je krađa. Da li se boje da će ih ljudi smatrati kradljivcima ako nešto steknu i imaju? A da krađu, više bi i imali.

Vratimo se sada za trenutak opet na onu romsku rečenicu: *Lačhipe hi kana manuŕeh hi, lehko čher* (bukv.: Dobrota je kad čovjeka jeste njegova kuća). U našem ruhu to mnogo ljepše izgleda: Dobro je kad čovjek ima svoju kuću. Nijemac bi rekao: *Es ist gut, wenn man sein Haus hat* (Tu stoji zamjenica *man*, franc. *on*). A može se i ovako reći: *Es ist gut wenn der Mensch sein Haus hat*. Tu je imenica sa članom, *der Mensch*. Umjesto bezlične zamjenice *man* (franc. *on*) može doći imenica s određenim članom: *der Mensch*. Uostalom, *Mensch* i *man* (od *der Mann*, franc. *l'homme*) gotovo su stopostotni sinonimi.

U vezi sa zamjenicom *manuš* mi smo do sada navodili uglavnom takve primjere gdje se ona nalazi kao subjekat u nominativu. Međutim, ta zamjenica se pretežno javlja u akuzativu, i to prije svega sa glagolom *imati*, odnosno s njegovom perifrazom, zatim s glagolom dati, modalnim glagolima i tsl. *Manušeh trubuj maj anglal te šulavel angla piro čher* (Čovjek treba da najprije pomete ispred svoje kuće). — *Manušehče ni trubuj te avel leh buči e bengaha*. (Čovjeku nije potrebno da ima posla s đavolom). — Glagol *trubuj* ili *trubuv* zahtijeva čas dativ, čas akuzativ, kako u kojem dijalektu. Taj glagol, koji se javlja i u obliku *trubuv*, *trobuserav* itd., znači trebam, imam potrebu, treba da i tsl.

Manušeh hi te začarel kate nango thaj prnango soŕo devlehko dive (Čovjek ovdje mora da čeka go i bos cijeli božiji dan). Izraz *manušeh hi te* znači čovjek mora, ili mora se, bukv.: čovjeka jeste da. — *Tumende manušeŕ hi te čerel phari buči thaj gaja čerindoh buči sa te ičhardol thaj te džal jođi* (Kod vas čovjek ima da radi težak posao i tako radeći sasvim da se polomi i da se upropasti). — Glagolska lokucija je danas već rijetka, a znači bukvalno otprilike: idem pod zemlju. Porijeklo joj je ipak nejasno. Možda je uzeta iz novogrčkog.

Kana manušeŕ naj gova so vov mangel, lačhe hi vi gova, so hi leh (Kada čovjek nema onog što želi, dobro i ono što već ima). — Sintagma: *Manušeh naj*, znači čovjek nije ili čovjek nema. — *Kana manušeŕ hi kana, vov šaj pe sa resel* (Kada čovjek ima kada, on može stići na sve). — Mjesto zamjenice čovjek, može se često uzeti i zamjenica *neko*, a slično tome i se. Dakle: *kad čovjek ima kada...*, može se reći *kad se ima kada* ili *kad neko ima kada*. — *Manuš trubuj te arakhel-pe e xoljarikone džukhlendar* (Čovjek treba (ili: treba) se čuvati ljutih pasa).

Pharipe hi te manušeŕ ando čer ni avel ni prušikoŕi marnoro (Teško je kad čovjek (ili: neko, ili: se) nema u kući ni mrvice hljeba.) Emocionalno naglašenim situacijama, Romi vrlo često, mnogo češće nego mi, pribjegavaju upotrebi deminutiva. Recimo, u ovom slučaju, u trenutku nježnosti i sažaljenja, on neće samo reći: nema ni mrvice hljeba, nego će i riječ hljeb staviti u deminutiv, dakle: *ni mrvice hljebceta*. U studiji koja je sada na redu, iznijećemo stotine i stotine autentičnih primjera za deminutiv, uhvaćenih na samom terenu među čergašima.

Te avel manušeŕ love, vov šaj činela gala patave (Da čovjek para, on bi mogao kupiti ove haljine). — *Ko dikhlah gova te avol manušeŕ gači čhavoŕe* (Ko je to vidio da čovjek (ili: neko) ima toliko djece)! — *Manušeh te aven leh love thaj te avel leh sastipe gova naj jekh* (Imati para i imati zdravlja, to nije isto), bukv.: Čovjek da budu ga pare i da bude ga zdravlje, to nije jedno). — *Te avelah lačhipe te manušeŕ avel sasuj, voj vi e Devleh avelah* (Da je dobro da čovjek ima svekrvu, i Bog bi je imao).

Majfeder hi manušeŕ te avel leh, neg te na (Bolje je imati nego nemati), bukv.: Bolje je da čovjeka bude ga nego da ne. — *Kana o Del ni del manušeŕ bax ande khančehte, našti ni avel leh* (Kada Bog nekome sreće u nečemu ne da, ne može ni da je ima). — *Kana avel manušeŕ kuštik thaj voj crdinjavol pala leh o pišot našti del pe leh* (Kada čovjek ima pojas i kada se on za njime vuče, ne može udariti na njega mijeh (u kojem se krije đavo)).

PRETERIT GLAGOLA AVAV

Da ponovimo, preterit je jedan oblik proteklog vremena koji nam daje na znanje samo to da je neka radnja obavljena u prošlosti, ali bez implikacija u pogledu njene trajnosti i kontinuiteta. Preterit glagola *avav* u gurbetskom glasi: *avilem*, *avilen*, *avilah* (avila, avilas), a posebno za muški rod *avilo*, a posebno za ženski: *avili*. U pluralu glasi: *avilam*, *avilen*, *avile*.

Oblici toga glagola *avav* u preteritu kao da se u gurbetskom manje praktikuju. Dobija se utisak da glagol *avav* uopšte, i pored obilja svojih oblika i mnogih nijansiranih značenja i »poluznačenja«, nije toliko jasan i samostalan kao njegov, oblicima siromašni, parnjak *sem*, čije je značenje sa određenim konturama jasno i nedvosmisleno utvrđeno: *postojim* ili *jesam*. Oblik *avilem* znači: *postao sam*, *nastao sam*, *zadesio sam se* itd. Značenje *zadesio sam se* (avilem) blisko se podudara sa preteritalnim oblikom glagola *avav*: *avilem*, koji znači *došao sam*.

Ono što se u romskom podrazumijeva pod terminom preterit obuhvata značenje tzv. rezultativnog perfekta kojim se konstatuje da je radnja obavljena i završena. Zatim, on svojim oblicima ima značenje istorijskog, epskog, perfekta, tj. imperfekta koji je narativnog obilježja. Kod nas takvog oblika nema, jer mi smo vrlo osjetljivi na neke morfološke finese, kao što su aspekti, mocija i sl. Mi tačno odvajamo oblike imperfekta od oblika dva aorista i oblika dva pluskvamperfekta.

U romskom jeziku ima još jedna glavobolja za nas. Pored podjele na analitičke i sintetičke glagolske oblike na koje smo se u nekoliko navrata osvrnuli, postoji još jedno dvojstvo, bolje rečeno, identičnost oblika. Tako, imperfektni oblik *avavas* istovetan je s oblikom za kondicional I *avavas*. Dalje, oblik pluskvamperfekta *avilemas* je identičan sa oblikom za kondicional II: *avilemas*. Oblik perfekta (koji često vrši i dužnost preterita *avilem* predstavlja u isti mah i oblik futura II: *avilem*. Pa ipak, taj dualitet oblika ne čini nikakve smetnje Romima, jer se oni tu vješto snalaze. O tome kako to oni izvode i kako je uopšte došlo do tog dvojstva govorićemo opširno u nekim idućim radovima o morfologiji romskih glagola.

A, evo na kraju, i primjera za preterit glagola *avav*. *Me avilem nasvalo*. To ima tri značenja: 1.) On je postao bolestan. Međutim, to ne liježe dobro u gurbetsko uho, pa redovno kažu: *Me nasvaljem* (Razbolio sam se). — 2.) Drugo značenje one rečenice je: On je došao bolestan, tj. kad je došao, on je već bio bolestan. 3.) Treće značenje liči na prvo: On je došao bolestan, što znači on izgleda nešto kao bolestan. Takva upotreba značenja glagola *doći* kod nas je po svoj prilici romanskog porijekla.

Po sličnom obrascu upotrijebljen je glagol *avav* i u sljedećim slučajevima: *E džungale daratar vov avilo-tar parno sar meripe* (Od gadnog straha on dođe (tj. postade) blijed kao smrt.) Ona postpozicija *-tar* u izrazu *avilo-tar* kazuje nam da je stanje (bljedila) nastupilo iznenada, naglo. — *Bistum, tu aviljan dilo gov ćire lungone xoljardimahtar* (Izgleda da si postao lud (tj. krenuo pameću) od te tvoje stalne »sekiracije«). U sjeveroistočnoj Bosni Gurbeti izgovaraju oblike *avilem*, *avilan* itd. umekšano: *aviljem*, *aviljan* itd., kao što mjesto *našlo* (pobjegao) kažu *našljo*, mjesto *đelah* (otišao), *đeljah*, mjesto *dikhlam* (vidjeli smo), *dikhlijam* itd.

Daćemo sada primjere za 3. lice sing. preterita, koje ćemo propratiti sa nekoliko nužnih objašnjenja. Neprelazni glagoli, pored redovnih neutralnih oblika na *-ah* (ili *-as*), imaju još i posebne, mobilne oblike, napose za muški, a napose za ženski rod singulara. Tako je *avilah* zajednički oblik za muški i ženski rod (srednjega nema) sa značenjem: *on je postao*, odnosno *ona je postala*.

Evo tih primjera: *Sar avilah, gaja vi delah* (Kako došlo, tako otišlo). Romski preterit je sintetički oblik, dok je naš perfekat analitički. Međutim, ovdje vidimo da se u izrekama, u slikovitom brzom pričanju itd. i naš perfekat može lišiti pomoćnog glagola. Npr.: Ja tamo *bio* i ostao. — *So avilah -pe čuće* (Šta ti se desilo)? — *So avilah lake* (Šta joj je naspjelo)? odnosno Šta joj *bi*? Vidimo ovdje da romski preterit može da obuhvati i značenje našeg aorista. — *Dikh so avilah lehtar* (Gle, šta bi od njega)!

Lenge našti niso aver avilah thaj geja maj palal vazdinalje thaj dele-tar pehće te hanondo theren love (Njima nije ništa drugo preostalo i tako se naposljetku digoše i odoše da kalajišući zarađuju pare). — A sada ćemo dati nekoliko primjera da bismo se bolje upoznali sa romskom rečenicom u vezi sa prikazivanjem oblika preterita (i, uz put, pluskvamperfekta kondicionala II).

Gova šaj avilah-pe numa amende, a lenđe našti. Tu je upotrijebljen oblik preterita, pa, prema tome, znači da se to odista i zbilo. (To se moglo dogoditi samo nama, a njima ne). 2.) *Gova šaj avilaha pe numa amende, a lenđe našti* (To se moglo dogoditi samo nama, a njima ne). Upotreba kondicionala II daje nam na znanje da je postojala mogućnost da se to dogodi, ali da se ipak nije desilo. 3.) *Gova šaj avilaha-pe amende varesar majsig deše čhonendar* (To nam se moglo desiti nekako prije deset mjeseci). Znači, desilo se, ali se ne zna kad. Zato je i upotrijebljen kondicional II.

Čaćimaha, kate našti avel-pe but pe jekh than (Zaista, ovdje se ne može dugo biti na jednom mjestu). Mjesto glagola *avav*, koji ovdje ne zvuči sasvim dobro, bolje je uzeti glagol *ačhav*, ostati. Dakle, mjesto *avel-pe* bolje je *ačhel-pe*.

Vov avilah te avel tuha, a me, phrala, đelem-tar pe thema durehte (On je došao da bude s tobom, a ja, brate, odoh u svijet, daleko). Romsko *đelem-tar*, bukv.: *otišao sam* (preterit) odgovara ovdje srpskohrvatskom obliku (ja) *odoh*. Vidimo da tu u službi futura stoji naš aorist, a romski preterit, koji i inače zastupa potrebe aorista. Izraz *pe thema* je stereotipan, pa odgovara našem *u svijet*, bukv.: po krajevima, po zemljama itd. *Durehte*, bukv.: u daljinu, daleko, što je oblik prepozicionala priloga *dur* (daleko).

Pored zajedničkog oblika za 3. lice sing. *avilah*, u preteritu postoji, rekli smo već, i poseban oblik za muški rod *avilo* (*avlo*), a za ženski *avili* (*avli*). Ali, to se odnosi i na homogeni parnjak glagola *avav* (budem), a na glagol *avav* (dođem). Npr.: *Avili e beng pala piro* (Došao je đavo po svoje). Tu je upotrijebljen oblik za ženski rod (*avili*) zato što je riječ na koju se taj glagol ovdje odnosi, *beng* (đavo, vrag), ženskog roda!

Poznato nam je već odranije da takozvane participske oblike za 3. lice singulara u preteritu, po pravilu, imaju samo neprelazni glagoli (dok kod nas dihotomija prema rodu i broju zahvata i singular i plural). Prema tome, to se kod ostalih, tj. kod prelaznih, glagola mocija ne pojavljuje, jer postoji samo jedan zajednički oblik za oba roda.

Uzmimo, na primjer, glagol *čerav* (uradim, načinim, napravim), koji u preteritu u 3. licu sing. ima oblik *čerдах* ili *čerdas* (uradio je, načinio je, napravio je). Istina, pored toga postoje i oblici *čerdo* (urađen itd.), za ženski rod *čerdi* (urađena itd.), ali oni nemaju direktne veze sa preteritom, jer su čisti glagolski pridjevi. Zajedničko im je samo to što preterit označava jedno prošlo vrijeme, a što su i oblici *čerdo* itd. participi perfekta vezani za skorašnju ili davnu prošlost.

Premda ovdje govorimo samo o preteritu pomoćnog glagola *avav*, a naročito o mociji roda njegovih oblika u 3. licu singulara, moraćemo se, poređenja radi, osvrnuti na identične pojave kod drugih nekih glagola. Broj takvih glagola, međutim, vrlo je ograničen. To su mahom neprelazni glagoli koji označavaju neko kretanje, pa bilo ono jače ili slabije, ili pak samo figurativnog obilježja.

Tako, na primjer, glagol *džav* (idem) ima u 3. licu preterita singulara, pored zajedničkog oblika *đelah* (išao je, išla je), još i poseban oblik za muški rod *đelo* (išao je) i poseban za ženski *đeli* (išla je). — Evo i primjera u rečenicama. 1.) *Na phabar gaći, đelo so sastipe* (Ne puši toliko, ode ti zdravlje). — 2.) *E xarkumarka đeli ke pi perutni* (Kotlarka je pošla kod svoje susjetke). — 3.) *Đele e Lejaša thaj ande jekhe pharle bale* (Otišli su čergaši i donijeli jednog crknutog vepra).

Uzmimo sad glagol *perav* (padnem, legnem). Preteritalni oblici njegovi glase *pelem* (pao sam) *pelan* (pao si), *pelah* (pao je, pala je), a posebno za muški rod *pelo* (pao je) i za ženski *pele* (pala je). — Oblici u 3. licu plurala u romskom su u svim vremenima jedinstveni, imobilni. Dakle: *đele* (išli su, išle su, išla su), *pele* (pali-, pale-, pala-su). Npr.: *Vov pelo pe la thaj pusadah la* (On je napao i nju i zbo ju je). — *E bax pele lehće orta katar o del ande lehći poski* (Sreća mu je pala pravo s neba pa njemu u džep). — *Von pele jekh jekhavrehće ande angali thaj čalade čerće, te roven* (Oni su pali u zagrljaju, pa su udarili gorko da plaču).

O papo pelo, suto-tar thaj ando sovipe mulo-tar (Djed je legao, zaspao i u snu umro). *Suto* je 3. lice sing. preterita od gl. *sovav* (spavam). — *E ruvnja sute-tar pire ruvořenca* (Vučice su zaspale sa svojim vučićima). — *I rakli sina suti uzo kaš* (Djevojka bijaše zaspala uz drvo) — to je arlijski. *Sina suti* je analitički oblik pluskvamperfekta glagola *sinjum* (jesam), što je rjeđi slučaj.

Glagol *xutav* (skočim) ima u preteritu sljedeće oblike: *xuklem* (skočio sam, skočila sam), *xuklan* (skočio si itd.) a u 3. licu sing.: *xuklah* (skočio i skočila je), kao neutralan oblik, dok za muški rod glasi još i *xuklo* (skočio je), a za ženski *xukli* (skočila je). Npr.: *Xukli mande e blinda* (Skočila mi je gnojanica, bubuljica). — *Našlo, našlo, džikaj našlo* (Bježao je bježao, dok nije pobjegao). Tako kažu u priči. — *Bešli-tar e džuvli thaj lijah te kući* (Sjede žena i stade da kuka). — *Resto len ko maškar drumo* (On ih je sustigao nasred puta). *Resto* je 3. lice sing. preterita od *resav* (stignem).

Glagol *dav* je, da tako kažemo, više »na svoju ruku«, jer nekim svojim karakteristikama odudara od ostalih. Prije svega, treba konstatovati da on ima veći broj značenja. Recimo: *dam*, uđem, naiđem, udarim, obljudim, itd. Zatim, taj glagol zahtijeva akuzativ, što nama ide teško u glavu. Da vidimo: *Vov dijah e mačheh e romnja* (On je dao ribu ženi), bukv.: On je dao *ribu ženu*. Tu su se sastala dva akuzativa. — *Vov kam-del la leh* (On

će nju dati njemu), bukv.: *On će dati nju njega!* Ali, ovdje nas interesuje nešto drugo. Kad je prelazan, glagol *dav*, po pravilu koje smo u ovom radu već ranije utvrdili, nema participskih oblika, tj. posebnih za muški i posebni za ženski rod u 3. licu sing. preterita. Npr.: *E dej dijah palemica pire bikandine čhavorehće* (Majka udarila čušku svom neposlušnom sinčiću). — *O kak dijah amen but ambrola* (Čiko nam je dao puno krušaka). Dakle, oblik *dijah* je imobilan, tj. on može da stoji uz subjekat muškog i uz subjekat ženskog roda.

Drukčiji je slučaj kad je glagol *dav* intranzitivan. Tako je, na primjer, kod zapadnogurbetskih čergaša, a inače, kod naseljenih Gurbeta, glagol *dav* (ima) uvijek samo jedan jedinstveni oblik u 3. licu sing. preterita: *dijah*. — Dakle, u prelaznom svojstvu, tj. kad znači *uđem, navalim, naiđem*, glagol *dav* javlja se u različitim oblicima za oba roda. *O kak dijo pe amende* (Čiko je naišao na nas). — *O rikonoŕo dijo ande piro čher* (Pašće je ušlo u svoju štenaru). — *Goja džuvli diji te džal e vošeha* (Ona žena je udarila da ide šumom).

Izvan područja zapadnogurbetskog dijalekta glagol *avav* javlja se u 3. licu sing. preterita i u stegnutom obliku *avla* (*avlo*). Uzmimo jedan primjer iz sjevernogurbetskog dijalekta. *N'avla tumen či vurdon, či grast* (Vi niste imali ni kola ni konja). — Veznik *či* je Zapadnim Gurbetima nepoznat, a mjesto njega služe se veznikom *ni*.

S oblikom *avlo*, koji po svom značenju može da bude vrlo blizak obliku *sas* (što je imperfekta glagola *sem*), susrećemo se i u južnogurbetskom. To bi se eventualno moglo pripisati uticaju susjednih jezika, gdje se u sličnim prilikama takođe javljaju paralelni oblici ovakve vrste. Ova zapažanja proprat ćemo s nekoliko primjera.

N'avlo len but love thaj čerde pese cikno čher (Nisu imali dovoljno novaca, pa su sebi sagradili malu kuću). — *Leste n'ovla majbut bobo te pišel* (U njega nije bilo više kukuruza da melje). — A evo sada, onako uzgred, i jednog primjera iz burgijaškog govora. *Dičhes so isi i so ulo atka* (Vidiš šta ima i šta je bilo tamo).

Iznijećemo sada veći broj primjera, pretežno iz kosovsko-gurbetskog. — *Dežduj berš phirdem, khatinde kate n'avlem* (Dvanaest godina sam hodao, nigdje ovdje bio nisam). — *Tu n'avlan kadiŕo te počine goda* (Nisi bio u stanju da to platiš). — *Kana manglest lestar, love n'avla le majbut* (Kad sam tražio od njega pare, nije više imao), bukv.: nije ga imalo (akuz.), a u nas je u genitivu: nije ga bilo.

N'avla so te xal voj, n'avla khanči (Nije bilo šta da ona jede, nije bilo ničega). — *N'avlo ma aver buči* (Nisam imao drugog posla). — *Kana gothe sema, tut n'avla thaj delem-tar* (Kad sam bio tamo, tebe ne bi, te ja odoh). — *Okova dilo, n'avlo le ŕomni* (Ona budala nije imao žene). — *Voj n'avli bokhali* (Ona nije bila gladna). — *N'avli majlači čhej se la khatinde* (Nije bilo (ili imalo) ljepše djevojke od nje nigdje). Ovdje se, kao još ponegdje, glagol *avav* javlja mjesto *sem*. Rječca *se* (nego) je šciptarskog porijekla.

N'avlo sosa te učharen-pe (Nisu imali čime da se pokriju). — *Len n'avlo len khanči pala o džuvipe* (Oni nisu imali ništa (hrane) za život). — *Von n'avle gothe* (Oni nisu bili tamo). U prethodnoj rečenici *len n'avlo len* ... znači oni nisu imali, jer je subjekat u akuzativu, a u drugoj rečenici

znači... oni *nisu bili*. *Von n'avle manuš, von sa čoxane* (Oni nisu bili ljudi, oni su bili vukodlaci). — *E Roma, n'avle len čhere* (Roma nije bilo, bukvl.: nije imalo kod kuće). — *An gol dīvesa n'avle but manuš amende* (U te dane nije bilo mnogo ljudi kod nas).

U ovoj lijepoj zbirci koju smo sad iznijeli, glagol *avav* zamjenjuje često glagol *sem*, pa ga, bome, ponegdje i potiskuje. Uopšte, u njoj ima mnogo poučnih primjera za alternativnu upotrebu oblika *avlo* i *sas*, zatim *imalo je*, i *bilo je*. Slučajevi su očigledni, pa smo odustali od analize da ne bismo zauzeli previše prostora i vremena.

Evo još nekoliko riječi o odnosima dva homonimna glagola *avav* (budem i dođem) u južnogurbetskom. *Ni avilo khoni kaj ni avlo khoni t'avel* (Nije došao niko, jer nije bilo nikog da dođe).

Pod pritiskom govorne prakse, koja teži za jasnoćom, glagol *avav* u ovom dijalektu raspao se u 3. licu sing. preterita na dva oblika: *avila* znači došao je, a *avlo* (bio je). Ispao je, dakle, samo jedan vokal. I u tursko-grčkim romskim govorima imamo tu posla sa dva sasvim različita glagola. Npr.: *Avda mange šilipe* (Dođe mi hladnoća). — *Me karg olende uljom* (Ja sam bio kod njih).

Gurbetskom obliku preterita *avlo* (avilo) odgovara u tursko-grčkim romskim govorima oblik *ulo*, što predstavlja stopljen oblik od *ovlo* ili *uvlo*. Slijede primjeri: *Me na uljom ote* (Ja nisam bio amo). — *Tu man t'iri kaj so uljom* (Ti da me vratiš gdje sam bio). — Vidim, tu je glagol *ovav* (uvav) potisnuo svoj parnjak *hinjum* (*sinjum*), tj. *jesam*.

Džikaj tu uljan, xaljam, piljam (Dok si ti bio, tj. je bilo tebe, jeli smo, pili smo). — *Čofo uljan, na ulo tu nisave gurva* (Siromašan si bio, nisi imao nikakvih goveda). — *Pende oleske sa so ulo olesa* (Rekao je njemu sve šta je bilo s njime). — *Na ulo jekh kurko, oj ali* (Nije bilo nedjelju dana, ona dođe).

Na ušlo ma čave (Nisam imala djece). — *Te ulo diso, vo ka-penel* (Ako bude išta one će reći). — *Ulo jekh purano, ul' ole jek čavo* (Bio neki starac, imao je jednog sina). — *Kerde peske buči, džikaj ul'olen love* (Radili su dok su imali novaca). — *Oj ačhila sar s' ulji peske* (Ona je ostala kao što je bila). — *Oj ulji harička sar delini* (Ona je postala malko kao luda).

I phurd uli (Most je postao, stvorio se) prema turskom: *oldu*. — *Kad dikhlam ola, amen uljam sar diline* (Kad smo je vidjeli, mi smo postali kao zaludeni). — *Amen na uljam lenji* (Mi nismo bili lijeni). — *Tumen uljem murša* (Vi ste postali junaci). — *Tumen uljem jeka dizate* (Vi ste bili u jednom gradu). — *Ule duj pralja* (Bila dva brata). A to se može i ovako reći, kad se glagol ponovi: *Ule kaj ule duj pralja*. Suprotno od gurbetskog *avav*, ovdje u arlijskom se oba glagola *avav* (dođem) i *ovav* (budem) razlikuju i u ostalim vremenima, na primjer u proteritu spram *ulo* (postao, bio) imamo *alo* (došao). Npr.: *Sar na alo tumen ladž* (Kako vas nije stid)? bukvl.: Kako nije došlo vas stid?

Svi ovi primjeri iz tursko-grčkih romskih dijalekata su vrlo interesantni, tako da bi se imalo mnogo štošta da kaže jer oni u mnogo čemu vidno odudaraju od gurbetskog. Ali, ovaj rad je prvenstveno posvećen baš gurbetskom govoru. Stoga i vrijeme i prostor na prvom mjestu njemu namjenjem.

AVAV: (sintetički futur, relativni prezent, imperfekat, kondicional I)

U zapadnogurbetskom dijalektu suočavamo se sa jednim zaista interesantnim zbirom činjenica s kojima se u ostalim romskim dijalektima samo djelimično susrećemo. — Riječ je o pojavi o kojoj smo već ranije nešto natuknuli, a koja se sastoji u tome da se dva po dva glagolska (vremenska ili načinska) oblika u cijelosti ili približno podudaraju. S jedne strane je to praktično uprošćavanje oblika, a, s druge strane, osiromašavanje morfološkog blaga toga indijskog jezika.

Tako Zapadni Gurbeti imaju identične oblike za preterit i futur II, koji glase: *avilem, avilan, avilah* (*avilo* za m., *avili* za f.). Ovdje se, u stvari, radi o preteritu koji, pored svoje redovne dužnosti, obavlja i službu za račun futura II. Sjetimo se da i u srpskohrvatskom oblici oba vremena imaju nešto zajedničko u svome sastavu, i to particip preterita: *bio* i (ja budem) *bio*.

Sličan tome je slučaj sa pluskvamperfektom i kondicionalom II, jer im se oblici u potpunosti poklapaju. Oni glase: *avilemah, avilana, avilahah* (za muški i *avilohah*, a za ženski i *avilihah*), u množini: *avilamah, avilenah, avilehah*. Ono završno *-h* u svim oblicima je danas praktično i zamuknulo, pa se i ne čuje. U svim ostalim gurbetskim govorima mjesto završnog *-h* stoji svuda *-s*. Dakle: *avilemas, avulanah, itd.* Ovdje je slučaj da jedno glagolsko vrijeme (pluskvamperfekat) pozajmljuje svoje oblike jednom glagolskom modusu (kondicional II).

Ali, sa ovim izloženim primjerima nismo rekli sve o ujednačavanju oblika u zapadnogurbetskom. U tome narječju, dakle, gdje se završno *-h* vrlo rijetko, i to samo još kod čergaša čuje, imamo slučaj da se mogu podudarati oblici triju vremena i jednog modusa, dakle, četiri glagolska oblika, a to su oblici *sintetičkog futura, relativnog prezenta, imperfekta i kondicionala I*: *avava* (budem, budem bijah i bio bih). Istina, relativni prezent ima samo obilježje verbalnog aspekta. Po značenju on se graniči i ukrštava sa futurom I i kondicionalom I, pa se prema njima obično upravlja i njegov prevod.

Kod sintetičkog relativa radnja se, suprotno od sintetičkog indikativa, ne odmjerava prema trenutku u stvarnoj sadašnjosti. Vremena gube svoje temporalno značenje, a stiču značaj glagolskog vida.

Kondicional I. Prvi pogodbeni glagolski način u srpskohrvatskom ima oblike koji su složeni od po dva dijela. On se gradi na taj način što se od pomoćnog glagola uzme jedan oblik koji pripada jednom njegovom prošlom vremenu. U književnom srpskohrvatskom jeziku on ima u svim licima singulara i plurala svoje pune oblike: *bih, bi, bi, bismo, biste, bi*. U narodnom govoru ti oblici su svedeni na cigli jedan, i to najkraći, oblik *bi* za sva lica oba broja. Oblici kondicionala u gurbetskom glase: *avava* (*avavas*), *aveha* (*avesas*), *avela* (*avelas*), *avaha* (*avasas*), *avena* (*avenas*), *avena* (*avena*). Ti oblici znače, dakle: *bio bih, bio bi, bio bi (bila bi), bili bismo, bili biste, bili bi*. U romskom u kondicionalu I nema mocije roda.

Uz ova objašnjenja da damo sada i primjere u kondicionalu I: *Te avav, majlačhe avela* (Ako (ili kad) bih došao, bolje bi bilo). — *Tu džasa, kana avela tu kana* (Ti bi išao kad bi imao kad). A može se prevesti i fu-

turom I: Ti ćeš doći kad imadneš kada. — *Te na avela vov, džungalipe kama-avel* (Ako (ili: kad) on ne bi došao, gadno bi bilo). O petrifikovanoj partikuli *kama* govorićemo iscrpno povodom glagola *kamam*.

E Roma šaj xana vi e masorehći phaljoři kana n'avela (ili: te n'avel) čerdini e zurale kaštehtar (Romi bi mogli pojesti i dasku od mesa kada ne bi bili (ili: da nije) napravljena od tvrdog drveta). Dakle, gotovo svaka od ovih rečenica može se prevesti na sva, a neke i na tri načina. Romi veoma vole meso, pa mu tepaju. Zato kažu mjesto daska od mesa: daščica od mesceta!

Ađive šaj avolam a vi te na avol, šuko đive (Danas bi mogao biti, a moglo bi i da ne bude suho vrijeme), bukv.: suh dan. — *N'avlo manuš kaj šaj ikljola gol graste* (Nije bilo čovjeka koji bi mogao (ili: koji mogaše) jahati tog konja). — *Šaj vela te avel amende*: 1.) Mogao bi doći da bude kod nas, ili 2.) Moglo bi biti da dođe k nama. — Dvojak prevod zahvaljujemo homonimnim značenjima glagola *avav* i činjenici da oblik kond. *avela* nema mocije, dok je mi imamo (mogao, moglo).

A evo još primjera sa glagolom *imati*. *T'al amen, dasa tumen* (Da imamo, dali bismo vam). Poslije veznika *kana* i prva rečenica dolazi u kondicional I: *Kana avela amen...* (Kad bismo imali...) — *Vareso, te avel tu čiro čher, tu aveha čiro manuš* (Nešto, da imaš svoju (Romi kažu: tvoju) kuću, ti bi bio svoj (oni kažu: tvoj) čovjek). I tu se može mjesto: *te avel tu*, staviti *kana avela tu* (kad bi imao).

Tumen najona, t'avol (ili: kana avola) tumen paj (Vi biste se kupali da imate (ili: kada biste imali) vode). — *Te avol tu voj (ili: Kana avola tu voj), tu gova niči cereha* (Da imaš nju (ili: kada bi imao nju), ti to ne bi oinio). — *Te avol manušeh love, vov šaj činela goja buhli umal* (Da čovjek ima novaca, on bi mogao kupiti onu prostranu poljanu). Rečenica bi mogla da glasi i ovako: *Kana avela manušeh love, vov...* (Kad bi čovjek imao novaca, on ...).

I tu cereha baripe, te avel tu barvalipe sar man (I ti bi se osilio da imaš imanje kao ja). I tu, u sporednoj rečenici, postoji mogućnost zamjene, pa mjesto *te avel tu* (da imaš) može se reći *kana avela tu* (kad bi imao). — *Te na aven e čore, niči ni o kham tatarela* (Da nije siromaha, ni sunce ne bi grijalo). Ona prva rečenica (sporedna) može se zamijeniti sa slijedećom: *Kana ni avena e čore...* (Kada ne bi bili (a ne: ne bi bilo) siromasi, ...).

Avela ma vareso, te mothovav me sasujaće (Imala bi nešto da kažem svojoj svekrvi). — *Gova šaj avela ma, a našti avel mae* (To bih mogao imati, ali ne može da mi bude, tj. nije mi dosta). U složenoj rečenici imamo glagol *avav* sa zamjenicom *ma* (akuzativ) i sa zamjenicom *mae*, sa značenjima *imati*, odnosno *biti dovoljan*. — *Me davas, te avelas ma* (Ja bih srca dao da imam, odnosno kad bih imao.) — *Te avela ma love, me kaha lav* (Da imam para, ja bih uzeo). Modalna deverbarna partikula *kaha* znači *bi*. Ona je sasvim kruta i beživotna, čak više nego i *bi*, jer ova ima u književnom jeziku očuvane lične nastavke, pa glasi: bih, bi, bismo itd. A rječica *kaha* ili, češće, *kama*, *kamah* i sl. nema više tih nastavaka. Ona se samo još regionalno upotrebljava, i to mahom u zapadnogurbetskom.

Te si ma love, man 'velas bax (Da imam para, imao bih sreće). — *Kana avola tu khaj lačo grah, šaj sigo reseha gole čoreh* (Kad bi ti imao kakvog dobrog konja, mogao bi brzo sustići onog lopova). U većini prim-

jera vidimo da poslije veznika *kana* (kad) dolazi kondicional I. Tome nasuprot, poslije veznika *te* (tj. ako) javlja se najčešće indikativ. Npr.: *Te avola khanči xamahće, voj loche šaj čaljola* (Da ima nešto za jelo, ona bi se lako nasitila). Oblik *te avol znači da ima*, dakle oblik indikativa. Ali u vlaško-romskom se čuje *te avolas* (da bi imala), dakle poslije veznika *te* oni upotrebljavaju i kondicional I.

Te aven ma danda, me majfeder parvarava ma (Da imam (ili: imadnem) zube, ja bih se ljepše hranio). — *Kana dikhaha leh, šaj astaraha leh* (Kada ga vidimo (ili: budemo vidjeli) možemo ga zgrabiti). Alternativni oblik s futurum II ovdje je dopušten samo u srpskohrvatskom prevodu, jer u romskom futur II ima zajednički oblik samo sa preteritom, *dikhlem, dikhlan* itd. Gornja rečenica može, malo izmijenjena, i ovako da se sroči: *Te dikhlah leh, šaj astaraha leh*. Ali, ona nije pravilno građena. — *Kana avola tumen so an poski šaj poćinah sa* (Kad biste imali šta u džepu, mogli biste platiti sve). — *Te avola tumen bax, šaj lače barvajvona* (Da imate sreće, mogli biste se dobro obogatiti). Ili, obratno: *Te avola tumen barvalipe, šaj lače baxtajvona* (Kad biste imali bogatstva, mogli biste se dobro usrećiti).

Aver so ni avolas tu te mothos mande (Drugo šta ne bi ti imao da mi kažeš). — *Maj loche aelas tu, t'aela tu čhaoŕa* (Lakše bi ti bilo kad bi imao djece). Tu su i glavna i sporedna rečenica u kondicionalu I. — *Eh, te avol tu te džaneh so vov rodel* (Eh, da ti je znati šta on traži)! — *Te avel tu akana goja čhej, lače tuće avela* (Da imaš sada onu djevojku, dobro bi ti došla).

Te avol ma te čumidav gole terne rakljoŕa, niči avola ma pharipe (Da mi je da poljubim ono mlado djevojčce, ne bi teško bilo i da umrem). — *Te avel ma te dikhav la, vi voj avela baxtali* (Da mi je da je vidim, i ona bi bila srećna). — *Me te avav bićavno, man avena akane bare love*. (Ja da sam nepošten, ja bih sada imao velike pare).

Vov dola sa so avola leh (On bi dao sve šta bi imao). Ova rečenica ima i značenje: On je davao sve šta je imao. Trebalo je ranije da naglasim da oblici sa završetkom na *-ol* i *-ola* imaju istu vrijednost i značenje kao i na *-el* i *-ela*. Dakle, *avol* i *avola* su isto što i *avel* i *avela*. — *Te avola leh aŕo, tu ćin leh lehtar* (Ako imadne brašna, ti ga kupi od njega)! — *Hi li le kana* (Ima li on kad)? — *Hi, hi, sar te na avela le* (Da, da, kako da ne bi imao).

Kana avela amen bare dindale, kaj avela amari rig (Kod bismo imali velike pare, gdje bi nam bio kraj)! — Može se prevesti i futurum: Kada budemo imali, ... gdje će nam biti kraj! — *Lače avela amende, kana avela amen* (Dobro bi nam došlo kad bismo imali). — *Avolas amen vareso šukar te phenas tuće* (Imali bismo ti nešto lijepo da reknemo). — *Ameri šaj avola sa, kana paćivale ćereha bući* (Mi bismo mogli imati svega kada bismo posao časno obavljali). — *Te avel amen, so naj amen, avela vi man so tut hi* (Da imamo šta nemamo, imao bih i ja šta ti imaš).

Avena tumen saja, ili niči, tumen si te poćinen sa kava (Imali vi pare ili ne, vi imate da platite sve ovo). — *Te avelah tumen sumnakaj, šukar avelah* (Da imate zlata, lijepo bi bilo). — *Te aven ma tumen, loche avelah mae te gova lačharav* (Da mi je vas (bukv.: da imam vas), lako bi mi bilo

to da napravim). A u singularu: *Te aveh ma tu, loche...* (Da imam tebe (bukv.: da budeš me), lako...). — *Te avol tumen lache avola tumende* (Da imate vi, dobro bi bilo vama).

Von lije pehće dasnjen, sar šaj avola len raklofe (Oni su uzeli žene (tj. oženili se) kako bi imali djece). — *Te na avena ma gav manuš, ni avola ma khonik te phařavel mande mi phuv* (Da nemam ovih ljudi, ne bih imao nikoga da mi ore moju zemlju). — *Gav manuš* znači, u stvari ovaj čovjek, ali ujedno predstavlja i skraćeni oblik plurala *gala manuša*. *Phařavav* znači *param*, a *phařavav e phuv* je orem, bukv.: param zemlju.

Len šaj avela majbut pošom, neg so čerdol-pe amen de kaj hi len (Oni bi mogli imati više vune nego se čini da imaju). — *Len šaj avileha majbut pošom neg so čerdolah-pe kaj sah len* (Oni su mogli imati više vune nego što se činilo da su imali). — *Avileha* je oblik pluskvamperfekta.

Dva modusa *kondicional I* i *optativ* često se po značenju tijesno do-diruju, pa čak i pokrivaju. Na taj način dolazi do njihovog sinkretizma, do stapanja i izjednačenja. Često se govori samo o kondicionalu I.

Optativ znači bukvalno *željni* (način). Uzmimo jedan primjer: *Voj mangela t'aven la but čhavoře* (Ona bi željela da ima mnogo djece). — *Maj anglal me mangava te ačhav džuvindo šel brš, a akana kamama te merav jekhvaratar* (Ranije sam želio da živim sto godina, a sada bih htio da odmah umrem). — *Ih, te avel me te čumidav lako avđinalo muj thaj lače kale jakha* (Ih, da mi je da iz ljubim njena medna usta i njene čarne oči)! Kad je neka želja jako naglašena, onda je govor o desiderativu.

Potencijal, bukv.: *mogući* (način) je onaj glagolski oblik kojim se ukazuje na želju da se jedna radnja obavi, na njeno vršenje ili na njeno izvršenje. — *Gova čer šaj čerdinajvola pala duj the paš čhon* (Ova kuća bi se mogla sagraditi za dva i po mjeseca). — *E bašaldi bašavelas te avel pherdi* (Puška bi pukla da je puna). To je na sremskom dijalektu. — *Te mangela, mo dad šaj počinela mrno udžilipe* (Da hoće, moj otac bi mogao platiti moj dug). — *Me šaj nakhava gaja len* (Ja bih mogao preći ovu rijeku). — *Učo hi vov, vi o del šaj parnjarela* (Visok je, i nebesa bi mogao krečiti).

Kondicional I (pogodbeni način I) u *srpskohrvatskom* je složen glagolski oblik. Taj modus se sastoji od jednog naročitog, inače davno preživjelog, oblika pomoćnog glagola biti (bih, bi, bi, bismo, biste, bi) i radnog pridjeva prošlog vremena dotičnog glagola. — *Kondicional I* (koji u *ciganskom* ima iste oblike kao i prošlo nesvršeno vrijeme) gradi se na taj način što se oblicima za svako lice prezenta indikativa dodaju nastavci *-ah* ili *-a* u zapadnogurbetskom, a u ostalim govorima *-as* ili *-a*. Dakle, oblici na *-a* su im zajednički, pa stoga imaju opšti značaj, mada su oni na *-ah* ili na *-as* prvobitni.

Mješoviti primjeri za upotrebu kondicionala I. *Našti avaas gaći dilo te paćav tu* (Ne bih mogao biti tako glup da ti vjerujem). Oblik *avaas* stoji umjesto *avavas* (bio bih). — *Tu džaneħ, kaj me gasavo džungalo našti avava* (Ti znaš da ja tako rđav ne bih mogao biti). — *Me šaj avavas lače papo* (Ja bih njoj mogao biti djed). — *Me avaa baxtali, kana avena ma amalina* (Ja bih bila srećna kad bih imala drugarica).

Sa te aveha sumnakuni, ni dikhava majbut pe tu (Sve kad bi bila od zlata, ne bih gledao više na te). — *Tu bi ajsa baxtalo lasa* (Ti bi bio srećan s njome). Oblik *ajsa* ili *aesa* stoji u tamarskom mjesto *avesa*. Inte-

resantno je da pored potpunog oblika romskog kondicionala I stoji još i naša kondicionalna partikula *bi*, što nam se na prvi pogled čini suvišno. Međutim, ta je čestica tu sasvim na mjestu, jer ona svojim prisustvom označava kondicional I. Kad nje tu ne bi bilo, mogli bismo pomisliti da rečenica stoji u imperfektu, koji ima isti sintetički oblik. Jedna takva dilema uvijek je moguća u zapadnogurbetskom gdje se naša rječca *bi* ne javlja u takvom slučaju.

Kana avaha čhinje, bešaha (Kad budemo umorni, ješćemo). Ova rečenica je u futuru. — *Amen šaj avaha majgodaver* (Mi bismo mogli biti pametniji). — *Amen baxtale avaha, ka na voj tut lela* (Mi bismo bili srećni kad bi te ona uzela). Romske djevojke uzimaju, naime, momke isto onako kao što naši momci uzimaju naše djevojke. — *Kana tu ačhesas manca, amen sar phral avasas* (Kad bi ti ostao s nama, mi bismo bili kao braća). — *Le sama, šaj ločhe avela, te avah mudardine, te mudardinjavah* (Pazi, moglo bi se lako dogoditi da budemo ubijeni, da poginemo). — *Kana avaha majzurale, daha amen šare* (Kad bismo bili jači, porvali bismo se). — *Te n'avola amaro dad, ni avasa amen* (Da nema našeg oca, ne bi nas bilo).

Te avena barvale, tumen baxtale avena (Kad biste bili bogati, vi biste bili srećni). — *Ni avela tumen te na avena gasave* (Ne biste imali kad ne biste takvi bili), bukv.: *Ne bi bilo vas* kad ne...! — *Sa avela majlačhe, kana tumen avenas majsaste* (Sve bi bilo bolje kad biste bili zdraviji). — *Dikhav, niči li avena khatinde* (Gledam neće li vas biti negdje). — *Kana lenca avenas, bibaxtale avenas* (Kada bi s njima bili, nesrećni bi bili).

Von šaje avena gasave lačhe te den ma udžile biš thaj pandž milje dinajra (Oni bi mogli biti tako dobri da mi pozajme 25.000 dinara). — *Gaći crdija šaj gati avela (avena)* Koliko bi litara moglo ovdje imati (biti)? — *Gol pendexa majbut mola, kana ni avena gaći černe* (Ovi lješnici bi više vrijedili kada ne bi bili toliko crvljivi). Ta rečenica, kao mnoge druge navedene, može da ima i futursko značenje. Pomoću perifrastičnih obrta mogu se takođe dobiti različite nijanse. — *Te avena ma biš čhavoře, a te savo merenah bokhatar, me majanglal čuče irija o udžilipe* (Da imam dvadeset djece, pa da sva umru od gladi, prvo bih tebi vratio dug.) — *Te avena gothe, kama-mudaren tumen* (Kad biste bili tamo, oni bi vas ubili) — to je na kosovsko-gurbetskom. Konstrukcija *kama-mudaren* (ubili bi) stoji mjesto tamarskog *bi-mudarena* ili zapadnogurbetskog *mudarena*. — O kondicionalnoj čestici *kama* govorićemo kasnije.

Gova inaj, a našti ni avola so man najsaha (Toga nema, a ne bi moglo ni biti šta nisam imao). — *Te vov avela thaj te avela mae điv, šaj mae avela gov brš* (Kad bi on došao i kad bi mi donio žita, moglo bi mi biti za ovu godinu). *Me činava gov gurveh, kana vov ni avela čišlo* (Ja bih kupio onog vola kad on ne bi bio mršav). — *Te mo rom gova ašunola, niči mo šoro pe mande, pe mi koř avela*. (Kad bi to moj muž čuo, glava mi ne bi bila na ramenima, na mom vratu). — *Nasvalo sem, ni avola mae pharipe te merav* (Bolestan sam, ne bi mi bilo teško da umrem).

Goja džuvli savi pašol, amende, šaj, avola či bibi (Ona žena što nam se približava mogla bi biti tvoja tetka). — *Šaj avela te vov avel tute* (Moglo bi biti da on dođe tebi), ili: Mogao bi doći da bude kod tebe. *Lačhe avela kana amen gova bičinaha* (Dobro bi bilo kada bismo to prodali). — *Lačhe avola te gothe ašundol vi lendi čhib* (Dobro bi bilo da se ovdje čuje i njihov jezik).

Munři de cerelas manřo kana ařo avela la (Moja majka bi ispekla hljeba kad bi imala brařna). — *Akana avola pharipe te mothodol so k'avel-pe tehara* (Sad bi bilo teřko reći řta će sutra biti). — *Gova avola lehće sar kana vov mora avola te avol.* (To bi mu dořlo kao da bi on morao da dođe). — *Nařti avola te gova na avol khanikahte* (Ne bi moglo biti da toga nema u nikoga). — *Sa te avola la řel džuvindimahte, maj palal voj hi te merel* (Sve da ima i stotinu řivota, ona naposljetku mora da umre). — *E beng džanel leh, kate řaj avela vareso* (Đavo ga znao, tu bi moglo neřto biti). — *Řaj avela te gova avel khonik aver* (Moglo bi biti da to bude neko drugi).

Mješoviti primjeri za sintetički relativ i futur I

Kana řaj avava karingate, me k'avav te avav cįřa tute (Kad mognem ovamo doći, doći ću da budem malo s tobom). U zavisnim rećenicama sadašnjeg vremena itd. futur I ne godi uhu, pa ga treba izbjegavati. Dakle, ne valja reći: Kad ću moći ovamo doći, . . . — *Kana avena ma astale, me ka-činav jekh kapica* (Kad imadnem (a ne: kad ću imati) para, ja ću kupiti jednu ponjavicu (pokrivač). — *Kana aveha me phurd, vi me gothe kam-arakhadivav* (Kada budeř na mostu, i ja ću se tamo naći).

Dřav-tar te na avel ma kate (Odlazim da me ne bude ovdje), bukv.: . . . da me nema ili nemadne. — *Kana avela ma zuralipe te gova lačharav, me bi-avava baxtalo* (Kod bih imao snage da ovo napravim, bio bih srećan). — Istoćni Gurbeti se sluře rječcom *bi* ispred *avav* da bi upozorili da je tu riječ o kondicionalu I (bio bih), jer sama riječ *avava* mogla bi inače da se odnosi na imperfekat, i to ovdje, istina, ne bi imalo smisla. — *Te sigende n'avela ma kate čher, me kam-ladav, te najtalem, te na avel ma* (Ako uskoro nemadnem (ili: ne budem) ovdje imao kuću, odseliću da me nema, da me nestane).

Kana aveha maj baxtalo thaj avela tuke maj lačhipe, tu kam-mereh (Kad budeř najsrećniji i kad ti bude najbolje, umrijećeř). — *So te čerav kana tut ni avela inća* (řta da radim ako tebe ne bude ondje)? — *So te čerav, kana tu ni aveha inća* (řta da radim kad ti ne budeř ovdje)? — *Tut nahi te avol tu love* (Ti ne možeř da imař para).

Te aveha bikandino, majfeder hi te nanaj tu pe gav phuv (Ako budeř neposluřan, bolje je da te nema na ovoj zemlji). — *Avena tu love ili niči, si tu teteljares po drom* (Imao para ili ne, imař da kreneř na put). — *Dikh te avel tu so majbut parvaripe dromehće* (Gledaj da imadneř řto više hrane za puta). — *Te aveha, bango, te na, mardo kam-aveh* (Bio kriv ili ne, lijen ćeř biti). Ova se rećenica najbolje prevodi optativom.

Len hi sa, a amen so avela (Oni imaju sve, a mi (ćemo imati) řta bude). — *Hi amen te avah baxtale, kana avela amen but love* (Imamo da budemo srećni kad imadnemo puno para). Treba razlikovati: *hi te avah* (ima da budemo) i: *hi amen te avah* (imamo da budemo). — *Kana ni avela amen, von niči kam ni aven gathe majbut* (Kad nas ne bude (bukv.: ne imadne), oni ovamo neće više ni dolaziti).

Ka-začarah džikaj avel tumen kaa (Čekaćemo dok imadnete kada). — *Pala dopařđive me kam-dřav tumende, a so te na tumen avena čhere* (Poslije podne ja ću otići kod vas, a řta ako vas ne bude (ili: vas ne imadne) kod

kuće). — *Te aven, kana avena*. (Da dođete, kad dođete (ili: kad budete došli). Tu je glagol *doći*, a ne budem. — *Kana e bući avela čerdini, šaj irin tumen čhere* (Kada posao bude urađen, možete se vratiti kući).

Kana avela trin sata, tu av laha (Kad bude tri sata, ti dođi s njom)! — *Amen kam-počinah e xurbuze, poso avena* (Mi ćemo platiti lubenice, pošto budu). — *Te na avena (avela) len angar, niči kam ni den amen* (Ako nemadnu uglja, neće nam ni dati). — *Te avela tu amala vov kam-aračhadon čuće po va* (Ako imadneš prijatelja, oni će ti se naći pri ruci). — *Den len e kape, sar šaj avola len soja te učhardon* (Dajte im pokrivače kako bi imali čime da se pokriju)!

Kam-avol, so avola (Biće šta bude). — *So avela te avel* (Šta bude, da bude). — *Ka čhuvah sama, so avela, avela* (Pazićemo, šta bude, biće). — *So avela tu paj, tu čhor*. (Šta budeš imao vode, ti prolij)! — *So avela, mae lačhe avilah thaj šukar saha* (Šta bilo, meni je dobro i lijepo bilo). — *De len so avela* (Daj im šta bude (ili: optativ: šta bilo)! — *Sar avela te avela* (Kako bude da bude). — *Sar avela te avel* (Kako bilo da bude). — *Kana avela, avela* (Kada dođe, doći će, ili: Kada bude, biće).

Kana avola ači, per, dičhola-pe savo hi ko (Kada bude stani-pani, vidjeće se kakav je ko). — *Te avela te avilem, kam-avel so avela* (Ako se desi da dođem, biće šta bude). — *Gači god avela la, goja Rom ni pale kamel te mandel pe devlehće droma* (Koliko god imala ona Romkinja, ipak ona hoće da prosi po božijim drumovima). — *Te avola tuće tangipe, tu akhar ma* (Ako ti dođe nevolja, a ti mene zovi). — *Lačhe kam-avol, te lačhipe avola* (Dobro će biti ako bude dobra). — *Trbuj o Rom te hanoj te avel leh gada thaj xape* (Treba Rom da kalajiše da ima haljina i hrane).

Ka-mudaravtu te na avela kova čači-pe (Ubiću te ako to ne bude istina). — *Darav, šaj khanči avela-pe maškar tumende* (Bojim se, moglo bi se šta desiti između vas). — *Te na avela gova gaja, tu čhin mo šoro! Kana avela šil, lačhe tatardiv* (Kada bude (ili: dođe) hladno, dobro se utopli!). — *Čhuv sama, e stadi t'avel tu po šoro* (Pazi, kapa da ti bude na glavi)! — *Džav lehte te anav leh, a so te vov n'avela gothe* (Idem k njemu da ga dovedem, a šta ako njega ne bude (ili: ne bi bilo) tamo? — *Kaj avel lehće gova te arakhadol lehko čher* (ili: *te te vov avel pe čhereha* (Gdje mu to bude da se nalazi njegova kuća (ili: da on bude sa svojom kućom)? To je jedna vrlo spetljana, nepravilno skrojena rečenica, koju sam svega jedanput čuo. Treba prosto reći: Gdje mu je kuća (*Kaj hi lehko čher*)? ili: *Kaj bešel vov* (Gdje stanuje on)?

Imperfek t. U dva-tri maha smo konstatovali da prošlo nesvršeno vrijeme ima u romskom u svim licima singulara i plurala iste oblike kao i pogodbeni način I. Ponovimo, dakle, oni se grade od oblika sadašnjeg vremena pomoćnog glagola *avav*, kojima se pozadi prilijepi uvijek isti završetak *-ah* ili *-as*. Ovaj, po svoj prilici, potiče od oblika 3. lica singulara imperfekta glagola *sem*, tj. od oblika *sah* ili *sas* (bijaše, bio je), kojem je odsječen (odrubljen) početni glas *s-*.

U praksi se kod Zapadnih Gurbeta ono krajnje *-h*, sa rijetkim izuzecima, nikako ne čuje. Prema tome, možemo mirne duše upotrebljavati samo oblike *avava* (biću), *aveha* (bićeš), *avela* (biće), *avaha* (bićem), *avena* (bićete), *avena* (biće). U ostalim gurbetskim govorima javljaju se paralelno sa ovima i oblici sa završnim glasom *-s*. To su: *avavas*, *avesas*, *avelas*, *avasas*, *avenas*, *avenas*.

*Primjeri: Saijekh ðive me uštava teharinaha thaj ćerava bući, khu-
vava poxtam.* Ta je rečenica u imperfektu, ali, pošto se ovaj sve manje
upotrebljava, tekst se prevodi kondicionalom I. Oblici ovog modusa djeluju
u službi imperfekta vrlo prijatno i slikovito. Nasuprot tome, imperfekt sam
ostavlja na nas utisak jedne teške, preživjele vremenske kategorije koja ne
može više da prati jednu radnju koja teče bez prekida. Rečenicu u početku
ovog pasusa trebalo bi prevesti ovako: Svakoga bih dana ustajala i radila,
tkala bih platno. To je u kondicionalu I. Bukvalan prevod u imperfektu
zvuči nezgrapno: Svakoga dana ja ustajah itd.

Tut avela landar baro darape. Ova rečenica u zapadnogurbetskom može
da ima šest značenja: 1.) Tebe bijaše strah od njih, 2.) Tebe bi strah od
njih, 3.) Tebe je bili ili bijaše bilo strah od njih, 4.) Tebe bi bilo strah od
njih, 5.) Tebe će biti strah od njih, 6.) Tebe bude strah od njih. Iz respektivnog konteksta lako se može utvrditi značenje koje trenutno najbolje odgovara. — *Vov dela sa so avela lehte.* To je imperfekat, ali je zgodnije da ga prevodimo perfektom: On je davao sve što je imao kod sebe. U kondicionalu I značio bi taj tekst: On bi dao sve što je imao kod sebe.

Amen but droma avaha incate. I to ima nekoliko značenja. Recimo, ovo: Boravili (prebivali) smo često ondje. Pored toga, ima još 3—4 značenja. A ako glagol *avav* nosi značenje *dođem* ili *dolazim*, onda se broj značenja za toliko povećava. Uzmimo ovaj slučaj: Mi smo mnogo puta dolazili onamo. — *Tumen avela sohtar te den vorba e gavutnenca* (Vi biste imali o čemu da razgovarate sa seljacima). To je u kondicionalu I, a u imperfektu, koji prevodimo perfektom: Vi ste imali o čemu da razgovarate sa seljacima. — *Našti nisar avena len rakloře sořo džuvindiye* (Nisu nikako mogli da imaju djece, cijeloga života).

GLAGOL AVAV i PASIV

Za obrazovanje pasiva u srpskohrvatskom služimo se oblicima pomoćnog glagola *biti* (i njegovog trajnog aspekta *bivati*) i trpnim pridjevom dotičnog glagola. Ali, u takvoj jednoj perifrastičnoj konstrukciji pasiva mjesto supstantivnog glagola *biti* u srpskohrvatskom može učestvovati i glagolski oblik *budem*, naravno opet u zajednici sa pomenutim trpnim pridjevom.

Činjenica da pomoćni glagol *budem*, koji inače uzima učešće u građenju nekih oblika futura, služi, kao što vidimo, i za obrazovanje oblika analitičkog trpnog stanja, podsjeća nas uzgred na slučaj njemačkog glagola *werden*, koji, isto tako, pomaže u konstrukciji oblika futura i pasiva.

Kada hoćemo da gradimo analitičke oblike pasiva u romskom, mi uzimamo pomoćni glagol koji u vlaško-romskom glasi *avav*, a u tursko-grčko romskom *ovav* ili *uvav*. Značenje mu je: *budem*, *bivam*, a inače i *postanem* i sl. A pomoću istog glagola *avav* grade se i mnogobrojne glagolske složenice tipa povratnih glagola, koje ujedno možemo smatrati i sintetičkim oblicima pasiva.

Ta pojava postoji i kod nas, no mnogo je češća u romskom. Recimo, primjer: *Ande kava gav e čheja but čordinajvon* (U ovom selu djevojke se mnogo krađu). To, naravno, ne znači da one sebe krađu ili da one »bivaju (ili budu) često kradene«, što vrlo loše zvuči.

Sam supstantivni glagol *sem* kad treba da gradi pasiv, obraća se za pomoć pomoćnom glagolu *avav*. A evo, odmah i primjera: *Me avilem mardo*, što znači bio sam bijen (tučen), a bukvalno: *Ja sam postao bijen*. Dakle, romski preterit pasiva.

Interesantna je činjenica, a na nju smo se osvrnuli u nekoliko navrata, da iste oblike kao pomoćni glagol *avav* (budem) ima i glagol *dodem*, dakle, opet, *avav*. Međutim, oni ne samo što se po obliku podudaraju nego im se i značenja često približavaju i ukrštavaju. Tako se onda navedena romska rečenica prevodi ne samo riječima: Ja sam bio (postao) *bijen*, nego i riječima: *Ja sam došao bijen*.

Da takva bliskost između glagola *postati* i *doći* nije samo usamljen slučaj u romskom, vidjećemo kad pomenutu rečenicu uporedimo, između ostalog, sa jednom italijanskom koja ima isto značenje: *Io venni battuto* (Ja sam bio bijen), bukv.: Ja dođoh bijen.

Rečenica: *Me avilem mardo* (Ja sam bio (postao) bijen), javlja se, češće nego u nas, i u izmijenjenom redu riječi: *Me mardo avilem* (Ja sam bijen bio) ili, bez zamjenice, samo: *Mardo avilem*. Ali, često, kad se glagolski pridjev *mardo* i pomoćni glagol *avav* sliju, kaže se i sasvim sažeto: *mardilem* (tukao sam se) ili pak, *mardinaljem*, jer particip *mardo* ima i oblik *mardino* (bijen). Oblici *mardilem* i *mardinaljem* bukvalno znače: bio (tukao sam se). Dakle, pravi oblici povratnih glagola, *marav* (bijem, tučem) mogu da imaju i pasivno i povratno značenje. Povodom pronominalnih verba sjetimo se i starogrčkih medijala.

Zaista je čudan taj pasiv s kojim se suočavamo na Balkanu! Akuzativni objekat aktivne rečenice, koji vrlo često predstavlja samu jednu pasivnu stvar ili apstraktan pojam, prividno oživi, obavlja radnje i djeluje naoko kao neki živi stvor! Pa zar nije neobično kad se kaže: *Ovaj se je most davno sagradio*, što se na romskom isto tako budno kaže: *Kaja phurd čerdinalji dumut* (Ovaj se je most sagradio odavno). Ista rečenica nam zvuči normalnije (premda je i ona prva konstrukcija pravilna) kad kažemo: *Ovaj most je davno sagrađen*. Ili, romski: *Kaja phurd hi čerdini odumut*.

Navedeni sintetički oblici u pasivu, *mardilem* ili *mardinaljem* (bijen sam) predstavljaju, u stvari, drevne složenice koje su nastale stapanjem i integracijom oblika participa perfekta *mardo* ili, rjeđe, *mardino* (bijen, tučen) sa oblikom preterita *avilem* od glagola *avav* (postanem, budem). Tako se redovno grade sintetički oblici romskih povratnih glagola, koji, kako sad vidimo, igraju istaknutu ulogu u obrazovanju oblika pasiva. Tome nasuprot, analitički partneri romskih povratnih glagola stoje po strani i ne učestvuju u izgradnji pasiva.

Poslije prikazivanja stvaranja složenica sintetičkog tipa pasiva možemo sada preći i na teoriju u konstrukciji njegovih analitičkih oblika. Kao što smo i dosada činili, daćemo i ovom prilikom jedan bogat izbor primjera koji će nas bliže upoznati sa suštinom ovog vida romskog pasiva, koji se ne razlikuje mnogo od srpskohrvatskoga, a koji se ipak mnogo više upotrebljava kod Roma nego kod nas.

Evo jednog zanovjetnog primjera, koji sam čuo direktno iz usta jednog naseljenog Roma koji dobro poznaje svoj maternji jezik, ali ipak ne tako savršeno kako ga poznaje jedan čergaš. *Me sem ašardo, a pale šaj ašardivasa, kaj šaj šarena ma te pale avav ašardino* (Ja sam pohvaljen, a

mogao bih opet biti pohvaljen, pošto bi me mogli pohvaliti, da opet budem pohvaljen). Ova rečenica djeluje nekako glupo, ali je s jezičke strane ipak sasvim korektna.

Pošto u ovom radu obrađujem samo pomoćne glagole, to ovdje ne mogu ulaziti u neke detaljnije analize oblika drugih glagola, kao što je ovdje slučaj sa glagolom *ašarav* (hvalim). Iznosiću samo rezultate opštih razmatranja i samo izuzetno ću se osvrnuti na pojedinosti koje se odlikuju karakterističnim crtama.

Konstrukcija: *Me sem ašardo* ne spada u oblast klasičnog romskog pasiva. To je tzv. pasiv stanja (Zustands passiv) koji nam kazuje u koje je stanje došao subjekat koji je eventualno prije toga bio objekat neke radnje. Ta rečenica se ne prevodi pomoćnim glagolom *avav*, kojim se prevodi tzv. *pasiv radnje*. Treba uzeti glagol *sem*, kao u gornjoj rečenici: Npr.: *O mas hi peko* (Meso je pečeno). — *E zumi saha ćiradi* (Čorba je bila skuvana).

Dikh, le sama te na aveh ratvardino (Gledaj, pazi da ne budeš raskrvavljen (tj. da se ne raskrvariš)! To je uobičajeni tip obrazovanja analitičkog pasiva. — *Šaj loče avela, te mudardinajvoh* (Moglo bi se lako dogoditi da se ubiješ) što na romskom znači: da te ubiju. To je slučaj sintetičkog pasiva, koji je ponekad za naše pojmove nejasan. Eto, tu je analitički pasiv jasniji: ... *te aveh mudardino* ... tj. da budeš ubijen.

Tu loče paćah manušeh, a golehtar šaj i loče aveha xoxadino (Ti čovjeku lako vjeruješ, a zato bi lako mogao i prevaren biti). — Napomena: Pravilo je da se pretvaranje aktiva u pasiv i pasiva u aktiv može izvesti samo ako se radi o prelaznim glagolima, što je sasvim i logično. Izvjesni povratni glagoli koji imaju uslove za to, mogu da steknu i pasivno značenje. Odnosi pasivne rečenice prema pasivnoj u romskom nisu uvijek isti kao kod nas.

Kana aveha angla e krisi, hi tute aveh řanglino (Kad dođeš pred sudiju, ima da budeš obrijan). — *Řanglino* ili *ranglo* je particip preterita od glagola *řandav* (brijem). — *Avertehara tu kam-aveh dino muj po abijav* (Prekosutra ćeš biti pozvan na svadbu). — *Dino armaja te aveh ćhere te na aveh* (Proklet bio, kući ne došao)! Taj prevod je dat u optativu mjesto u konjunktivu, kako bi trebalo bukvalno da glasi: Proklet da budeš, kući da ne dođeš. Ovdje se dvaput javlja oblik *te aveh*, prvi put sa značenjem *da budeš*, a drugi put u značenju *da dođeš*.

Goja phuri, kana god mangel gole barvalehtar, voj avel tradini, ili voj tradinajvol (Ona starica, kada god prosi kod onog gazde, bude otjerana (ili bukvalno: otjera se). Iz ovog primjera se jasno vidi da se, za razliku od analitičkog tipa, romski sintetički način obrazovanja ne može uvijek prevesti na srpskohrvatski istom takvom glagolskom složenicom u pasivu. Kod nas tu u toj oblasti mogućnosti su skućene. — *Gothe hi sigende te avel hanadino* (ili: *te hanadol*) *jekh limorici pala jekh řomano ćhavořo* (Tamo ima uskoro da bude iskopan (ili: da se iskopa) grobić za jedno cigansko dijete). Ovaj primjer može da nam posluži kao dokaz da se sintetička konstrukcija pasiva u romskom može katkada prevesti i našim povratnim glagolom, ali, naravno, bez prisustva pomoćnog glagola *avav*.

Odumut trubusardaha te gov ćher avel khoslo thaj šulavdo (Odavno je trebalo da ova kuća bude poprašena i pometena). — *Goja savi hi te avel dini bule, laće e sosteja korkoře pehtar peren* (Ona koja treba da bude

»polno upotrijebljena« gaće joj same od sebe spadaju). To je sasvim normalna romska konstrukcija, dok nam bukvalan prevod na srpskohrvatski para uši. Jedino smo izraz *dini bule* iz razloga pristojnosti opisali eufemistički: »polno upotrijebljena«.

Dilalen, na den vorba, kaj džikaj o muj putren, kam-aven prasade e manušendar (Budale, nemojte govoriti, jer ćete čim otvorite usta biti ismijani od ljudi). Posljednja rečenica ljepše zvuči u aktivu. *E manuša kam-prasaven tumen* (Ljudi će vas ismijati). — *E rakli avili parnojoři ando muj* (Djevojka je postala bljedunjava u licu). — *Gova avdin andol (ili: andinaj-vol) andar o gav* (Ovaj med se donosi iz sela). Ta rečenica može da glasi i ovako: *Gova avdin avel ando (ili: andino) andar o gav* (Ovaj med biva donesen iz sela). Obratno: *Andor o gav e manuša anen o avdin* (Iz sela ljudi donose med). Osnovno pravilo glasi: subjekat aktivne rečenice postaje objekat pasivne rečenice, povezan sa glagolskim oblikom i prijedlogom *od*. Akuzativni objekt aktivne rečenice postaje subjekat pasivne rečenice.

Na te dah andre kaj šaj maladinjavaha (Da ne ulazimo unutra, jer bismo mogli biti izbijeni). Odgovarajući perifrastični oblik drugog dijela te pasivne rečenice glasi: ...*kaj šaj avaha malade (ili: maladine)*. — *Majfeder hi te bičhalah len okoringate, neg te avah bičhaldine lendar* (Bolje je da ih pošaljemo mi onamo nego da budemo mi od njih poslati). Mjesto *avah bičhaldine* može da stoji *bičhaldinjavah* (da se pošaljemo!) — *Kurkone hi amen te avah mukline čhere andaro karnalipe* (U nedjelju ima da budemo pušteni kući iz vojske). Alternativa: *te muklinjavah*.

Von mangleha te aven uladine pirepomendar (One bijahu zahtijevale da budu rastavljene od svojih muževa). Alternativno: *te uladinajvon*. *Te e phuv lačhe hanaden, lačhe kam-aven počinde (ili: kam-počindinajvon)* (Ako zemlju budete lijepo prekopali, dobro ćete biti plaćeni), buk.: dobro ćete se platiti. — *Čorlogalajen, džungalalen, hi te aven phanglineinja brš* (Razbojnici, (vi) zlikovci ima da budete zatvoreni devet godina). Alternativa: *te phanglinajvon* (da se zatvorite).

Traden angle, džikaj e buća ni aven čerdine (ili: ni čerdinajvon) dži agoreste (Tjerajte naprijed dok poslovi ne budu obavljani do kraja) — Cf. italijanski: *Questo lavoro vien fatto*. Glagol *venire* (doći) isto kao i romski *avav* (budem, dođem). *Vengo amato*, uporedi sa rom.: *avav kamilo* (budem (ili *dođem*) voljen).

Uzmimo sada ovu aktivnu rečenicu: *Amen niči lijam e love* (Mi nismo primili pare). Ako se radi o dopuni agensa, porijekla, rečenicu nije lako jezički ispravno konvertirati. Neskladno zvuči konverzija: *E love najseha line amendar* (Pare nisu bile primljene od nas). Ili, to možemo i nekako drukčije reći, opisati, kao na primjer: *E love ni resle katar amaro dad* (Pare nam nisu stigle od našeg oca).

E pačarde perade e řomane burdelja (Žandarmi su porušili romske zemunice). U pasivu bi rečenica glasila: *E řomane čera seha* (to je bolje nego: *avile*) *perade e pačardendar*. (Romske zemunice bile su srušene od žandarma). Naravno, nećemo se služiti nakaradnim arhaizmima: od strane žandarma ili po žandarima. U drugoj rečenici ne ponavlja se finitni, lični dio pasivne konstrukcije, mada se radi o licima koja su spomenuta u prvoj rečenici.

Me avava muklino tele, a voj avela vazdini upre (Ja ću biti spušten dolje, a ona će biti dignuta gore). Alternativa: *muklinajvava i vazdinajvola*. — *Pen, phralale, šukar paćivale, te na pena, sa marde avena* (Pijte, braćo, lijepo, pošteno, a ako ne budete pili, svi ćete biti bijeni). Alternativa: *sa mardona ili sa mardinajvona*.

Ajrat kam-avel tumen vačardino save dromea thaj pe savi rig te bandaren (Noćas će vam biti rečeno kojim pravcem i na koju stranu da krenete). Ovdje nema rekonverzije, nema alternative, subjekat je skriven. — *E karnale save ando maripe čhudena e jagalja, k'aven mudardine* (Vojnici koji u borbi odbace oružje biće strijeljani). Alternativa: *ka-mudardinajvon, ili ka-mudardon, ili mudardinajvona ili mudardona*.

Ande gav them sa e voša kam-aven čhindarde (U ovom kraju sve će šume biti posječene). — *Sořo kurko řivesa, e čheja brivena e pošom* (Cijelu nedjelju dana djevojke su čijale vunu). Ovu aktivnu rečenicu u imperfektu ćemo prebaciti u pasiv: *Sořo kurko řivesa e pošom avela brivdi e čhejendar* (ili: *brivdi katar e šheja* — Cijeledjelje vuna će se čijati ili: vuna će biti čijana od strane djevojaka). To je bukvalan prevod. Romi se često služe pasivom, pa začas posežu za povratnim glagolskim oblicima, dok mi takve konstrukcije vrlo teško podnosimo.

Varesavi šošni saijekh řive avela tradini e džukhlendar, džikaj maj palal ni phali-tar e daradimahtar thaj e čhinjardimahtar (Neka je zečica svakoga dana bila gonjena od pasa, dok na kraju nije crkla od straha i umora), bukv.: od zastrašenosti i zamorenosti. — *Te na me avilema kote, tu kama aveh čhelado* (Da nije mene bilo (ili: da ja nisam došao), ti bi bio izigran). Ovo je slučaj perifrastične konstrukcije kondicionala II pomoću fosilne partikule *kama*, koja je jedinstvena za sva lica, a o kojoj ćemo uskoro opširno govoriti. — Umjesto sintagme: *kama-aveh čhelado*, može se sintetički skraćeno reći: *čheladilana*.

Gav džuvljaće ikaldinalje eřta barořa andar e fejrica (Ovoj řeni je bilo izvađeno sedam kamenčića iz řuči). Umjesto *ikaldinalje* kaže se i: *seha ikalde* (bijahu izvađeni) ili *hi ikaldine* (izvađeni su). — *Gov nahasili* (ili: *mora saha te umbladinajvol* (Ovaj opaki, krvoředni čovjek morao je biti (ili: da bude) objeřen, ili da se objesi. Sintetički oblik glagola na zavrřetku rečenice: *te umbladinajvol* nosi dvostruko obiljeřje. Prvo, radi se o slučaju bezlične konstrukcije u pasivu, koja, slobodno prevedena, glasi: *da bude objeřen*. Drugo, taj glagol ima formalno i povratno značenje ličnoř karaktera *da se (on) objesi*, iako ta alternativa u pomenutoj rečenici otpada.

Golehtar saha dini vorba majbut droma (O tome je raspravljano više puta). To je primjer za pasiv stanja. — *Nařti avilah te vov aloj-pe palo phureder* (Nije mogao biti izabran za starješinu), bukv.: Nije moglo biti da on izabere se za starješinu. Ovo je, naoko, aktivna rečenica. Mjesto: *te vov aloj-pe* može da stoji aktivno: *te alon leh* (da ga izaberu). Ili, pak, konvertirano u pasiv: *te vov avel alome* (da on bude izabran). Isti smisao ima i ova opisna, kraća pasivna rečenica: *Vov nařti alosaljo palo phureder*, bukv.: On nije mogao se izabrati za starješinu.

Gov bizuralo terno manuř nařti avilo lino ando karnalipe (Ovaj slabši mladi čovjek nije mogao biti primljen u vojsku). Manje lična konstrukcija te rečenice glasi: *Nařti saha te avel lino* (Nije moglo biti da bude primljen). U aktivnom obliku: *Nařti line leh ando karnalipe* (Nisu ga mogli

uzeti u vojsku). — *Savoře našti avileha dine muj* (Svi ne bijahu mogli biti pozvani). — *Te e bori najsaha kate, trubasurdaha te avol voj akhardini* (Ako snaha nije bila tu, trebalo ju je pozvati, odnosno pasivno: da bude ona pozvana). — Glagol *trubuj* glasi u preteritu *trubusardah* ili *trubuja*, dok se oblik *trubusardaha* odnosi na kondicional II, a u isti mah i na pluskvam-perfekat.

SAHA MAN (imao sam)

Napomena: Ovo je poglavlje ispušteno, a trebalo da bude otkucano negdje poslije poglavlja *HI MAN*. Stoga želimo da naknadno uvrstimo i ovu građu koja ima mnogo zajedničkog s tim poglavljem.

Glagolska lokucija *saha man* javlja se i u oblicima *sah man* i *sah ma*, a zatim i obratnim redom: *man saha* i *man sah*. Ali, ne može se reći i *ma saha*, jer *ma* kao nenaglašeni oblik 4. padeža zamjenice *me* (tj. *ja*) ne može stajati na čelu tog dvočlanog izraza. Ponovimo, romska lična zamjenica *me* je naše *ja*, a akuzativ te romske zamjenice je *man* (naglašeno), naše *mene*, i *ma* (nenaglašeno), naše *me*. Riječ *saha* ili, kraće, *sah* je 3. lice singulara imperfekta glagola *sem*.

Prema tome, izraz *saha man* ili *man saha* znači bukvalno *mene bijaše*, a stvarno znači *ja imah* (ja imadah). A pošto je naš imperfekat, kao i u mnogim drugim jezicima, preživio, pa nije više ni vitalan ni izražajan, mi ćemo ga zaobići. Poslužimo se u prevodu snažnim preteritom, koji i inače svojim oblicima može da pokrije značenja prošlih vremena u romskom. Prema tome, *saha man* ili *sah ma* znači imao sam, *saha tut* ili *sah tu* (imao si), *saha (sah) leh* (imao je), *saha (sah) la* (imala je), *saha (sah) amen* (imali smo), *saha (sah) tumen* (imali ste), *saha (sah) len* (imali su). Još nešto, *saha man* je pun oblik i znači bilo je *mene*, tj. imao sam, a *sah ma* je kraći oblik i znači bilo je *me*, opet sa značenjem *imao sam*.

A sada ćemo, radi boljeg razumijevanja građe, zaredati velikim brojem primjera, posebno za svako lice singulara i za svako lice plurala. Radi štednje u vremenu i prostoru, moraćemo se odreći detaljnijih tumačenja, jer ćemo odmah zatim preći na prikazivanje obilne građe trećeg partnera, pom. glagola *kamam*.

Kana sah ma love, čindem mae jekh rupeha mardi kuštik (Kad sam imao para, kupio sam sebi jedan srebrom kovani pojas). — *Čidijem sa so saha ma galavujra* (Pokupio sam sve što sam imao prtljaga). — *Dijem len ande va gova so saha ma* (Predao sam im u ruke ono što sam imao). *Soŕo jivend sah ma pherde vah bući* (Cijele zime imao sam pune ruke posla). — *Sah ma so te dikhav* (Imao sam šta da vidim).

Efta đive najsah tu xape thaj pale ačhılan džuvdo (Sedam dana nisi imao hrane, pa si opet ostao živ). — *Tut sah persi but džov ando čer* (Ti se imao lani mnogo zobi u kući). — *Vačardinajvol kaj saha tu but udžilimate* (Govorka se da si imao mnoge dugove). — *Ando karnalipe saha tu te kandeŕ e phurederen* (U vojsci bilo ti je (tj. morao si) da slušaš starješine). — *Kana arakhadılan bi lovengo, najsah tu kaj* (Kad si se našao bez para, nisi imao kud). — *Araći saha la te džal-tar* (Sinoć je morala otići).

Gole çire amalinja seha la çhelalo muj (Ona tvoja prijateljica imala je ospičavo lice). — *Mjesto saha la*, čuje se pongdje i *seha la*, (imala je). Ono *seha* je, u stvari, pluralski oblik, ali ponekad zaluta i u singular. — *Sas les trin šjeja* (Imao je tri kćeri) — to je vlaško-romski. — *Lehçe da sah gasavo lačno di* (Njegova majka je imala tako dobru dušu). — *Ke gov Xoraxaj sah sah jekh kašući phen* (Onaj Turčin je imao jednu gluhu sestru). — *E bojra saha darano suno thaj gohçe sovindo rovdah* (Snaha je imala strašan san, pa je spavajući plakala). — *Gabor çhor khanikah aver najsah* (Toliku bradu niko drugi nije imao). — *Gaçi dive sah leh te xal gov parvaripe* (Koliko je dana trebalo da jede tu hranu)?

Kol thagareh saha sumnakuno vrdon (Onaj car imao je zlatna kola). — *Gov lolo mol bojavica šošojane ratehçi* (Ono crveno vino imalo je boju zečije krvi). — *E Pengah seha eftavardeš thaj ehta thema* Penga (romski car) je imao 77 zemalja. — *Kaka e mami popersi mulah, leha la injavardeš thajinja brš* (Kad je preklane baka umrla, imala je 99 godina). — *Gov çoreh çhere najsah leh kaš* (Taj siromah kod kuće nije imao drva). — *Gov çore çhere najsah leh kaš* (Ova siromašna kuća nije imala drva). Treba uhvatiti razliku između ove dvije rečenice, koje su spolja gotovo identične, a koje se po sadržaju ne podudaraju. *Gov çore çhere najsah...* (ovaj siromah kod kuće nije imao). *Gov çore çhereh najsah...* (ova siromašna kuća nije imao nikoga). — *Co dad* (ili: *çe dadeh*) *sah leh but makhle* (Tvoj otac, mjesto porodica).

O phral, sah leh džuvli (Brat je imao ženu). Ovdje postoji slučaj *anticipacije*. (Vidi to u prvoj trećini dosadašnjeg gradiva). *Sar čo bašaldo, sah leh ođi çe çerel latar* (Kako je tvoj muž imao srca da je oskrnavi, siluje)? — *Jekh romano baro seha leh but phujva* (Jedan romski velikaš imao je mnogo zemlje). — *Gov Mahrime, najsah leh khonik* (Ovaj nerom nije imao nikoga). — *Co dad* (ili: *çe dadeh*) *sah leh but makhle* (Tvoj otac, on je imao mnogo zlatnika), ili: *Tvoj otac je imao mnogo zlatnika*. — *O Xalo sa le khanji thaj džukhli* (Čelonja je imao kokoš i kućku). — *Goja manušni saha la džorni, a la saha la jekh ajsav* (Ova žena je imala mazgu, a imala je i vodenicu).

Soço lahko džuvindipe inajsah leh lahko çher (Cijeloga svog života nije imao svoje kuće). Romi kažu *njegovu* mjesto *svoju* kuću. Naš glagolski oblik *imao* direktno je i neposredno usmjeren na objekat *kuću*, pa je odnos blizak. Perifrastična konstrukcija izraza za glagol *imati* u romskom je takve prirode da ona isključuje bliži odnos između tog glagola i odnosnog objekta u akuzativu. Romi kažu mjesto on je imao *svoju* kuću, ovako: njega je bila *njegova* kuća. Sasvim je prirodno da nam ovakva jedna formula ne može ni izdaleka čovjeku dočarati onu atmosferu prijatnog osjećanja koje ga obuzima kad sazna da nešto posjeduje.

Xasardah sa so saha leh lahko (Izgubio je sve što je bilo njegovo). — *Sah leh paša lehte rinome çhuri* (Imao je uza se (ili: kod sebe) naoštren nož), bukv.: Bilo je ga kod njega »isturpijan« nož. — *Leh sema me, a man najsah vov* (On je imao mene, a ja nisam imao njega). — *Avili varesavi Gomini sajva seha la xurdoçe jakhoça* (Došla je neka neromkinja koja je imala sićušne oči). — *Gol šeja khanika avre najsasa, a me džamut্রে sasa le* (Te stvari (haljine) niko drugi nije imao, a moj zet ih je imao). — *Man najsaha khaj buhli kukaj, a kaleh sah leh* (Ja nisam imao neki široki lakat, a ovaj je imao).

O Gadžo andah pehće džuvlja sajva sah šukar rakli (Musliman je doveo sebi ženu koja je imala lijepu kćerku). — *La sa an lako čher sa so lako ilo mangela* (Ona je imala u svojoj kući sve šta je njeno srce željelo). — *E da sa la čhavo, a e čhave sa le dej* (Majka je imala dijete, a dijete je imalo majku). Zaboravio sam da napomenem da se riječ *sah* (bio je) javlja i u obliku *sa*. — *E phureh sah leh jekh čindī thaj sapani livadin* (Starac je imao jednu vlažnu i mokru livadu).

La, sa la but kilce (Ona je imala mnogo kućina). — *E čheja sa la, čejfi te ljol e čoře* (Djevojka je imala ćeif (volju) da uzme siromaha, tj. da pođe za njega), bukv.: *Djevojku, bijaše nju*, volja da uzme siromaha — slučaj antipozicije. — *E parne raklja, seha la majbut rakle, neg go čheja, a kalja* (Bijela djevojka imala je više momaka nego ona djevojka, mrka). — *E phivlja sesa duj čhavoře* (Udovica je imala dva sinčića). — *E thagarnja seha pačivale kandinja* (Curica je imala poštene služavke).

Amen, Romale, phralale, sah amen jekh ašundo thaj pindžardo thagar (Mi smo, Romi, braćo, imali jednog čuvenog i poznatog kralja). — *So najsaha amen majanglal, šaj avel amen majpalal* (Šta nismo imali prije, možemo imati poslije). — *Sah amen pinda manuš*: 1.) Bilo nas je pedesetoro ljudi, 2.) Imali smo pedesetoro ljudi. — *Amen sesa but buzničhe* (Mi smo imali puno jaradi). — *Koja raći sah amen amari kali paraštuj* (One noći imali smo svoj crni petak). — *Sah amen devlikani bax te ačhah džuvinde* (Imali smo božju sreću da ostanemo živi). — *Seha amen von pe jračači kurček* (Bili su nam oni na večeri u nedjelju).

Akana naj tumen phuivale, a araći seha tumen (Sad nemate krom-pira, a juče ste imali). — *Tumen sesa an nakhlo brš biš pandž pujoča* (Vi ste u prošloj godini imali 27 piladi). — *So sah adivveh amen, šaj tehara tumen avel* (Šta smo danas imali mi, možete sutra imati vi). — *Ichardon thaj crden so istarden, saha te na icardilena e džungale manušende* (Lomite se i teglite šta vas je snašlo, ne bilo vam pomagati nevaljalce)! — *Sar najsah tumen so te den tumare čhavořen te xan* (Kako niste imali šta da date svojoj djeci da jedu)? — *Tumen, bašaldalen, seha tumen duj davulja* (Vi, svirači, imali ste dva bubnja).

Seha len oxtovardeš galbeja paša lende (Imali su 80 zlatnika uza se). — *Seha len trin čhera, jekh voš thaj baro kotor lači phuv* (Imali su tri kuće, jednu šumu i velik komad dobre zemlje). — *Mrne džamutren seha but čhavoře* (Moji zetovi imali su mnogo djece). — *Gova najsaha dumut, kana e phure manušen seha bari pačiv* (To nije bilo davno kada su stari ljudi imali veliko poštenje). — *Čačimaha, saha len so te ašunen amendar* (Zaista, imali su šta da čuju od nas)!

Roma ande pehće romnjen save seha len lende čheja (Romi su doveli sebi žene koje su imale svoje kćerke), bukv.: Romi su doveli sebi Romkinje koje bile su njih njihove djevojke). — *Seha len, pemođi, kuč gada pe lende* (Imali su, duše mi, skupocijene haljine na sebi), bukv.: Imali su, duše mi, skupocijene haljine na njima. To na njima mjesto na sebi djeluje, odista, čudno i strano, jer objekat se osjeća vrlo daleko od kombinovane konstrukcije i njene pratnje koja zamjenjuje nepostojeći izraz za glagol *imati*.

Gala čhavoře najsaha len ni dad ni dej (Ova djeca nisu imala ni oca ni majku). — *Len seha sa gova so šaj mangle pe gaja čoři phuv* (Oni su imali sve ono što su mogli poželjeti na ovoj bijednoj zemlji). — *E Roma seha len lengo majbareder savo saha bibaxtalo* (Romi su imali svoga vladara koji je bio nesrećan).

SINE, HINE, INE (bio je)

Ovi oblici su izvedeni od pomoćnog glagola *sijum* (*hinjum* itd.), što znači *sam* ili *jesam*. To su oblici uzeti iz tursko-grčkih romskih govora. Primjeri: *Pani hine but šilali* (Voda je bila vrlo studena). — *Hine hari šil* (Malo je hladno). — *Anglo kova hine avreti* (Prije toga bilo je drukčije). — *Buti hine ma* (Posla sam imao). — *Tu mange vaker sar hine* (Ti meni reci kako je bilo). — *In ole duj čave* (Imao je dva sina). — *Sin' olen jek puri daj* (Imali su jednu staru majku). Te rečenice su zabilježene od Goptera (Ličkih Šijaka) koji su potomci davno doseljenih Turskih Roma.

AVLO MA, ULO MA (imao sam)

Primjeri: *La n'avlo la khanči* (Ona nije imala ništa). — *Palo xape khanči n'avlo len* (Za jelo nisu imali ništa). — *Okova dilo avla le romni* (Onaj ludak nije imao ženu). — Ovi oblici *avlo*, *avla* izvedeni su od vlaško-romskog pomoćnog glagola *avav* (budem).

ULO MA (imao sam)

Oblik *ulo* razvio se preko etape *uvlo* iz tursko-grčkog romskog glagola *uvav* ili *ovav* (budem, postanem). — *Ulo pla trin rakle* (Imala je ona tri djeteta), bukv.: *Postalo (bilo)* je nju, tj. *imala je*. — *Lakere rome n'ulo le nisar buči* (Njen muž nije imao nikakvog posla). — *E thagarese ule trin raća* (Car je imao tri kćeri) — to je na burgijaškom dijalektu. — *Adalen phralen ulo len jek amal*. (Ova braća imala su jednog prijatelja).

PALEOBALKANSKI JEZIČKI SUPSTRAT

Prije nego što budemo prešli na iscrpno izlaganje građe o pomoćnom glagolu *kamam*, moraćemo se malo opširnije osvrnuti na tzv. paleobalkanski jezički supstrat u čijem domenu taj glagol igra vrlo vidnu ulogu.

Jezici naroda koji (u cjelini ili samo djelomično) žive na Balkanu, odlikuju se većim brojem karakteristika što su naslijedili od naroda koji su davno prije njih živjeli na tome poluostrvu. Riječ je, dakle, o Dačanima, Tračanima starim Makedoncima i starim Grcima.

U jezike izrazito balkanskog tipa ne ide, naravno, turski, koji je altajskog porijekla, ni srpskohrvatski, u kojem nema starobalkanskih tragova, osim djelomično u govoru na krajnjoj periferiji na našem jugoistoku. Na pojave koje su slične starobalkanskim nailazimo, između ostalog, i u Maloj Aziji. Tako, na primjer, u jermenskom, koji zajedno sa frigijskim čini jednu grupu, ima jezičkih pojedinosti koje nas podsjećaju na starobalkanski supstrat.

Možda su karakteristike koje su današnji Balkanci u svojim jezicima naslijedili od svojih inorodnih, aloglotnih predaka još starijeg datuma, jer nije isključena mogućnost da su ih i sami Dačani, Tračani i dr. preuzeli od jedne još starije etničke zajednice. Sada će neko možda upitati zašto među ostalim starim Dačanima, starim Makedoncima i dr. nisam naveo i Šćiptare. A evo zašto ih nisam odmah spomenuo, kao što sam iz posebnih razloga izostavio i ilirsko ime.

Dački je sa slovensko-rumunskim supstratom dao današnji rumunski jezik, koji krije u sebi maleno, ali dragocijeno blago starobalkanskog jezičkog supstrata. Na staroj tračkoj podlozi izrastao je iz mješavine slovenskog i povolškog-bolgarskog današnji bugarski jezik. Iz velikog broja novijih grčkih govora, koji su dugo bili izloženi jačem uticaju jezika doseljenih slovenskih plemena, ponikao je i jedinstveni novogrčki narodni jezik, koji je sačuvao i svojstva starobalkanskog jezičkog supstrata.

S pravom ili ne, Šćiptari smatraju da su direktni potomci Ilira, što bi eventualno moglo da znači da im je i jezik ilirski. Istoričari kažu da je i pretežni dio našeg srpskohrvatskog jezičkog područja bio naseljen Ilirima, a o tome govore i stari dokumenti. Pitam se sada, kako je do toga

došlo, da Iliri nisu i nama namrli i u amanet ostavili paleobalkanski jezički supstrat, kad se zna da smo potekli od mješavine doseljenih Slovena i njihovog autohtonog elementa. Poznato je, pak, da je pomenuti supstrat izvanredno uporan i da se snažno infiltrirao u sve ostale arijske jezike na Balkanu.

Tu nešto nije jasno. Ili ilirski ne spada u one balkanske jezike u kojima se manifestuje supstrat koji bismo sigurno osjetili barem u nekoj oblasti našeg srpskohrvatskog govornog područja, koji je nekoliko puta prostraniji od šćiptarskog. Ili su Šćiptari taj supstrat preuzeli od nekih drugih svojih predaka, koji nisu bili Iliri. Uzgred budi rečeno, riječ Albanac zvuči za moje uho nekako suviše zvanično, da kažem latinski, dok, se, koliko ja znam, lijepo i karakteristično ime Šćiptar ne spominje u staroj istoriji.

Da se razumijemo, nije u pitanju balkanstvo Šćiptara koji su se svakako nekoliko stotina godina prije nas doselili na Balkan. O njima govorimo samo uzgred, a u vezi sa pitanjem Ilira. Glavni problem leži u činjenici da Jugosloveni od svojih drevnih prethodnika nisu preuzeli u nasljeđe stari supstrat, dok su ga svi ostali balkanski arijski narodi primili od onih naroda koje su zatekli po svom dolasku. A da je taj supstrat jedan vrlo uporan faktor, svjedoči i činjenica da je on prodro i u romski jezik, koji se tek prije pet vijekova pojavio na Balkanu. Prema svemu tome, nužno se nameće zaključak da taj balkanski supstrat u ilirskom nije ni postojao.

Nisam nikakav istoričar, ali problem za me ipak postoji. Odsustvo supstrata na prostranoj oblasti sjeverozapadnog Balkana ne može se objasniti ni eventualnom pretpostavkom da je prodor Slovena bio tako silovit da je već upola latinstvom razvodnjeno ilirstvo satrao, pa i tragove mu zbrisao. Masovna najezda slovenskih plemena na istočnom Balkanu bila je možda još snažnija zahvaljujući ravnica koje predstavljaju direktan nastavak ogromne ruske nizije. Pa ipak, i pored moćnog pritiska Slovena na taj istočni dio Balkana održao se stari supstrat do danas u rumunskom i bugarskom jeziku. O tome paleobalkanskom jezičkom supstratu govorićemo u posebnoj studiji, a ovo što sam do sad o tome iznio samo je izraz moje želje da se neko time dublje pozabavi. To bi, prije svega, mogao biti neko ko je po struci istoričar i lingvista, a kome je maternji jezik jedan od balkanskih jezika. On bi imao uslove da stvar prostudira i da o tome iznese svoje mišljenje, koje bi bilo svakako mjerodavnije od moga.

GLAGOL KAMAM (htjeti)

U ovom poglavlju ćemo se pozabaviti građenjem oblika futura I u romskom jeziku. Treba odmah da konstatujemo da tu postoje dva osnovna šablona. Zasada nas ovdje prvenstveno interesuje obrazac za analitičku konstrukciju futura I, koji je zajednički balkanskim jezicima.

Dakle, futur I analitičkog tipa gradi se na taj način što se pred oblik indikativa prezenta dotičnog glagola stavi neživotna partikula *kam* (naše *ću, ćeš* itd.) koja je i sama deverbálnog porijekla. Uzmimo odmah i ove

primjere: *Akana me ka-učhanav o aŋo* (Sada ću ja prosijati brašno). — *Amen kam-ladah andar gav them* (Mi ćemo seliti iz ovog kraja). — *Voj ka-džla tehara incate* (Ona će ići sutra onamo).

Romska čestica *kam* potekla je od glagola *kamam* (hoću, želim). Od toga glagola, kako vidimo, ostao je uslijed sažimanja samo njen prednji dio: *kam*. Odgovarajuća naša čestica *ću*, predstavlja, naprotiv, ostatak riječi *hoću*, koja je svoj prednji dio izgubila. Dok je romski oblik *kamam* sveden na *kam*, dotle je odgovarajući njen prevod *hoću* skraćen u *ću*.

Vidi se, dakle, da prilikom građenja složenih vremena pomoćni glagoli gube u dužini svojih oblika, što je svakako posljedica gubitka vlastitog naglaska. Slično stezanju i kraćenju oblika *kamam* u *kam* i *hoću* u *ću* imamo, na primjer, i u novogrčkom, gdje je izraz *thelo na* (hoću da, želim da) dao *tha* (ću). Identičnih ili sličnih pojava nalazimo i u mnogim drugim jezicima.

Ovakav način građenja futura I u velikom romskom svijetu uobičajen je pretežno samo kod balkanskih Roma ili kod onih koji su se duže zadržali na tome poluostrvu. U toku dugog boravka oni su tu bili izloženi permanentnom uticaju balkanskih jezika, iz kojih su u njihov, romski, jezik prodrli osnovni elementi paleobalkanskog supstrata. Na taj način, prije nego što će se rasturiti po svijetu, pojedina romska plemena pretrpjela su niz izmjena u strukturi svojih govora.

Futur I izražava neko zbivanje za koje nagovještava da će se desiti u budućnosti. Osim toga, budućnost nekog vremena se često i time naglašava što glagolske oblike u rečenici prate i riječi koje i same imaju značenje budućnosti. Npr.: *Me ka-rodav mae ŋomnja* (Ja ću sebi potražiti ženu). — *Ake dikh so kam-avel-pe sigo leha* (Evo, vidi šta će se uskoro zbiti s njime). — *Von kam-den mrtik tumendar sa* (Oni će oteti od vas sve).

Futur I označava jednu radnju koja se u budućnosti odvija, za koju se ne može reći da je završena. Recimo, ovi primjeri: *Ka-irih tu* (ili: *Ka-irisavo*) *te ačheh paša mande* (Svratićeš da ostaneš kod mene). — *Kam-xan, a niči kam-pijen* (Ješćete, a nećete piti). — *Kate naši kam-ažučardol džikaj vov resel* (Ovdje se neće moći čekati dok on stigne).

Ka-čhau me džuvale andre ande čisoŋi (Turiću svoje pare unutra u kesicu). — *Kana iri-ma džuvindo ka-iri ma tute* (Kad se vratim živ, svratiću kod tebe). — *Čhuv sama, ka-phadeh či kukuj* (Pazi, razbićeš svoj lakat)! — *Dali o sumnal Del kam-kamel te čhuvel pi mila pe amende* (Da li će dragi Bog htjeti da pusti svoju milost na nas)? — *Sar kam amen džanah sar gova saha* (Kako ćemo mi znati, kako je to bilo)? — *Roden tumendc, kaj kam-račaren* (Tražite sebi gdje ćete spavati). — *Von kam-džan pese pe thema* (Oni će krenuti u svijet), bukv.: Oni će ići sebi po zemljama.

Ka-iri ma sigo thaj k'ava me (Vratiću se brzo i doći ću). Ispred *a* zijev se gotovo redovno ukida, a ispred *i* ostaje: *k'ava*, i *ka-iri*. Tu nema stroge dosljednosti, ostavljeno je pojedincu na volju. Uporedi i ovo: *kama-mah te avav* (htio bih da dođem), *kamam avav* (»hoću doći«), *kam-avav* (ću doći), *ka-avav* (ću doći) bez elizije, i *k'avav* (će dođem), gdje je prvo *a* elidirano.

Phađardivav, kam li kava putrav ili niči (Kolebam se (bukv.: lomim se), da li ću to otvoriti ili ne). — Čuli smo već, da skraćeni romski oblik od *kamam* (hoću) glasi *kam* (ću ili, uopšteno, će). Ta enklitika *kam* ima

isti oblik, ali ne i identično porijeklo kao osnova glagola *kamam* koja glasi *kam-*, i kao imperativ toga glagola koji isto tako glasi *kam!* (htjedni!) koji se praktički i ne upotrebljava.

Međutim, nepromjenljiva futurska partikula *kam* nije nastala na taj način. Ona je produkt haplološkog uprošćavanja punog glagolskog oblika *kamam*. Dakle, putem sažimanja ili stezanja, poput *pivovare*, koja je dala današnju pivaru, ili kao francuska *contrôle* koja je putem konstrukcije nastala od *contre-rôle* (bukv. suprotna uloga). Iz riječi *kamam* (koju ćemo za ovu priliku rastaviti u dijelove *k-am-am*) ispalo je po svoj prilici ono srednje *-am-*, jer je ono posljednje *-am*, kao naglašeno, moralo biti pošteđeno. Eto, tako nam je ostalo ono *k-am*, odnosno pravilno napisano: *kam*.

Kam-phandav lehće jekh palma thaj kam-džanel pala ma (Svezaću mu šamar, pa će znati za me). *Pala ma* znači, kratko, za me, a *pala mande* je za mene. — *Če kokala ka-ičharav thaj phagarav, so uštaveh gači pe kape makhline prnenca* (Kosti ću ti skršiti i polomiti, što gaziš toliko po prostirkama uprljanim nogama). — *Te me čhudijem ma prnenca pe tute sa ka-čerav tu jođi* (Ako se nogama sručim na tebe, svega ću te zgromiti).

I evo refrena iz jedne pjesme: *Ej, kamav la, ej, kam-lav la, ando Nišo kam-mukav la* (Ej, volim je, ej, uzeću je, a u Nišu ću je napustiti). — *Kamav la* (volim je) to je oblik glagola koji traži dopunu *la*. *Kam-lav la* (uzeću je, bukvl.: će uzmem nju). Enklitikon *kam*, to je samo torzo glagola *kamav*. On zajedno sa prezentom glagola *lav* gradi njegov futur *kam-lav* (će uzmem).

Slični su i ovi slučajevi: *Me kam-gova lačharav, kaj gaja kamam* (Ja ću to udesiti jer tako hoću). — *Tu niči kam gova lačhareh, kaj ni kameh* (Ti nećeš to udesiti jer nećeš). — Odnos romskih oblika *kam* i *kamav* odgovara odnosu naših *ću* i *hoću*. Oblik *kamam* javlja se još u sljedećim nijan-sama: *kamav, kamau i kamu*, kako u kojem narječju.

Ka-šjav pe bust e bališjes (Nataknuću na ražanj prase). To je vlaško romski. Gurbetski se kaže: *Ka-čhuvav pe bus e balořeh*. — A evo sad i nekoliko primjera na tursko-grčkom-romskom. *Ka-legav les ando moxto* (Odnijecu ga u sanduk). — *Ka-irizav* (Vratiću). — *K'iranav tuke sa* (Vratiću ti sve), bukvl.: Će vratim tebi sve. To su poučni primjeri. U prvom se zijev održao, a u drugom je uklonjen.

Dža dileha, dilo k'aveh (Idi s ludakom, i sam ćeš ludak postati). — *Dikh kaj ka-thos će naja* (Gledaj kud ćeš metnuti svoje prste)! — *Ka le ma ke tute te bešav* (Hoćeš li me primiti k sebi da stanujem kod tebe)? — *Ka pes ili ka uras avri* (Pićeš ili ćeš izletjeti napolje)! — *Niči kam-xolaj-voh te me cıřica prastava dži čhere* (Nećeš se ljutiti ako malko strknem do kuće)? — *Tu ka-džah te xljeh tu* (Ti ćeš ići da se poereš). — *Kam aveh lehći, a nisave averehći* (Bićeš njegova i nikoga drugog). — *Tu k'ačhe pe amende maj baro* (Ti ćeš ostati nad nama najveći, tj. najstariji).

Ka-lel kola kokala kalendar e kalendar (On će uzeti one crne kosti od onih, od mrkalja). Ta rečenica je tzv. brzalica. — *Vov so ni dikhel, niči kam ni čorel* (On što ne vidi, neće ni ukrasti). — Mjesto infleksibilne rječce *kam* može se svuda staviti *ka*, koje se pred vokalom apostrofira i daje cigli jedan glas *k*. Od morfološke građe glagola *kamav* (*kamam*) možemo naredati čitav niz oblika, počevši od onih najdužih, pa sve onamo do najkraćih: *kamama* (htio bih), *kamam* (hoću), *kama* (sažeto od *kamama*), a znači (htio) bih, zatim *kam*, *ka* i *k'* (ova tri posljednja znače *ću*).

Voj kam-irakhel leh ando voš (Ona će ga naći u šumi). — *Sar te na rovel thaj sar ni ka-rovel, kana o prligano goja džungaleh maladah leh* (Kako da ne plače i kako da neće plakati kada ga je onaj vucibatina tako gadno mlatnuo). — *Ušti, khandineja, sigo kam-đivesi pe* (Ustaj ljenštino, brzo će se razdaniti). — *Voj ka-thavarel leh dži rigate* (Ona će ga do kraja zaludjeti). — *O džuvipe kam vov mukel ćuće, a o di kam ćuće ikalel* (Život će ti oprostiti, a dušu će ti izvaditi).

Ka-ispidel la kam-eravel la (Gurnuće je i oboriće je). *Vov ka-ispidel la*, prevodi se bukvalno (kao u jugoistočnim srpskim dijalektima): on će nju gurne. Ta sintagma se ne može izreći obrnutim redom riječi ni u srpsko-hrvatskom ni u romskom. Ne može se ni u dijalektu reći: gurne će nju on. Treba, naime, najprije pravilno reći: on će gurnuti nju, pa onda sprovesti inverznu konstrukciju, naravno, s infinitivom: gurnuće on nju. U gornjoj romskoj rečenici ne može ni u kom slučaju doći do inverzije subjekta i glagola, jer ne postoji alternativa sa infinitivom, pošto toga glagolskog oblika u našem romskom uopšte nema. Nalazimo ga svega u dva morbidna dijalekta.

Vov ka-dol pe phraleh pire raklja (On će svome bratu dati svoju curu). — *O čoŕo ŕomano thagar Penga kam-boldinajvol ande po limori kana ašunola sar ađive rumosalje lehće Roma* (Jadni romski car Penga, kad čuje kako su se danas iskvarili njegovi Romi, on će se okrenuti u svome grobu). — *Ni darav me kaj kam-xal ma koja pišom te arakhel ma koja bax* (Ne bojim se da će me ujesti ta buha, pa da me ta sreća nađe).

Golehtar niči kam o šoro dukhal tu (Od toga te glava neće zaboljeti). — *Lehći džuvli ka-bijanel sigo* (Njegova će žena brzo roditi). — *Čerdol-pe mae, vov niči kam-iri-pe palpale* (Čini mi se, on se neće natrag vratiti). — *Ka-mothovel lehće sa lehće phen* (Reći će mu sve njegova sestra). — *Ka-čhol e šoškoje pa bus te pećol* (Staviće zeca na ražanj da se peče). — *Voj te na avileha, kam-avol* (Ona ako nije došla, doći će). — *Sa pi xoli voj kam-ikalel pe pi kumnata* (Ona će sav svoj bijes iskaliti na svojoj zaovi, tj. na sestri svoga muža). — *Gothe kam-avel tu so te ah* (Tamo ćeš imati šta da jedeš).

Amen kam huljah ando paj (Mi ćemo sići u vodu). — *Ka-thova amen, džike o kham iklel* (Umićemo se dok sunce iziđe). — *Amen ka-thas le andre* (Mi ćemo ga turiti unutra). Od oblika *thas* (metnemo) imamo u 1. licu sing. odgovarajući oblik *thav* (metnem). Zapadni Gurbeti kažu *thovav* (turim, stavim). U romskom, kao i u drugim jezicima, nalazimo sličnih pojava skraćivanja, stezanja ili kresanja, što je većinom posljedica uticaja naglašavanja pojedinih bližih ili daljih vokala dotične riječi, a nauštrb ostalih. Kod riječi *thovav* naglašen je posljednji vokal, usljed čega se prvi vokal izgubio, što je dovelo do sažimanja riječi u kraći oblik *thav*.

Ači, kam-mukas (Stani, pucaćemo)! Bolje je reći: *mukasa* (pucaćemo) ili *mukas* (pucamo). — *Amen našti ka-ćerah gova* (Mi to nećemo moći učiniti). — *Te bašlena pale, ka-phagah tumare mahrime vuš* (Ako budete opet lajali, razbićemo vam vaše pogane gubice)! — *Kam-irisavah palpale the ka-suvah tume e gada* (Vratićemo se nazad i šićemo vam odijelo). — *Ka-xah, ka-pijah, ka-perah, ka-sovah, ka-uštah thaj ka-bandarah* (Ješćemo, pićemo, leći ćemo, spavaćemo, ustaćemo i krenućemo). U svim pobrojanim futurskim oblicima ona malešna rječca *kam*, ta infleksibilna glagolska enklitika, ostala je nenaglašena, kao što je, uostalom, slučaj i sa odgovarajućom našom

česticom *će*, koja je lišena akcenta u sljedećoj varijanti navedenih glagolskih izraza: *će* jedemo, *će* pijemo, *će* legnemo itd., kao što se čuje u srsko-hrvatskim dijalektima na jugoistoku.

K'aveh maj palal mande (Doći ćeš naposljetku k meni). *K'aveh* znači *ćeš doći*, bukva: *Će dođeš*. Upitni oblik je isti, naravno, s različitom intonacijom: *K'aveh* ili *kam-aveh*, ili *k'aveh li*. U srpskohrvatskom pitaćemo s punim oblikom: *Hoćeš li doći*? Istina, na jugoistoku čuje se i *će dođeš*? ili *će da dođeš*? (ili: *ćeš da dođeš*)? — Afirmativan odgovor na takvo pitanje glasi kod nas: *hoću*, a nipošto *ću*. U ciganskom se ipak odgovara nepromjenljivom česticom: *kam*, tj. *ću* (ili: *će*). A puni glagolski oblik *kamam* ima više značenje neke želje, dakle, želim. To je, u stvari, odgovor na pitanje *kameh*? (hoćeš li, želiš li?).

Negativni oblik izraza *k'aveh* (hoćeš li doći) jeste *ni k'aveh* (nećeš doći) ili, s emfazom, *niči k'aveh*. A kada hoćemo da to naročito istaknemo, upotrijebićemo u romskom puni oblik glagola *kamam*, što znači *neću* ili *ne želim*, gdje je, kako vidimo, želja podvučena.

Kam-avah tute te avah tute (Doći ćemo tebi da budemo kod tebe). Tu se dvaput javlja kombinacija *avah tute* u značenju *dođemo tebi*, odnosno *budemo kod tebe*. — *Ka-sova amende paše uzal o paj* (Spavaćemo blizu uz vodu). Sintagma *ka-sova amende* glasi u prevodu na našem jugoistoku: *Će si spijeme*. Ono si je znak prisnosti. — *Sohtar gav milaj niči kam-ačhadon lende* (Što se ovog ljeta oni neće zadržati kod njih?)

Kam-čiden love the kam-khaphen (Nakupićete para, pa ćete lokati). — *Džan-ta dikhen so ka-len* (Ta idite, i vidite šta ćete kupiti)! — *Kana ni sičilen, ka-siçon akana* (Kada niste učili, učićete sada). — *Ni kam-trubuj te prabut ačhadinajvon lende* (Neće trebati da se previše zadržavate kod njih). — *Ni troman te avav pale, kam-vačaren kaj sem bimohko* (Ne smijem da dođem opet, reći ćete da sam bezobrazan). — *Tumen ka-mothon so ka-čuhvah ando khoro* (Vi ćete reći šta ćemo staviti u vrč). — *Niči ka-roden e kanzavo kote, našlo-tar* (Nećete tražiti javavca ondje, pobjegao je).

So kam von tut den pala gova (Šta će oni tebi dati za to)? — *Ko čerdol bakro, leh e ruv ka-xan* (Ko se pravi jagnje, njega će vuci pojesti). — *Darav, von ka-mothon ma me kačehće* (ili: *kakoske*) (Bojim se, oni će me tužiti mome ujaku). — *Kam-kanden tut, ni troman te phabaren* (Poslušaće te, oni ne smiju da puše). — *So kam-čeren von, kana lena te meren* (Šta će oni raditi kad stanu umirati)? — *Von kam muršikaneh maren-pe džike maj paluni kavčoři rat maj palune manušeško* (Oni će se muški boriti do posljednje kapi krvi svog posljednjeg čovjeka). — *Ka pečaren leh, a niči ka-šučaren leh* (Pržiće ga oni, a neće ga sušiti). Ta izreka znači: Mućiće ga.

Sintetički oblik futura. Oblici toga futura grade se na taj način što se oblicima prezenta dodaje nastavak *-a*. Tako onda, recimo, prezent od glagola *objesim*, u zapadnogurbetskom glasi: *umblavav* (objesim), *umblaveh* (objesiš), *umblavel* (objesi), *umblavah* (objesimo), *umblaven* (objesite), *umblaven* (objese). Oblici sint. futura glase: *umblavava* (objesiću), *umblaveha* (objesićeš), *umblavela* (objesiće), *umblavaha* (objesićemo), *umblavena* (objesićete), *umblavena* (objesiće). Kod ostalih Gurbeta u 2. l. sing. i u 1. l. plurala mjesto *h* stoji *s*.

I pozajmljeni glagoli grade se po istom modulu. Uzmimo gl. *ramov* (pišem), koji je grecizam. Dakle: *ramova* (pisaću), *ramoha*, *ramola*, *ramosaraha*, *ramona*, *ramona*. Po tome istom obrascu se upravlja i romanizmi: *řuđiva-ma* (molim), *unsuriva ma* (oženiću se) itd., zatim, slavizmi: *ženiva ma* (ženiću se), *ženiha tu* (ženićeš se), *ženila-pe* (ženiće se) itd.; *čitova* (čitću), *čitosa* (čitćeš) itd.

Oblik *umblavav* predstavlja prezent u pretežnom dijelu dijalekata naših Roma. Pored oblika analitičkog futura *me kam-umblavav* javlja se, rikli smo, i sintetički oblik futura, ponekad u svojstvu sintetičkog relativa: *umblavava*. Još jedan primjer: *Me kam čholav kava čilo* (Ja ću odjeljati ovu pritku). *Me čholava...* (odjeljaću...). Pomoćni gl. *sem* gradi svoj futur pomoću gl. *avav* (budem), dakle: *avava* (biću) ili *me kam-avav* (ja ću biti).

Ponegdje u Hrvatskoj, doduše, rijetko, može se čuti i ovakva rečenica: *Evo me, dodem!* (mjesto pravilnijeg: Dolazim!) Ako se tu ne radi o nekoj elipsi, onda takva rečenica može potpuno da odgovara romskoj: *Ake-talem, avav!* U romskom ima samo trenutni aspekt: *avav* (dodem), koji tu stoji u službi futura. Još jedna, naknadna, napomena: Oblik prezenta sa nastavkom *-va*, na primjer, *našav* (bježim), *našava* (pobjegnuću) je najrasprostranjeniji u pretežnom broju romskih govora u Evropi.

Sada, još nekoliko riječi o podudaranju oblika. Uzmimo glagol *mak-hav* (mažem). Oblik *makhena* ima više značenja, i to u 2. i u 3. licu plurala. Dakle, *mažete*, *mažu* (oni). Taj oblik u prezentu je u nas rijedak. Zatim, znači: *mazaćete*, *mazaće* (oni), *mazaste*, *mazahu* (oni), *mazali biste*, *mazali bi* (oni), *mažite!* (imperativ.) Dakle, devet mogućih značenja, po dva u prezentu, *futuru*, *kondicionalu 1*, *imperfektu* i jedan u imperativu.

Zahvaljujući podudarnosti oblika nekih vrsta riječi, a naročito glagola, u romskom može doći do dvojakog tumačenja prevoda. Npr.: *Majsig xutava ando baro paj, a gova niči ćerava*. To može da znači: 1.) Radije bih skočio u duboku vodu, a ovo ne bih uradio, 2.) Ranije sam skakao u duboku vodu, a ovo nisam radio.

Evo sad primjera za sintetički futur, sve redom u tri lica singulara i tri lica plurala. *Pekava arne ande ćixaj* (Prziću jaja u tignju). — *Te mora avav, avava* (Ako moram doći, doći ću). — *Aresaa me tut, daa me tut, džungaleja* (Stići ću ja tebe, daću ja tebi, nitkove)! — *Rodava leh te činol mandar gova* (Potražiću ga da to otkupi od mene). — *Džava te piri tu* (Idem da te tužim) — *Sa kęrava tu ando rat* (U krv ću te stvoriti)! — *Dikhava te lav patave po udžilipe* (Gledaću da uzmem ponjavu na zajam).

E bajatoh idarava te thovav leh tate pajeha (Odnijeću djetence da ga okupam toplom vodom). — *Me či inćarava la* (Ja je neću držati, tj. izdržavati). — *Ramova tumende gaja sar džanav* (Pisaću vam onako kako znam). — Evo jedne strašne lovarske (rusko-romske) pjesme. *Pe misalji šjov tu, sar o šax šjingrov tu* (Na sto ću te baciti, isjeći ću te kao kupus). Kasnije nastavlja: *Apa me lov mange eka cina gažja* (Zatim ću sebi uzeti jednu mladu ženu). A zatim: *Ingrov la, ingrov la me te rucija ha, ma pal-pale dovla* (Ako je zamrzim, daću je, vratiću je). — Oblici lovarskih riječi jako odudaraju, recimo, od gurbetskih. *Šjov* (baciću, staviću) odgovara gurbetskom: *čhuvava*, *Šjingrov* (isjeći ću) je gurb.: *čhinđarava*. *Ingrov* (odnijeću) je gurb. *idarava*, a *đov* (daću) gurb. *dava*.

Randava me tut, džaneha pala ma, džikaj san džuvdo (Obrijaću ja tebe, znaćeš za me dok si živ). — *Kana istarava tu, dikheha čire Devle* (Kad te uhvatim, vidjećeš ti svoga Boga!) — *Me xutaa, a vi tu xutesa* (Ja ću skočiti, a i ti ćeš skočiti). — *Me ćerava bući, kana vi tu ćereha* (Ja ću raditi kad i ti budeš radio).

Dikheha tu, so kam-avel-pe tuha (Vidjećeš ti šta će se desiti s tobom). — *Av, dikheha, so dži akana ni dikhlan* (Hodi, vidjećeš što dosad nisi vidio). — *Ači cįřa, dikheha so sem me* (Stani malo, šta sam ja.) — *Dikhęsa kazom si len* (Vidjećeš koliko ih je). — *Dikheha pe so ka-iklel gova* (Vidjećeš na šta će to izaći). — *Ande gov čingo burdelji xasareha čo sastipe* (U ovoj vlažnoj zemunici izgubićeš glavu). — *Sastoha jekhvaratar, niči mereha dukhatar* (Ozdravićeš najednom, nećeš umrijeti od bolova). — *Gova hi gasavi asavimahći bući kaj phořoha asamahtar*. (To je tako smiješna stvar, prsnućeš od smijeha).

Evo nekoliko primjera na bačvanskom gurbetskom, gdje mjesto *h* stoji *j*. *Tu te azbajan la, džuvdo či ačheja* (Ti ako je dirneš, živ ostati nećeš)! — *Ma dara, či tasoja an paj* (Ne boj se, nećeš se utopiti u vodi)! — *Džaja thaj aveja po podo* (Ići ćeš i stići ćeš na most). — *Kote aračheja mandin thaj fulaveja pe trin riga* (Tamo ćeš naći blago i razdijeliti na tri strane). — *Areseja (aresesa) man, či xasa man* (Stići ćeš me, nećeš me upropastiti).

Počinela vov mae gav džungalipe, resela leh mrni asvin kaj hi o Del (Platiće on meni tu psinu, stići će ga moja suza, jer ima Boga)! — *Savo ni pindžarel la, kuč počinela la* (Ko je ne pozna, skupo će je platiti). — *Džanel te gova ćerel, a vi ćerela leh* (Zna da to napravi, a i napraviće ga). — *Ašunela-pe, džanela-pe, so hi ćerdino, a so niči* (Ćuće se, znaće se šta je napravljeno, a šta nije). — *Phušola o phuripe, kaj saha o ternipe* (Pitaće starost gdje je bila mladost). — *Akana ćerdol-pe golehtar, ačhela li ili niči* (Sad se radi o tome, hoće li ostati ili ne). — *Ko čordah o arno, čorela vi e khanja* (Ko je ukrao jaje, ukrašće i kokoš).

Arakhaha jekhe gadže te hanavel amee e phuv (Naći ćemo seljaka da nam prekopa zemlju). — *Sa keřasa len ando rat* (Sviju ćemo ih u krv stvoriti). — *Sar vov sudila 'men, kadja v'amen keřasa* (Kako nam presudi, tako ćemo uraditi). — *Merasa, niči but ačhasa* (Umrijećemo, nećemo mnogo ostati). — *Ašunaha, dikhaha thaj malavaha len* (Ćućemo, vidjećemo i srešćemo ih). — *So keřasa 'men sa ulavasa men pe kado asav* (Šta ćemo raditi, kako ćemo dijeliti ovu vodenicu)? — Evo jedne čergaške, strvinarske: *E dromenca džaha, mulo mas ćidaha, šukar ćiravaha e zumi, čhoraha, phařle bale xaha* (Drumovima ćemo ići, crkotinu ćemo pokupiti, lijepo skuhati i strvinu pojesti).

Pekaha kahvava, na gaći sigar (Ispeći ćemo kafu, ne žuri se toliko)! — *Phařavaha kaš thaj thovaha jag* (Nacijepaćemo drva i naložiti vatru). — *Te xoxavasa, či ćerasa gajda* (Ako ćemo slagati, nećemo tako uraditi). — *Dikhasa, mol mangasa* (Vidjećemo, tražićemo vina)!

Dikhena tumen, kaha hi tumen bući (Vidjećete s kime imate posla). — *Ake, so šaj malavena leh* (Evo, što ćete ga moći naći)! — *Ćerena sar khonik kamel* (Uradićete kako ko hoće). — *Bešen, si tumen kana, resena čhere* (Sjedite, ima kada, stići ćete kući). — *Džuvinde te aven, dikhena* (Živi bili, pa vidjeli)! — *Džana cįřa te phiradon po foro* (Ići ćete da se

malo prošetate po gradu). — *Gači lena purumb thaj gači dena ma pala la* (Koliko ćete luka uzeti i koliko ćete mi za nj dati)? — *Dena ma muj, kana arakhena o tover* (Zvaćete me kad nađete sjekiru).

Mangen te den andre, a našti dena (Žele da uđu unutra, a neće moći). — *Na an paj tu, anena amare* (Ne donosi ti vode, naši će)! — *Mothov mae kana lena te džan* (Reci mi kad oni htjednu da pođu!) — *Love naj ma go lehće a pale šaj arakhadinajvona* (Para za to nemam, ali se ipak mogu naći). — *Tumen sikaven len godi, godaver avena* (Učite ih pameti, razumni će postati). — *Dena leh bući te čerel pe umal, inči li therela khanči* (Nudili su mu da radi na polju, ne bi li šta zaradio).

Evo malo građe iz *goptskog*. *Ne vrakerava durede* (Ja ću govoriti dalje). — *Me paruvava korde* (Ja ću se vratiti ovamo). — *Aščovava, hari bešava* (Ostaću, malo ću sjediti). — *Me pe tasavava* (Ja ću se udaviti). — *Tu hasa, amen pijama* (Ti ćeš sjesti, mi ćemo piti). — *Me hanava, tu bar marsa* (Ja ću kopati; ti ćeš kamen tucati). — *Tu baro ovsu, tu barjovsa* (Ti ćeš postati velik, narašćeš). — *Ov sikvla tuke maro, dela tuke* (On će pokazati tebi hljeb, daće ti).

Ov penđa te pe paruvela (On je rekao da će se vratiti). — *Vakerana izbogo habe* (Govorićemo poslije ručka). — *Džana dromeha, ciblje kedana* (Ići ćemo drumom, šljive ćemo brati). *Ovna men bakre, ovena šuže* (Imaćemo ovce, biće lijepe).

Još pregršt primjera za sintetički futur, sintetički relativ i sl. *Te učharava la deše kapenca, pale ni tromava te čumidav la, savi hi sar čhagli* (Kad bih je pokrio sa deset pokrivača, opet ne bih smio da je poljubim, kakva je kao izbljuvana). — *Le sama, kas lesa* (Pripazi koga ćeš uzeti)! — *Kamela, te na, voj, irija-pe, kam-iri-pe* (Htjela — ne htjela, ona će se vratiti). — *Te na kandela ma, sa lehće devleh an lehte kam-ičharav* (Ako me ne posluša, svega ću mu Boga u njemu satrti). — *Kana čhere irisajvaha, ka-pašljivah* (Kad se vratimo kući, leći ćemo). — *Te gaja čeraha, našti dur resaha*. (Ako tako uradimo, ne možemo daleko stići). — *Te gova šaj xana, ka-dav tumen ma rakljen* (Ako ovo mognete pojesti, daću vam moje kćerke). — *Te na e phral čhindona pala o čher, rat kam-perel* (Ako se braća za kuću ne nagode, pašće krv).

Slijede sada primjeri za složene rečenice u kojima se u isti mah susrećemo sa oblicima oba futura, prostog i složenog. *Ka-deh ma thuvalo, kana avava palpale* (Daćeš mi duvana kada dođem nazad). — *Kam tu man kande, so me vačarava čuće* (Ti ćeš me poslušati što ti budem naredio). — *Te pale ašunava kaj hi tu laha khanči, će kokala ka-phagarav čuće* (Ako ponovo čujem da imaš nešto s njome, kosti ću ti prebiti). — Mjesto *ašunava* može stajati *ašundem*, tj. (ako) *budem čuo*. — *Me kam pale avav thaj gaja pale avava laha* (Ja ću ponovo doći i ponovo ću biti s njome).

Tu kam ađiveh čheleh, a vi tehara čheleha (Ti ćeš danas igrati, a igrati ćeš i sutra). — *Tu kam-dikheh, a vi amen dikhaha kaj e čhej avili moha* (Ti ćeš vidjeti, a i mi ćemo vidjeti da je djevojka došla čedna). — *Kana vov avela, tu ka-deh na muj* (Kad on dođe, zvaćeš me). — *Akana dikheha so kam-avel-pe tuha* (Sada ćeš vidjeti šta će se s tobom desiti).

Te gova gaja avela, lačke kam-avel (Ako to bude tako, dobro će biti). — *Dela o Dol, e džov kam-bijanol* (Daće Bog, rodiće zob). — *Te avela raklo s ovoj bijanela, lačke kam-avel* (Ako bude dječko što bude rodila, dobro

će biti). — *Vov kam-avel pe piro than, dikheha* (On će biti na svome mjestu, vidjećeš). — *Kana avaha, vi tu kam-aveh kote* (Kad dođemo, i ti ćeš biti tamo). — *Poso istardam neso, cija pijaha, a neso kam vi čhere anah* (Pošto smo nešto zaradili, malo ćemo popiti, a nešto ćemo i kući donijeti). — *Vi avaha vi niči kam-avah* (I doći ćemo i nećemo doći).

Džuvinde kam xan-pe, kana ašunena, so avilah-pe tuha (Živi će se pojesti kada čuju šta se s tobom desilo). — *Ajrat reslah o šil, ka-rodol o šošoj pe da, a o mišijako thaj e cicni sovena jekh paš' avrehte* (Noćas je stigla zima, potražiće zeko svoju majku, a miš i mačka će jedno uz drugo spavati). — *Amen ka-činah e papina thaj xasa la* (Zaklaćemo gusku i poješćemo je). — *Kana činena marno, dena ma cija* (Kada kupite hljeba, daćete mi malko). — *Kana bičinena e grasnja, šukar xatale kam-astaren* (Kad prodaju kobilu, lijepe će pare uhvatiti). — *Ka-pačan, kana dikhena, so čerdem me* (Vjerovaćete kad vidite šta sam ja uradio).

Oblici futura u raznim službama u različitoj upotrebi. Futur izražava nešto što predstoji i što, prema tome, nije sigurno. Stoga se to vrijeme ponekad modalno opisuje. Prije svega, njime se izriče neka pretpostavka, očekivanje i sl. *E xolinatar thaj e čerćimahtar vov kam pe rig na-svaljardol* (Od srdžbe i ogorčenja on će se najzad razboljeti). — Oblikom futura se izražavaju i obećanja, uvjeravanja i sl. Npr.: *Ma daran amen ka-irisarah tumenđe o udžilipe* (Ne bojte se, mi ćemo vam vratiti dug). Futurom se daje i neko naređenje. Npr.: *Tumen kam-čhuven sama te na khonik eravel e bar* (Pripazićete da neko ne obori ogradu). — Buduća radnja može se iskazati i prezentom. Npr.: *Adiveh bičhalav jekh lil ande Trebinja* (Danas šaljem jedno pismo u Trebinje).

Nepravilni futur se počesto nađe u službi prošlih vremena. On se tada javlja pretežno u rečeničnim lokucijama koje su kalkovane prema srpskohrvatskom. On se, pored ostalog, čuje u grdnji i prijekoru. Npr.: *So kam-mareh leh* (Što ćeš ga tući)? — *Sohće kam tumen len dukhaven* (A što ćete ih vrijeđati)? — *Kana ikaldan leh andar o paj te na tasol, sohće mukeha le te umbladol* (Kad si ga već izvadio iz vode da se ne uduši, što ćeš ga pustiti da se objesi)? — *So bokhaljareh gav džučtaleb, kaj kam čo di* (Što izglađnjavaš ovo pašće, kud će ti duša)? — *Džaneha tu pala ma, deha tu gođi mandar, džikaj san džuvdo* (Znaćeš ti za me, sjećaćeš se mene, dokle si živ)!

Futurna partikula *kam* može često u prevodu da ustupi mjesto nekom obliku glagola *moći*. Npr.: *Sar gova kam-avol čiro, kana hi mrno* (Kako će (tj.: može) to biti tvoje kad je moje). — *Kaj tu ka-čereh gova* (Gdje možeš ti to izvesti)? — *Sohće ka-mangeh pe devlehće droma, khančehkona, kana hi tu sa* (Šta ćeš prositi po božijim drumovima, huljo, kad imaš svega)? — *Kaj kam o čhavoŕo peravol bare manušeh, ko gova dikhlah* (Gdje će dijete oboriti velikog čovjeka, ko je to vidio)? — *Ko kam-džanol kaj goj terni rakli gaći rumosalji* (Ko može znati gdje se je ona mlada cura toliko srozala). — *E beng ka-džanel so hi lehće, vareso dijah lehće ano šoro* (Đavo će ga znati šta mu je, nešto mu je dunulo (ušlo) u glavu). — *Von niči kam-nakhen paša lehte, a le na fjeso vačarena lehće* (Oni ne mogu proći pored njega, a da mu bilo šta ne dobace). — *Niči ka-nakhel, so niči ka-duk-havel la* (Neće proći što je neće uvrijediti). — Na pitanje: *So hi lehće*

(Šta mu je?) neko će odgovoriti: *So ka-avel, lačhe hi* (Šta će (tj. šta može) biti, dobro je)! — *Ko ka-džanel ko hi khatindar thaj sar gova saha* (Ko može znati, odakle je ko i kako je to bilo)?

Nepravi futur se javlja i u konvencionalnim uzrečicama, stalnim izrekama i sl. Npr.: *Pala lačho xape vov kam-del vi e paluni parava* (Za dobro jelo daće i posljednju paru). — *Majfeder hi džuvindo te hanadol neg te pe nasvale daće e zeja te boldel* (Bolje je i da se živ sahrani nego da svojoj bolesnoj majci okrene leđa). — *Gesavo hi vov, kam-čerel, ćuće vi maj bari džungalimata, sa te najsan bango* (Takav je on, učiniće ti i najveću pakost sve i da nisi kriv). — *Gova ka-phenel* (To će reći). — Taj izraz je kod nas vjerovatno romanizam. Upor. franc. ça veut dire, ital. vuol dire.

Majsig neg so kam-avol lako manuš, voj garudaha pe phiravneh (Prije nego što će doći njen čovjek, ona je već bila sakrila ljubavnika). — *Kana bršind perela, e phuv kam-pajardol* (Kad kiša padne, zemlja će se natopiti). — *Kana gaći phučeh ma, ake ašuneha so hačardem* (Kad me toliko pitaš, evo ćućeš šta sam primijetio). — U zavisnoj rečenici prezent svršenih glagola često označava futur. *Majsig neg so ka-merel, putardah pe jakha* (Prije nego što će umrijeti, otvorio je svoje oči). — *Avela kaj reslo lako dad* (Biće da je stigao njen otac).

Narativni futur, mjesto prezenta. *Iklistem andar o voš the so ka-dikhav, dikhlem ruveh* (Izađoh iz šume i šta ću vidjeti, ugledah jekhe vuka). — *Majsig nej so ka-iri-ma, mi phen thodah lači jag* (Prije nego što ću se vratiti, moja sestra je naložila vatru). — *Tu, čoro, so ka-čereh, kam-ačheh pe sa* (Ti, jadan, šta da radiš, pristaćeš na sve). — *E phuri oteharinate kam-džungadol the uštindo kam-perel* (Starica će se izjutra probuditi i ustajući će pasti).

Kana vov avilo lende, von kam-phučen leh pala e siř thaj pala o thud (Kad je došao k njima, oni će ga upitati za češnjak i za mlijeko). — *Kana dijam gata sa, kam-ušta thaj ka-crda po drom* (Kad smo se obavili, ustali smo i potegli na put). — *Tumen kam-huljen late thaj ka-den la muj mande* (Vi ćete sići kod nje i pozvati k meni).

Kana račilah, von iklen e grasteh thaj kam-aven late (Kad se smrklo, oni uzjašu na konje i pođu k njoj). — Tu su se u romskom tekstu uza-stopce izredala tri vremena: perfekat, prezent i futur! — *Voj saha majsig amenca, neg so ka-bandarah tute* (Ona je bila s nama prije nego što ćemo krenuti k vama). — *Ka vačarde e raklja e raklehće* (Istom (ili kadli) djevojke rekoše momku.) Ono *ka* ovdje nije glagolska čestica već je skraćeni oblik priloga *kana* (kada) ili *kaj* (gdje).

Futur u službi imperativa. *Tu huljareha tu*. Ova, kao kao i ostale ove rečenice, ima više značenja u zapadnogurbetskom: ti ćeš se skinuti (*futur I*), ti se skidaše (*imperfekat*), ti bi se skinuo (*kondicional I*), skini se! (*imperativ*). *Tu džaha lenca thaj xaha khanjořen*, (Ti ćeš ići s njima i ješćeš piliće). — *Tu peresa, kaj astarel tu o sovipe* (Ti lezi, jer te hvata san)! — *Desa tu amen love, thosa deš saja* (Daćeš nam para, bacićeš deset stotinjarki)!

Deha la khaj drabořo te majločhe merel, e čopi (Daćeš joj neku travčicu da lakše umre, jadnica) — *Te nanaj tuće pharipe, čereha mae gava* (Ako ti nije teško učinićeš mi ovo)! — *Ka-den man kalese jekh ćiralin* (Daćete mi za ovo jedan sirac). — *Dena muj khanikah te xal amenca* (Pozva-

ćete nekoga da s nama jede). — *Te therden khaj lovoře, bičhalena mande je cīřica!* (Ako zaradite koju paricu, poslaćete mi malko)!

Kod analitički složenog futura enklitika nije srasla sa glagolom, nego se samo smjestila pored njega, tako da je povezanost između njih labava. Zato, često vidimo da se, kao i u nas, uklopi i pokoja druga riječ. Uzmimo ovaj primjer: *Sar kam me akana džav* (Kako ću ja sada ići)? Ali nije ri-jedak slučaj da se između njih smjesti veći broj riječi, recimo kao u ovoj rečenici: *Me e morćhi kam tuće e džuvindehće, užarav* (Ja ću tebi živom oderati kožu). — Ali enklitika *kam* nikad ne može stajati iza glagola, kao ni njen, isto tako nepromjenljivi parnjak *će* u jugoistočnim srpskim dija-lektima, za razliku od opšte srpskohrvatske žive čestice *ću*, koja se mijenja u svim licima oba broja: *ćeš, će, ćemo* itd. Tako, na primjer, mi kažemo: *ti ćeš brojati* ili *brojaćeš*, ali na romskom se može reći samo: *tu ka-đinave* (ti će brojš).

U vezi sa ovim objašnjenjem daćemo primjere da sva lica oba broja. *Rode savo ka kaš čhineh* (Traži koje ćeš drvo posjeći). — *Kam li tu aveh mande* (Hoćeš li doći kod mene)? — U upitnoj rečenici partikula *kam*, koja je već nekoliko stoljeća mrtva, ne mijenja se nikako, uostalom, kao ni njena beživotna parica *će*, koja vrijedi za sva lica oba broja. Kod nas, međutim, kad se pita u futuru, čestice *ću, ćeš* itd., koje su još pune života, dobijaju pojačanje, jer poprimaju svoje prvobitne duže oblike *hoću, hoćeš, hoće* itd., koji ovdje imaju ulogu i značaj njemačkog *werde*, ali ne i *will*, itd.

Akana ko će dad avel (Sada će tvoj otac doći). — *Gova kam vov mothovel zali hi gova majfeder* (To će on reći da li je ovo bolje). — *Kana kam voj džal* (Kada će ona ići)? — *Voj kam lehće ačhel pačivali dži meri-mahte* (Ona će njemu ostati vjerna do smrti). — *Kam amen čhindarah kaš* (Da li ćemo cijepati drva)? — *Sar kam lehće sikaven gova* (Kako ćete mu to pokazati)? — *Save kam dromeha nakhen* (Kojim ćete putem proći)? — *Tehara duj kam džeja aven* (Sutra će dvije ženske doći). — *Kam von man idaren po foro* (Hoće li oni mene na sajam odvesti)? — *Von kam jekhvar phučen leh* (Oni će ga jednom pitati). — *Amen džanglam kaj kam e bućarne pale irisajvon* (Mi smo znali da će se radnici opet vratiti).

Čestica *kam* s oblikom konjunktiva dotičnog glagola nosi takođe obi-lježje futura. Međutim, ta se formula rjeđe javlja kod naših Gurbeta, pa kažu za nju da »ne teče ni glatko ni slatko«! Npr.: *Me kam gova te thovav* (Ja ću to da perem). To se više upotrebljava kod Roma na jugu, gdje su izloženi uticaju makedonskog i šćiptarskog jezika.

U stvari, enklitika *kam* ima u rečenicama takvog tipa više značenje svog matičnog glagola *hoću* (htjeti) *kamam*. To se vidi i iz primjera: *Akana kam me te džav* (Sad ću ja da idem). Tu je više naglašena želja ili riješe-nost nego sam trenutak vremena. Dakle, ima vrijednost rečenice: *Me kamam akana te džav* (Ja hoću sada da idem).

U glagolskom obliku *kam-džav*, riječ *džav* stoji mjesto infinitiva (koji je u romskom već odavno izumro). A u sintagmi *kam te džav* stoji u ko-njunktivu, iza enklitike koja ovdje zamjenjuje modalni glagolski oblik *hoću* ili njemu po značenju srodne glagole: *želim, odlučio sam* itd.: *Kamam te džav* ili *mangav te džav*. Uporedi i: *Vov niči kam-hanavel* (On neće kopati), a: *Vov niči kamel te hanavel* (On neće, tj. ne želi da kopa).

Ali, treba ipak upozoriti da puni oblik *kamam* nema uvijek karakter neke subjektivne odluke, želje itd. Npr.: *Kamam te dilajvav* (Hoću da poludim). U ovom slučaju puni oblik *kamam* ima samo značenje futura, kao i njegov okrnjeni kusi potomak *kam*. Dakle, *kam-dilajvav* znači: ja ću poludjeti, tj. postati lud.

Daćemo još nekoliko mješovitih primjera za svako lice oba broja *Kaj kam tu gasavo terno te xasareh čo dilo šoro* (Gdje ćeš ti takav mlad da gubiš svoju ludu glavu). — *Tu kam-aveh (ili k'aveh) kandino* (Ti ćeš biti poslušan). Zapravo, prevod glasi: *Ti će budeš*, pošto samo infleksibilno *će* (a ne i: *ću*) može u potpunosti da zamijeni isto tako neosjetljivu, ukrućenu partikulu *kam*. *Vov kam te del andre* (On će da uđe unutra). — *So kam vov čorofo akana te pišel bi arehko* (Šta će on sada jedan da melje bez brašna). — *So kam te ćerah, te pale therah o sastipe* (Šta će sada da radimo da opet stečemo zdravlje)? — *Ni kam (ili: ni kamah) majbut te xoxavah* (Neće (ili: nećemo) više da lažemo).

Kam-xan tumen akana (Ješćete sada). — *Kamen te xan tumen akana* (Hoćete li da jedete sada)? — *Tumen kam vi le den* (Vi će i njemu dati). — *Tumen kamen vi la te den* (Vi hoćete i njoj da date). — *Amen kam će ćerah gova* (Mi će to da ti uradimo). — *Amen kam ćerah gova* (Mi ćemo to uraditi). — *Amen kamah te ćerah gova* (Mi hoćemo to da uradimo). Tu i tamo, čuje se ono nepravilno: *Amen kamah gova ćerah* (Mi »hoćemo tu uradimo«). — *Von kam bokhatar meren* (Oni će od gladi pomrijeti). — *Von kam bokhatar te meren* (Oni hoće od gladi da pomru). — *Von kamen bokhatar te meren* (Oni hoće od gladi da pomru). Oblik *hoće* ima samo značenje rječce *će*, a oni lično ne »hoće«, ne žele da pomru, daleko od toga.

Kad rečnični naglasak padne na oblik nepravog složenog futura, onda se rječca *kam* može da razraste i primi svoj nekadašnji puni oblik. Npr.: *Kate inaj phejras, vov kamel te xoxavel, a, pemođi, vi kam-xoxavel manušeh, kaj vov hi sikado pe gova* (Tu nema šale, on hoće da prevari, a bome će i prevariti čovjeka, jer se obikao na to). — *Von kana hi xoljariki, kamen te akušen džungaleh* (Oni kada su ljuti, hoće gadno da psuju, tj.: gadno će psovati).

U romskom se upotrebljava nenaglašeni (krjni) oblik *kam* i u pitanju i u odgovoru, jer bi naglašeni (puni) oblik ovdje više imao značenje: želim. Dakle: *Kam-ćereh gova* (Hoćeš li to učiniti)? A Romkinja će potvrdno odgovoriti samo: *kam* (bukv.: *će*). Naprotiv, u srpskohrv. se pita i odgovara punim oblicima: *hoćeš* i *hoću*. Ako se radi ukidanja zijeva čestica sasvim skрати u cigli jedan glas k', onda se u slučaju potvrđivanja ne može odgovoriti tim jednim glasom, nego se uzima rječca *kam*. Npr.: *K'astareh man e dumukhatar* (Hoćeš li me zgrabiti za šaku)? Odgovor glasi: *Kam* (*će*), a eventualno i *kam-astarav* ili *k-astarav* (*će* uhvatim). Izgleda postoji težnja da se kod glagola više forsiraju kraći oblici, a naglašeni (tj. duži) sve se više zanemaruju. Npr.: *Ka-iris mae e salivarja* (Hoćeš li mi vratiti uzde)?, bukv.: *Će vratiš mi uzde?* Duži oblici nisu praktični: *Kam-irisares mande e salivarja?*

Partikula *kam* i elizija. Glagol *kamam* u različitim prilikama biva izložen drastičnom smanjivanju svoga glasovnog sastava, što se vidi iz ovog pregleda nekih njegovih oblika: *kamamah, kamama, kamam, kama, kam, ka, k'*. Dakle, od sedam glasova spadne na jedan.

Za građenje futura glagol *kamam* žrtvuje pola, a zatim i više svojih glasova, tako da ostane samo oblik *kam*. Taj torzo se ukruti i okameni, te i ne reaguje više na zahtjeve formalne konjugacije. Pa ipak se taj glagol i dalje osipa i trpi gubitke. U brzom govoru, naime, otpada ono završno *m*, ali ni tu još nije kraj. Ispred riječi koje počinju vokalom *a*- dolazi do eliminisanja završnog vokala krajnje skresane rječce *ka*, tako da nam preostane samo suglasnik *k*.

Uz ta objašnjenja dajemo evo i primjere: *Ageja k' avol thaj ageja k' ačha džuvde* (Tako će biti i tako će ostanemo živi). — *K' aloj će jekhe čheja thaj k' aneh la čhere* (Izabraćeš sebi jednu curu i dovešćeš je sebi). — *Ov ka araki la* (On će čuvati nju). U tom dijalektu konopljarskog govora sačuvan je infinitiv, što je velika rijetkost.

Pe doktorja džaja, sastipe č' aračēja (Po doktorima ćeš ići, zdravlja nećeš naći). Inače u gurbetskom dotični oblici glase *džasa* i *aračhesa*. Ono *č'* je apostrofirana negacija *či* (tj. ne). Evo jedne rečenice u đorgovačkom dijalektu u Makedoniji: *Ka-av mas* (Ja ću jesti meso). Tu je ostao hijat prividno, jer ono *av* je, u stvari, *xav* (ješču), gdje se ono *x* gotovo nikako ne čuje. *Ka-ortoj kaja rovli* (Ispraviću ovaj štap). — *Akama von k' ušten* (Sada će oni ustati). Ipak je bolje reći: *ka-ušten*.

Dok se ispred vokala *a* zijev gotovo redovno uklanja, kod vokala *e*, *o* i *u* to se vrši manje ili više fakultativno. Jedino ispred vokala *i*- ne praktikuje se direktno ukidanje. Uzme se jednostavno duži oblik od *ka*, tj. *kam*. Dakle: *Kam-istarav leh kolinehtar thaj kam-inzarav leh pe phuv* (Zgrabiću ga za prsa i prostrijeću ga po zemlji). — A tu je još i slučaj glagola *ičarav* ili *inčarav* (držim), koji se u zapadnogurbetskom javlja bez početnog vokala *i*-. Takav oblik onda gradi svoj futur sasvim normalno: *ka-čarav*, tj. (ja) ću držim, tj. ja ću držati.

Ovdje moram naknadno učiniti jednu važnu napomenu. Priznajem da nisam dosljedan. Složeni futur (»balkansko-romski futur«) gotovo stalno, ali ne i uvijek, prevodim promjenljivo vitalnim česticama *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo* itd., umjesto rječcom *će*, koja je nepromjenljiva u svim licima oba broja. Stalno se, naime, bojim da bi prevod pomoću čestice *će* mogao mjestimično da učini tekst manje razumljivim. Međutim, treba pažljivo pratiti teoretska izlaganja građe o futurim česticama, pa će svako moći lako shvatiti i usvojiti tehniku pravilnog prevođenja. Tako može čovjek, gdje zatreba, da lično, u svom krugu, interveniše.

Evo kratke rekapitulacije: 1.) *Me kam-avav*, bukv.: Ja će dođem, znači: Ja ću doći. Infinitiva, u stvari, u romskom nema, 2.) *Me kam te avav*, bukv.: Ja ću da dođem. *Te avav* je oblik konjunktiva. 3.) Postoji i sam oblik *avana* (dođem). To je oblik nesvršenog prezenta sa futurskim značenjem. — Taj sintetički futur je daleko najrasprostranjeniji u romskim govorima širom svijeta. Na njega smo se u nekoliko navrata osvrtni, ali ćemo ga još i naknadno, gdje se ukaže potreba, ponovo dotaći.

Ako se dvije ili više rečenica jedna za drugom u futuru javljaju, čestica *kam* ne mora da se ponavlja, kao što je sličan slučaj sa našom česticom *ću* ili *će*. — *Me kam-avav, a vov niči* (Ja ću doći, a on ne). — *Me kam-avav o dad, a tu e dej* (Ja ću postati otac, a ti majka). — *Tu kam-čiraveh gova thaj xah* (Ti ćeš to skuvati i pojesti). — *Tu kam-džah inča thaj irih ta* (Ti ćeš ići onamo i vratiti se).

O paj sa kam-thovel, a o muj niči (Voda će sve oprati, ali obraz ne). — *Voj kam-avel thaj pi buči lačharel* (Ona će doći i svoj posao uraditi). — *Amen kam-nakhah gothar thaj čidah luluda* (Mi ćemo proći onuda i ubrati cvijeća). — *Kaj kam tu, a kaj tumen* (Kuda ćeš ti, a kuda vi)? — U sljedećoj rečenici čestica *kam* se ponavlja, ali ne i glagol: *An, varekaj, me kam-pijav mol, a tu kam paj* (Dajdera, ja ću piti vino, a ti ćeš vodu). — *Sohće tu mae, bukv.*: Čemu ti meni, znači: Šta ćeš ti meni? To je eliptična rečenica u futuru.

Kod složenog futura nekad se ponavlja samo čestica *kam*, ali ne i glagol. Npr.: *Na beš tu pe skamin, me kam* (Ne sjedaj ti na stolicu, ja ću)! — *Vov kam-čhelel laha, a kaha kam me* (On će igrati s njome, a s kim ću ja)? — *E bibi kam-teljarel džirači, a lasa kam vi me* (Tetka će krenuti doveće, a s njome ću i ja). — *Ni džunglam nisar kaj kam lenca* (Nisam znao nikako kuda ću s njima). — *An tu čalav man, a me kam tut* (De ti mene ošini, a ja ću tebe).

Godi an šoro, dikh so kam (Pamet u glavu, vidi šta ćeš)! — *Kana bičineha e đorne, čhuv sama sar kam* (Kada budeš prodavao mulca, pazi kako ćeš)! — *Arači mudardilo vov, darav kaj ađive kam-tu* (Juče se ubio on, a bojim se, danas ćeš ti). — *Tu de okoring, a me kam akaring* (Ti udari onuda, a ja ću ovuda)! — *Kam, na čer tu kaj ni kamelh* (Htjedni, ne pravi se da nećeš)! Ovak oblik je malo na svoju ruku, inače neuobičajen, kao i *šaj*! (mogni!). Samo, *kam* je skraćeni oblik od *kamam* (hoću), a *šaj* (mogu, mogni, itd) ima samo jedan oblik u zapadnogurbetskom. — Evo i jedne igre riječi: *Kam mande, kam man de thaj kam man de len* (Hoćeš li kod mene, daćeš meni i predaćeš mene njima)!

So kam thaj sar kam tu manca (Šta ćeš i kako ćeš sa mnom) — *Ko kam, a ko niči* (Ko će, a ko ne)? — *Strafjal o del thaj rondil, a vi o bršind kam* (Sijeva nebo i grmi, a i kiša će). — *Ko kam aver, te na vov* (Ko će drugi ako ne on). — *Kana akušel, vov ni aloj save kam alavencu* (Kada psuje, on ne bira kojim će riječima). — *Te na khonik počinela čuće, o Del kam* (Ako ti niko ne plati, Bog će ti).

Sigar, kana kam e kaljardi, ni ažučarel-pe mae (Požuri, kada će kafa, ne čeka mi se)! — *Inči li kam kaj goj bax* (Neće li, kamo te sreće)! — *Voj niči kam tuha, ni kamel* (Ona neće s tobom, ne želi). — *Kaj kam čo di* (Gdje će ti duša)? — *Voj vačarel kaj vov kam-avel kate, a me mothovav kaj niči kam* (Ona veli da će on doći ovamo, a ja velim da neće). — *Kaj kam e asvin neg pe jakh* (Kud će suza neg' na oko).

Kaha kam amen (S kim ćemo mi)? — *Ake prastah, sigo kam* (Evo trčimo, brzo ćemo). — *Amen ni džanah, so kam thaj sar kam lenca* (Mi ne znamo šta ćemo i kuda ćemo s njima). — *Inaj vorba golehtar kaj kam tuha* (Nema zbora da ćemo s tobom (peći). — *Te na tu mareha leh, me kam* (Ako ga ti ne izudaraš, ja ću).

Tumen kam ločhe pala e đindale (Vi ćete lako za novac). — *Kana ni sastilen džiakana, i niči kam* (Kada niste ozdravili dosad, i nećete)! — *So kam tumen, avijend* (Šta ćete vi zimus)? — *Me kam, a tu niči* (Ja ću, a ti ne). — *Sar kam tumen nasvale, kana našti ušten pe prne* (Kako ćete vi bolesni, kada ne možete ustati na noge)?

Voj ni džanen ni so kam-den vorba, ni sar kam (Oni ne znaju šta će govoriti, ni kako će). — *Te me đelem te najivav, vi me kumnatujra kam manca* (Ako ja odem da se kupam, i moji šure će sa mnom). — *Me ačhilem,*

a von kam majdur (Ja ostah, a oni će dalje). — *A so kam, so šaj me lende ažutiv* (A šta ćeš, šta im ja mogu pomoći). — *Von kam-kamen te den svato, a našti kam, našti dena* (Oni će htjeti govoriti, a neće moći). — *Akana kam trin* (Sad će tri (tj. sata).

Neugledna se morbidna partikula *ka* ili *kam* kada stoji bez onog glagola s kojim se inače veže u futuru, ne može uvijek sigurno, onako s nokta, prevesti. Ona ima, naime, tada samo jedno osnovno, opšte, bezlično značenje: *će*, koje može da se odnosi na svako lice oba broja. Tu nastaje pometnja i neizvjesnost, jer po smislu mi to možemo, ali ne uvijek, prevesti ličnim oblicima: *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će*. Npr.: *Akana kam!* To znači: odmah *ću*, odmah *ćeš*, odmah *će* itd. — *Si kana, loche kam* (Ima kad, lako ćemo (ili: lako ćete, ili: lako će, itd.).

Navešćemo sada koji primjer u obliku dijaloga. *Dali tu kam-aveh mri* (Hoćeš li biti moja)? — *Ka* (Hoću)!. Za naše uši ona kratka riječ *ka* zvuči ovdje nekako kuso i polovno, jer smo navikli da u pozitivnom odgovoru upotrebljavamo riječ *hoću* koja je punija od romske *ka*, koja znači samo: *ću*. — *De len devleh* (Pozdravi ih)! *Kam, kam* (Hoću, hoću! bukv.: *ću, ću*)! — *Phušte la da li voj ka-avel lehci džuvli, a voj vačardah: Ka* (Pitali je da li će ona postati njegova žena, a ona reče: Hoću)! — *Kam li aven e šoltara* (Hoće li doći žandarmi)? Odgovor glasi: *Kam* (Hoće)! ili: *Niči* (Ne)! — *Džav te perav mae, ajso kam* (Idem da legnem, a dašta *ću*). — *Perav mae* (legnem), bukv. padnem sebi. To je dativ prisnosti. *Ajso* je bukvalno prevod našeg *dašta*. *Aj* znači *da!* a *so* znači *šta*.

Okamenjenu riječ *ka* (*kam*) zamjenjuje u burgijaškim govorima mjestimično i njena vršnjakinja u srpskohrvatskom *će* koja je nepromjenljiva u svim licima oba broja, odnosno njena vitalna parica sa oblicima za svako lice: *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će*. Isto važi i za negativne oblike: *neće, neću, nećeš* itd.

Poznato je da se srpskohrvatski dijalekti na jugoistoku, a već da ne govorimo o makedonskom, redovno služe starobalkanskim, odnosno opšebalkanskim obrascima i konstrukcijama. Recimo, u ovom primjeru: *Ce kupiš, pa će vidimo*. Istu strukturu ima i romska rečenica: *Ka-čines thaj ka-dikhas*. Sličan je slučaj i sa romskom upitnom rečenicom: *Ka-phabares?* To znači bukvalno: *Ce zapališ?* Dotle se u srpskohrvatskom književnom jeziku kaže: *Hoćeš li zapaliti?*

Evo i primjera za upotrebu naših deverbálnih partikula za građenje analitičkih oblika futura u burgijaškom. *Akana ću* (Sad *ću*)! — *Tu će bikne e khanja* (Ti ćeš prodati kokoš). — *Nećeš te has olengiri baht* (Nećeš da pojedeš (tj.: upropastiš) njihovu sreću). — *Tumen neće te ačhen manuša, ako hohaven* (Vi nećete ostati poštteni ljudi ako lažete). — *Arakh kale goja da len džukel neće leđi* — *Tuki ću avav, a tut neću te čhinav* (Tebi *ću* doći, a zaklati te *neću*).

Futurska čestica *kam* i modalni gl. *šaj* (mogu) i *našti* (ne mogu). *Kaj kam me šaj garudivav* (Gdje *ću* se moći sakriti)? U zapadnogurbetskom i još ponegdje mjestimično oba modala su potpuno defektivna, pa imaju svega po jedan oblik. Prema tome, glagolski oblik *šaj* znači moći, mogu itd., a isto tako i *našti* znači ne moći, ne mogu itd. U nekim dijalektima imaju po više oblika. Npr.: *šajiv* (mogu), *naštiv* (ne mogu), *šajiva* (mogao

bih), *naštiva* (ne bih mogao), *šajisardem* (mogao sam) itd. O ovim i još nekim modalnim glagolima govorićemo u većoj raspravi o defektivnim glagolima.

Evo uz to i primjera za gl. *šaj*: *Šaj kam tu ćereha gova* (Bi li ti to mogao učiniti)? — *Šaj li kam gova o Del del* (Može li to dati Bog)? — *Voj kam-šaj te avel* (Ona će moći da dođe). — *Amen ka-šaj-iklah kotar* (Mi ćemo moći izaći onuda), bukv.: Mi će moći izađemo odonud. — *Tumen kam-šaj lačhe thuvljardon* (Vi ćete se moći dobro ugojiti). — *Von kam-šaj-xaladinajvon* (Oni će se moći izapratiti).

Na redu su primjeri sa glagolom *našti*. *Me našti ka-putrav o xurbuzo* (Ja neću moći otvoriti dinju). — *Tu našti k'aves munŕo ćirvo* (Ti ne možeš biti moj kum). — *Lenca amen našti kam gaja ločhe* (S njima nećemo moći tako lako), bukv.: S njima mi ne moći će tako lako. — *Tumendar čačimaha, niso našti kam-avel* (Od vas, zaista, ništa neće moći biti). — *La von našti majbut ka-dikhen* (Nju oni više neće moći vidjeti), bukv.: Nju oni ne moći više će vide. Ovdje je interesantan i red riječi, o čemu ćemo evo sad raspravljati.

Deverbalna čestica *kam* i red riječi. U romskoj rečenici glagoli *šaj* (mogu) i *našti* (ne mogu) ne zauzimaju uvijek isto mjesto u redu riječi kao u srpskohrvatskom. Npr.: *Me kam-šaj tuke te bičhalav čhil* (Ja ću moći tebi da pošaljem masla). To se može i ovim redom reći: *Me šaj tuke kam-bičhalav čhil*. — *Piri kam khulamni morčhi gov khančehko kuč bičinel* (Svoju će usranu kožu taj propalica skupo prodati). — *Amen kam-šaj lenca parvardivah* (Mi ćemo se moći s njima hraniti). — Ali, red riječi se može izmijeniti: *Amen šaj lenca kam-parvardivah*.

Za razliku od srpskohrvatskog, čestica *kam* ne može se tako premjestiti da dođe neposredno iza glagola s kojim gradi futur. Mi, recimo, kažemo: Ti ćeš noćiti kod nas. Romski: *Tu kam-račareh amende*. Mi možemo zamijeniti mjesta, pa reći: *Noćićeš kod nas*. E, to već ne može u romskom. Romkinja može reći: *Me kam-bijanav* (Ja ću roditi), ali ona ne može obrnuti taj red, pa, kao mi, reći: *Rodiću*. No, ona može uzeti sintetički futur: *Bijanava* (Rodiću).

Može se na romskom reći: *Me kam-tandivav* (Ja ću se stegnuti), ili: *Kam-tandivav me*. Međutim, ne može se kazati: *Tandivav kam me* (Stegnuću se ja). — Tome nasuprot, kod sintetičkog oblika nema smetnji. Npr.: *me avava* (ja ću doći, ja dođem) ili: *avava me* (doćiću ja, dođem ja). — Sažimanje oblika je kod nas u toku. U brzom govoru narodnom već se čuje sliven izgovor *doću* mjesto *doći ću*, dok se oblik *peći ću* ne može sažeti u *peču*.

Još neke mješovite napomene u vezi sa česticom *kam*. Evo i jedne arlijske rečenice. *Kola duj pralja ka-vakerena pe dejaće* (Ona dva brata će reći (tj.: rekli su) svojoj majci). To je neuspio slučaj kontaminacije dva oblika futura. Rječica *ka* (*kam*) je obilježje analitičkog, a oblik prezenta dodatkom vokala *a* u svim licima oba broja je karakteristika sintetičkog futura. Trebalo je reći *ka-vakeren* ili *vakerena*. Ono prvo je slučaj narativnog futura, tj. oblika futura u službi prošlih vremena, a ovo drugo je oblik kondicionala u službi imperfekta: A, i inače oblici za kondicional i imperfekta su u romskom isti!

Odnosi između živog glagola *kamam*, koji zrači dinamičnim značenjima i njegovog mrtvog potomka, čestice *kam*, koja je nastala amputacijom i tako izgubila svoju vitalnost, još i sada su bliski. Npr.: *Me kamam vi niči kamam, sar kam* (Ja hoću i ne hoću (tj.: neću) kako ću?) — Tu se, vidimo, javljaju oba oblika: i *kamam* i *kam*. — *Džanav me, tu tehara niči kam-kameh te džah pe bući* (Znam ja, sutra ti nećeš htjeti ići na posao).

Glagol *kamam* ima više nijansiranih značenja. — *O baro kamel te phařol xolinatar* (Gazda hoće da crkne od muke (bukv.: od ljutine). Glagol *kamam* ovdje, razumije se, ne izražava neku želju. On može da nagovještava neposrednu budućnost (franc. futur prochain): On će sad crknuti, samo što nije crkao, a može da ukazuje samo na mogućnost. — *Vačaren e džungale manuš kaj o Rom kamel vi korkoře pehtar te čorel* (Kažu zli ljudi da Rom hoće od samog sebe da ukrade). Kao i naš glagol *htjeti*, tako i romski *kamel* (hoće) ukazuje ponekad i na naviku.

Povratni glagol *kamel-pe* (hoće se) može da ima posebna značenja. *Gova inaj niso bidikhino, gova kamel-pe te avel* (Ovo nije ništa neviđeno, hoće to da se desi). *Kamel-pe* (bukv. *hoće se*) znači i *treba*. U mađarsko-romskom razvio se iz toga putem tzv. konfuzije oblik *kampel* (treba). — *Sa šaj avel te kamel-pe* (Sve može biti kad se hoće).

Interesantna je slučajnost da svaki od tri pomoćna glagola u romskom podsjeća po nekoj liniji ili na neki način na pomoćni glagol u nekom drugom jeziku. Tako, na primjer, romski glagol *sem* ima slučajno potpuno istog imenjaka i pripadnika iste kategorije u slovenačkom, jer je u njemu pomoćni glagol *sem* koji znači ono što i naš *sam*.

Romski pomoćni glagol *avav* (budem, postanem itd.) kad se liši svojega ličnog nastavka *-av*, svodi se na svoju osnovu *av-*, koja je, igrom slučaja, potpuno identična sa osnovom francuskog pomoćnog glagola *avoir* (imati), što se dobija ako mu se otcijepi nastavak za 3. konjugaciju *-oir*. Dakle, i ta osnova glasi: *av-*.

Sličan slučaj imamo i sa trećim članom trojstva romskih pomoćnih glagola. To je partikula *kam*, enklitika, izvedena od pomoćnog glagola *kamam* (hoću, htjeti) odbacivanjem nastavka *-am* za 1. lice sing., a koja znači *ću, ćeš, će* itd., ujednačeno za sva lica: *će*. Svojim oblikom, ali ne i svojim značenjem, ona se potpuno podudara sa šćiptarskim pomoćnim glagolom *kam* (imam).

Siromaštvo morfologije pomoćnih glagola u romskom. Pomoćni glagol *avav* je najbolje sačuvao svoje oblike. On ima, poput samostalnih glagola, posebne oblike gotovo za sva vremena i moduse, o čemu smo u ovome radu već ranije detaljno govorili. Njegovi su oblici isti i onda kad se pojavi u svojstvu samostalnog glagola i kada pomaže u obrazovanju oblika drugih glagola, pri čemu obavlja i dužnosti ekspletivnog obilježja. Oblici su mu prezenta ovi: *avav, aveh, avel, avah, aven, aven*.

Pomoćni glagol *sem* (naš *jesam*) mnogo je siromašniji. On ima za svako lice oba broja posebne oblike samo u prezentu i u imperfektu. Oblici prezenta su mu sljedeći: *sem, san, hi (si), sam, sen, hi (si)*. (Ja sam, ti si itd.) — U imperfektu glagol *sem* ima ove oblike: *sema, sana, saha, sama, sena, saha* (bijah ili bio sam itd.).

Dok drugi potpuni glagoli imaju oblike imperfekta jednake oblicima kondicionala I, siromašni glagol *sem* čini izuzetak. Oblike njegovog imperfekta smo maločas čuli (*sema, sana*, itd.), dok oblike za kondicional I, u nedostatku vlastitih, pozajmljuje iz bogatog servisnog fonda glagola *avav*. To su: *avava, aveha, avela, avaha, avena, avena* (bio bih itd.)

Čestica *kam* (će ili ću) izvedenica od glagola *kamam* (htjeti) samo je jedna neživotna enklitika, obezličena rječca koja se, lišena vlastitog naglaska, oslanja na druge riječi, po čemu je i svoje ime (naslonjenica) stekla. Ponovimo, ona ima samo dva mrtva, nepromjenljiva oblika, za futur *kam*, a za kondicional I *kama*.

Naknadno neka poređenja između oblika *kam* i *kamam*. *Kam* odgovara više engleskom *I shall*, a *kamam* više obliku *I will*. *Kamam* je glagol pomoćnik samo onda kad se javi u obliku svog osakaćenog potomka *kam* (će, ću) i *kama*, a ovo dvoje su uvijek samo pomoćnici. Npr.: *vov kam-morel* (on će ribati), *vov kam te morel* (on će da riba), *vov kamel morel* (on hoće ribati), *vov kamel te morel* (on hoće da riba). — Druga i treća rečenica nisu sasvim pravilne i rijetko se čuju.

U oblasti morfološkog sistema pomoćnog glagola *sem* može se primijetiti značajno račvanje glagolskih oblika. Tako, na primjer, oblici za 3 lice sing. imperfekta glase u gurbetskom *sah* (*sas*), a u arlijskom *sinz* (*hine*). Iako su istog porijekla, oni su se tokom vjekova toliko udaljili jedno od drugoga da je vrlo teško utvrditi tu njihovu zajedničku starinu.

A, slično tome, možemo i kod glagola *avav* zapaziti upadljive promjene u konjugaciji njihovih oblika. Ko bi rekao, na primjer, da glagol *avav* (budem) ima preteritalni oblik *uljom* (bio sam), u arlijskom (od *avav*), a poznato je da su se oba razvila iz istog korijena.

Pomoćni glagol *sem* služi prvenstveno kao kopula, a u vezi s time i kao tzv. pasiv stanja. Primjeri: *Gova hi sukuleco* (To je torbica). *Me sem bistardo* (Ja sam zaboravljen). — Partner glagola *sem* u srpskohrvatskom, glagol *sam*, pomaže u građenju oblika perfekta. Na primjer: *Kobila je zarzala*. U romskom se pomoćni glagol tu ne može upotrijebiti, jer je preterit sintetički oblik koji se, dakle, obrazuje bez prisustva pomoćnih glagola. Ta rečenica na gurbetskom glasi: *E grasni hrmitisardah*.

Od tri romska pomoćna glagola, *avav* je najvitalniji i najmnogostraniji. Nijanse njegovih značenja se blago diferenciraju. Tim putem on je, čuli smo, uspostavio i prisnu vezu sa svojim imenjekom, glagolom *doći* (*avav*). Tokom vremena oni su svoje oblike uzajamno saobrazili, a i značenja djelimično prilagodili. Adaptacija i izjednačenje oblika izvršeno je samo u vlaško-romskom i gurbetskom, dok je u tursko-grčko romskom ostalo po starom, jer je glagol *ovav* (budem) zadržao taj svoj prvobitni oblik.

Glagol *avav* je višestruko zaposlen. On uzima učešća i u obrazovanju onih složenih povratnih glagola koji su iz stranih jezika prodrli u romski. Ima nekoliko načina građenja takvih složenica od kojih nas trenutno interesuju samo one što se grade od jedne strane osnove kojoj se uz izvjesne glasovne modifikacije dodaju oblici glagola *avav*. Onaj glas -s- ili rijetko gdje, kao u burgijaškom, -z- na sastavu obje komponente, koje je vjerovatno novogrčkog porijekla, vrlo je karakteristično za glagole koji su pozajmljeni sa strane, većinom iz balkanskih jezika. Npr.: *begenisajvav* (sviđam se), to je turcizam. Zatim, grecizam *hamisajvon* (umiješam se), vlaški

lundisajvav (produžim), pa slavizmi: *začudisajvav* (začudim se) itd. I u srpskohrvatskom se mnogo upotrebljava nastavak *-isati*: *mirisati* (grecizam), *referisati* (romanizam), *džalisati* (šatrovački argotizam).

Mnogi takvi glagoli imaju u prezentu po dva oblika, duži i kraći. U futuru se upotrebljavaju mahom kraće varijante. To se dešava spontano. U stvari, ono je uslovljeno praktičnim smislom za kraće i jasnije izražavanje. Na primjeru ćemo odmah vidjeti da je to skraćivanje jedna pametna stvar. *Ka-iri* (vratiću) mnogo je ekonomičniji oblik od *ka-irisarav*, a tako je i bolje reći: *ka-ramon* (pisaćete) nego *ka-ramosaren*.

Oblik *sam* je skraćeni oblik našeg pom. glagola *jesam*, a negacija mu glasi *nisam*. *Jesam* može da nastupi i kao samostalan glagol (*postojim*) i kao duži oblik pom. glagola *sam*. Negacija mu je *nijesam*. U romskom taj glagol ne zna ni za duže ni za kraće oblike. U gurbetskom glasi *sem*, u arlijskom *sinjum* itd. Po ugledu na srpskohrvatski, on se na području vlaško-romskog i gurbetskog javlja u negaciji *najsem*, a zatim *nisem* ili *či sem*.

Sa glagolom *htjeti* je drugi slučaj: *hoću* se skraćuje i u *ću*. Negacija *neću* nastala je kontrakcijom oblika *ne hoću*, preko međufaze *ne oću*. Dakle, slično latinskom *nolo* (neću), što je nastalo stapanjem izraza *ne volo*.

Nešto o upitnim oblicima. U normalnim prilikama duži oblik glagola *htjeti* u prezentu ne obavlja funkcije pomoćnog glagola. Izuzetno, međutim, on može i kao takav da fungira kad se javi u pitanju i u potvrdnom odgovoru. Npr.: *Kameh li te inzareh e cahra anglajrat* (Hoćeš li da razapneš šator predveče)? Afirmativan odgovor je na to pitanje: *Kamam* (Hoću). Dakle, u oba slučaja u oba jezika uzet je naglašen oblik, pošto tu preovlađuje momenat volje, jer sve zavisi od onoga kojem je pitanje upućeno.

Međutim, mi možemo da pitamo i ovako: *Ka-inzareh e cahra anglajrat*? U ovoj upitnoj rečenici akcenat više leži na vremenu, dok je volja i riješenost na drugom mjestu. Da bismo razliku u prevodu bolje podvukli, mi ćemo pribjeći upitnom izrazu *da li*, što između ostalog, odgovara francuskom: *est-ce que*. Dakle, prevod bi takođe glasio: Da li ćete razapeti šator doveče? — Dakle, imamo posla sa pom. glagolom.

Dalje, duži oblik glagola *kamam* (hoću) može se, ali i ne mora, poetizovati kad se čovjek nalazi u nedoumici, kad se koleba ili oklijeva. Npr.: *Vov ni džanglah, kamela li ili niči te inzarel e cahra anglajrat* (On nije znao da li da razapne ili ne šator predveče). — Mjesto *kamela li* može da stoji *dali kam*. U takvoj alternativni momenat skanjivanja manje je naglašen.

Znamo da romski glagol *sem*, koji se sastoji samo od tri glasa, nema dužeg oblika, kao što ga naš *sam* ima: *jesam*. Zato će Romi, na primjer, ovako pitati: *San li čhinjo* (Jesi li umoran)?, bukv.: Si li, umoran? To za naše uši zvuči nekako nedovoljno, kuso. A mi ćemo i za pitanje i za pozitivan odgovor upotrijebiti naglašene oblike: *jesi li, jesam*.

Ovim povodom moramo podvući jednu stvar. Pojmove *kraći i duži* može se različito shvatiti. O njima se može govoriti samo onda ako u jednom jeziku ili govoru paralelno postoje obadva oblika. Recimo, u nas postoje oblici *ću* i *hoću*, koji se razlikuju i po dužini i po stepenu naglašenosti. Međutim, jedno takvo mjerilo ne može se primijeniti u ovom slučaju o kojem govorimo. Evo u čemu je stvar. Naš glagol *sam* glasi u gurbetskom

sem, a u arlijskom *sinjum*. Tu vidimo da se oba oblika u romskom razlikuju samo po svojoj dužini, a ne, recimo, po svome značaju i ulozi koju igraju u rečenici.

Nastavićemo sada sa nabranjem novih primjera koji će nam pomoći da uvježbamo i učvrstimo stečeno teoretsko znanje. Opet nešto o glagolu *kamani*. Za razliku od neprelaznih glagola, kao što je, na primjer, *phirav* (hodam), glagol *kamani* nije samostalan i uvijek traži neku dopunu. Uzmimo ovaj primjer: *Von kamen te bašalen* (Oni hoće (ili: imaju namjeru) da sviraju). Suprotno je od toga: *Von ni kamen bašalen* (Oni neće (ne žele) da sviraju).

Ako sada glagol *kamam* zamijenimo njegovim manjim izdanjem, pomoćnom riječom *kam* (ka), dobićemo ove primjere. *Von kam-bašalen*. To znači da će oni svirati, bez obzira na to da li to oni žele ili ne. Ta riječica daje glagolu koji ona prati čisto futursko značenje. Suprotno od toga: *Von ni (ili: niči) kam-bašalen* (Oni neće svirati).

Na jugoistočnoj periferiji srpskohrvatskog jezičkog područja, gdje uticaj balkanske jezičke podloge dolazi do vidnijeg izražaja, treba razlikovati, između ostaloga, dvije vrste gradnje futura. Prvo, uzme se nepromjenljiva čestica *će* i kombinuje se sa prezentom dotičnog glagola. Dakle: *Ja će sviram*. Tako se isto i u romskom uzima odgovarajuća okamenjena čestica *kam* i prezent toga glagola. Dakle: *Me ka-bašalay*. Ovo *bašalay* ima vrijednost infinitiva: *svirati*.

Drugo, uzima se skraćeni oblik prezenta glagola *htjeti*, tj. *ću*, a za ostala lica *ćeš*, *ćemo*, *ćete* i *će*. Tome se dodaju oblici konjunktiva, tj. veznik *da* s indikativom prezenta. Npr.: *Ja ću da sviram*, *ti ćeš da sviraš* itd. Ovaj drugi način, varijanta sa oblikom saveznog načina u ondašnjem srpskom dijalektu je više uobičajena. Međutim, u romskom ona nije upotrebљiva, i to zato što poslije glagola *htjeti* (*ću*, *ćeš*, *će* itd.) ne može doći veznik *te*.

Tom prilikom treba podsjetiti da ima sličnih pojava u još nekim jezicima. Tako, na primjer, u engleskom poslije modalnih glagola *will* (*htjeti*), *shall*, *can*, *may* i dr. ne može stajati veznik *to*, s infinitivom, kao što ni u romskom jeziku isti glagoli, preterito-prezentski ne mogu doći poslije veznika *zu*. Treba dodati da su ti veznici engl. *to*, njem. *zu*, cig. *te* vjerovatno istog porijekla kao i naš *da*.

Ovom prilikom ćemo se duže zadržati kod *infinitiva*. Nasuprot izumiranju infinitiva u jugoistočnim krajevima našeg govornog teritorija, stanje u zapadnim krajevima sasvim je drukčije. Tamo je infinitiv vrlo vitalan zahvaljujući činjenici da se oni neposredno graniče sa govornim područjem dva velika jezika, njemačkog i italijanskog, u kojima je infinitiv jedna vrlo vitalna kategorija glagolskih oblika. Osim toga, u našim zapadnim krajevima ne osjeća se nikakav uticaj starobalkanske jezičke podloge, koji je na ostalim teritorijama ovoga poluostrva vrlo živ i prodoran. To bi onda moglo, eventualno, da znači, a to je vrlo teško i zamisliti, da u velikom ilirskom jeziku nije bilo onih karakterističnih pojava koje današnja nauka obuhvata zajedničkim imenom paleobalkanski jezički supstrat.

Zaista ne znam kako protumačiti činjenicu da ilirski jezik, koji je u svoje vrijeme zahvatao velika prostranstva na zapadu Balkana, nije ostavio ni traga u jezicima koji se danas govore u tim krajevima. A, ako su i

Šćiptari potomci Ilira, što oni možda i s pravom tvrde, pitamo se kako je moglo doći do toga da se u njihovom jeziku snažno manifestuje uticaj balkanskog jezičkog supstrata, a da mu nema ni traga u našem srpsko-hrvatskom jeziku, koji zauzima pet i više puta veća govorna područja na kojima se u svoje vrijeme govorilo ilirski.

A možda su Šćiptari naslijedili blago balkanskog supstrata od jezika nekog drugog naroda, jer ga sobom valjda nisu donijeli na Balkan. Koji bi to narod mogao biti. Ne mislim na Makedonce ili Grke, nego možda na neki drugi balkanski narod koji su Šćiptari zatekli i asimilovali. Naravno, o svemu tome daće riječ balkanolozi, koji su najpozvaniji za to.

A sada, prije nego što pređemo na kondicional, da u nekoliko riječi rekapituliramo teoriju o konstrukciji futura I. Poređenja radi, iznosićemo paralelne slučajeve iz oba jezika, iz romskog i srpskohrvatskog.

Uzmimo najprije naš primjer: *Ja ću vući*. Ako želimo da tu rečenicu prevedemo na romski, mi to ne možemo obaviti direktno, bukvalno, jer odavno znamo da u tome jeziku nema infinitiva. Ciganin će to slobodno prevesti: *Me kam-crđav*. Neko bi možda mislio da je to bukvalan prevod sa srpskohrvatskog na ciganski. Vidjećemo.

Partikula *kam* je mrtva, pa se stoga ona po pravilu ne može služiti veznikom *te*, koji za sobom redovno povlači neke žive oblike. Romska rječca *kam* je stalno nepromjenljiva, pa kao takva ona predstavlja pandan našoj nepromjenljivoj čestici *će*, jer joj je adekvatna i po nastavku i po značenju.

Međutim, mnogi u njoj gledaju njenu živu paricu, česticu *ću*, pa je njome i prevode. Na taj način kratka rječca *kam* sa vitalnim značenjem *ću* dobija sličan status kao i njen matični glagol *kamam*. Ona stiče pravo na veznik *te*, a ujedno s time i na povezivanje sa živim, flektiranim, oblicima.

Na taj način dobijamo prevod: *Ja ću da vučem*, ili, kad u nekom dijalektu otpadne veznik *te*, skraćen oblik: *Ja ću vučem*. Ali, nerijetko se čuje i: *Ja će vučem*. Međutim, to ne može biti tačno ni po našem ni po romskom jezičkom kriteriju, jer mrtva čestica ne može ni u kojem slučaju neposredno stajati ispred živog glagolskog oblika. Drugim riječima, ona kao mrtva ne reaguje ni na šta, niti pak može da izazove neku promjenu glagola pored sebe.

U toku nekoliko stotina godina čestica *ću* je sve više i više gubila svoja lična svojstva pod uticajem aloglotnog adstrata novijih balkanskih jezika, koji su i sami pretrpjeli slične izmjene pod udarom paleobalkanskog jezičkog supstrata. Tako su se naposljetku svi oblici izjednačili.

Oni su se sveli na svega jedan oblik: *će*, i to zato što, sa izuzetkom 1. lica jednine, svi oblici imaju zajednički vokal *e*, tj. (ja *ću*), ti *ćeš*, on *će* itd. Razvoj dužih, ličnih, oblika *ću*, *ćeš*, *će* itd. u kratki, neutralni oblik *će*, liči na slučaj dužih ličnih oblika *bih*, *bi*, *bi*, *bismo* itd., na kratki neutralni oblik *bi* (u dijalektu).

Više puta smo već ukazivali na činjenicu da u romskom nema neodređenog glagolskog načina, što je, znamo i to već, posljedica uticaja domaćih balkanskih jezika u kojima je infinitiv već izumro prije nekoliko stotina godina, negdje na prekretnici srednjeg i novog vijeka. Na njegovo mje-

sto stupio je u romskom konjunktiv, koji doduše nema neki posebni oblik, već se predstavlja samo veznikom *te* i oblikom indikativa prezenta odnosno glagola.

Tome slično, u istočnom dijelu našeg govornog područja infinitiv se u narodnom govoru nalazi u stalnoj regresiji. Pod uticajem pomenutog paleobalkanskog supstrata, neodređeni način se postepeno povlači u korist saveznog glagolskog načina, konjunktiva. Poznato je da glagoli koji obilježavaju želju, namjeru, odluku i sl. traže, više nego ostali glagoli, konjunktiv, što je naročito slučaj u romanskim i germanskim jezicima, dok se, kako vidimo, u nekom naročitom obliku ne javlja u slovenskim i još nekim jezicima, a među njima ni u romskom.

Još jedna napomena. Sažeti, zajednički, oblici *ka* (će) i *kamah* (bi), koji, dakle, važe za sva lica oba broja, vuku porijeklo vjerovatno od prvog lica sing. prezenta kondicionala glagola *kamam* (htjeti). Za razliku od toga, odgovarajuće naše čestice *će* i *bi* izvedene su, po svojoj prilici od 3. lica sing. glagola *htjeti* i *biti*.

Uprošćavanje i izjednačavanje oblika neizbježna je pojava u razvoju jezika. To se naročito može primijetiti u engleskom, na primjer, koji je u tome pogledu daleko ispred nas izmakao. Tako, recimo, glagoli *will* i *shall* i još neki, imaju skroz jednake oblike za sva lica u indikativu prezenta. Slično važi i za ostale glagole sa izuzetkom 3. lica prezenta. Itd., itd. U njemačkom modalni glagol *sollen* isto tako ima iste oblike za sva lica oba broja u indikativu prezenta. Iz toga možemo zaključiti da srpskohrvatski, koji se odlikuje bogatom morfologijom, sporije napreduje u pravcu uprošćavanja oblika, premda nema sumnje da takva tendencija postoji.

Završna napomena: U vezi sa problemom uticaja paleobalkanskog jezičkog supstrata, ja sam u ovome radu tu i tamo nabacio neka zapažanja i izvodio trenutne zaključke. Nameće se potreba, međutim, da o tome fenomenu uopšte mjerodavno progovori neki lingvista kojemu je maternji jezik jedan od balkanskih jezika.

KONDICIONAL

Kondicional, pogodbeni način ili potencijal ukazuje na neki uslov ili na mogućnost pod kojom bi se mogla obavljati ili obaviti jedna radnja. Drugim riječima, to nam ukazuje šta bi nastupilo ili uslijedilo kada bi se, recimo, neki uslov, neka pretpostavka ili tome slično ispunili. Npr.: *Te bešleha vi majbut, von savoŕe kamah-maton sar e dej* (Da su sjedili i dalje, oni bi se svi napili kao majka). — *Te avava ando gav, šaj kama-anav tu-mende ambrola thaj gutuja* (Kad bih bio u selu, mogao bih vam donijeti krušaka i dunja). — *E angaraša kama-phabaren o voš te na o bršind dijaha pehće* (Ugljari bi šumu zapalili da nije pala kiša).

Kondicional može da označava i namjeru, a namjera je srodna sa željom. Npr.: *Te dičhesa pe mo čhavoŕo, me kama-čerav ćuće baro lačhipe* (Ako pripaziš na moje dijete, ja bih ti učinio veliku dobrotu). — *Te kames, amen kamas das tu sode mandes love* (Ako hoćeš, mi bismo tebi dali para

koliko tražiš). — *Te avilaha tu džuvale, tu kahma bičhaleh mae* (Da si imao novaca, ti bi mi poslao). — Dakle, u navedenim rečenicama kondicional predstavlja radnje koje bi se u odgovarajućim pogodbama mogle izvršiti.

Iz iznesenih primjera možemo ujedno zaključiti da se u kondicionalnim rečenicama koje imaju *namjerno značenje* upotrebljavaju veznički izrazi *kad bi, ako bi* i sl. Recimo, i ovaj slučaj: *Te gova avela čačiḡe, me kama-mudarav ma* (Kad bi to bila istina, ja bih se ubio). — *Te ačhadilana ande řugujra, o xutamno sap kama-xal tu* (Da si se zadržao u malinama, poskok bi te pecnuo). — *Voj řaj kama-mudarel tu, a peciřate kana ni mudardah tu* (Ona te je mogla ubiti, a zamalo što te nije ubila).

Daćemo sada još nekoliko primjera, iz kojih proizlazi da se pogodbenim načinom izražava nešto što nije stvarno ili nešto što u sebi sadrži neku želju ili mogućnost. *Me kama dav mrtik tutar e jagali, te na xuklana rigate* (Ja bih ti oteo pušku da nisi skočio u stranu). *Te na gači dijaha muj pe late, voj kama-kandel leh majlačhe*, ili... *voj kandijaha leh majlačheh* (Da nije toliko vikao na nju, ona bi ga bolje slušala). — I jedan primjer iz kosovsko-gurbetskog: *Te na avav me, e sapa kama-xana tut* (Bukv.: Da ne budem ja, zmije bi te ujedale). Ova konstrukcija je nastala pod jakim uticajem šćiptarskog jezika.

Pošto smo najprije izložili neka važnija značenja kondicionala i sve to propratili primjerima, vidjećemo sada kako se grade njegovi oblici. U srpskohrvatskom uzme se najprije nenaglašeni oblik predašnjeg svršenog vremena pomoćnog glagola biti, tj. *bih* ili *bi*, pa mu se onda doda radni pridjev glagola koji hoćemo da mijenjamo. U romskom se, međutim, uzima pogodbeni čestica *kama*, koja se onda stavi ispred oblika indikativa prezenta dotičnog glagola.

Evo i primjera uz spomenuta pravila: *Amen kama-beřah tute soro ðiveh* (Mi bismo sjedili kod tebe cijelog dana). — *Arači kana saha taṡpe, me kama biljavav* (Juče kad je bila vrućina, htio sam da se stopim). — *Kama lav la, a ni tromam* (Uzeo bih je, ali ne smijem). — *E miřijakujra kama-xan sa e memelja save si man, te řaj* (Miřevi bi mi pojeli sve svijeće što imam, da mogu). — *řaj kama-čeres vi tu vareso pala lende* (Mogao bi i ti nešto za njih učiniti). — *O rikonoro kamas te xal ma* (Pašće je htjelo da me ugrize). — Vidimo, dakle, da se u ovim primjerima većinom iznosi nešto što se priželjkuje ili za čime se teži.

Kondicional se upotrebljava i onda kad on označava mogućnost, kad se ne zna da li je nešto moguće ili nije, da li nešto postoji ili ne. Npr.: *Devla, Devla, so řaj avela gothe* (Bože, Bože, šta bi to moglo biti tamo)! Desi se da neka pogodba nije jasno rečena, a podrazumijeva se. Kaže se neki put da se nešto može dogoditi, ali se ne pominje da li se to zbilo ili nije. Npr.: *Gov čor řaj čorela čuće vi andar e jakh* (Ovaj bi ti lopov mogao i iz oka ukrasti).

Kada se poslije veznika nalazi glagol koji označava strah, bojazan, strepnju i tsl., rečenica može da dođe u kondicional. Npr.: *Darav te na mukla ma ande gasavo tangipe* (Bojim se da me ne bi ostavio u ovakvom škripcu). — *Gov thagar, dar lehće te na merela bokhatar* (Onog bogataša je strah da ne umre od gladi). Kondicionalom se služi i onda kad nešto zaista postoji. Ali formulacija takve rečenice odiše oprežnošću ili obzirima. Npr.: *Me phenavas* (Ja bih rekao). — *Tumen kama phučen le* (Vi biste ga pitali).

Kondicional stoji u glavnoj rečenici i onda kada se kaže da je suprotno od onog šta se govori istinito. Npr.: *Vi e Romni džanela te saijekh dive čerel plečinta, te avela la čhil. thaj čiral* (I Romkinja bi znala da svakoga dana pravi pitu, da ima masla i sira). — *Te đelaha pe mora, avola leh so te dikhel* (Da je otišao na more, imao bi šta da radi). — *Niči ni marno dena le, te manglaha* (Ne bi mu ni hljeba dali da je iskao).

Kana vov ni mola, amen niči mukaha leh (Kad on ne bi valjao, ne bismo ga otpustili). — *Te phučena tu von, tu vačar lende sa putarde ileha* (Ako li te oni priupitaju, ti im sve otvoreno reci). — *Te khonik kama tu e bařeha vi tu leh bařeha* (Ako bi te neko kamenom, a i ti njega kamenom). — U predikatu se nekad može glagol izostaviti.

U temporalnim i relativnim rečenicama upotrebljava se nekad oblik kondicionala koji nagovještava mogućnost da se nešto može dogoditi, ili da se moglo desiti. Npr.: *Kana khonik so mangela, vov saik dela* (Kada bi neko šta zaiskao, on bi uvijek davao). — *Te fijosu perela čuće pe godi, tu ramosar čuće gova po than* (Kad bi ti bilo šta palo na um, ti sebi smjesti zabilježi). — *Gova čher avela putardo svakonehće ko avela dromehtar* (Ova kuća bi bila otvorena svakome koji bi s puta naišao).

Upotrebi kondicionala se pribjegava često i onda kada se govori o tome da se u prošlosti nešto češće dešavalo. Tako, recimo, u ovom primjeru: *Kana god vov čalavela pe rakljořa, voj čopi rovela* (Kada god bi on svoju kćerčicu ošinuo, ona bi sirota zaplakala). — *Kana avela lehće khaj čhavořo te mangel lehtar neso, vov tradela leh e udarehtar* (Kada bi mu dolazilo neko Ciganče da prosi, on bi ga otjerao s vrata).

U kondicionalnim rečenicama nije bitno vrijeme kada se radnja događa, nego je važan način na koji se ona odvija. Potrebno je, naime, da se izvrši neki uslov, neka pogodba da bi se onda mogla obaviti glavna radnja. Kondicional je način, pa se u njemu ne odražava vrijeme radnje. Njime se samo ukazuje modus na koji se neka radnja može izvršiti.

U rečenici može katkad kondicional da stoji mjesto prezenta, a da pri tom ne nastaju nikakve promjene u značenju. Npr.: *Savi čirikljoři šaj gova avela* (Kakva bi to ptičica mogla biti)? Ali, kondicional može da se javi i mjesto futura, pri čemu značenje ne trpi izmjene. Npr.: *Voj ni džanglah, sar gova čerela* (Ona nije znala kako bi to uradila). Rečenica u futuru glasi: *Voj ni džanglah, sar kam gova čerel* (Ona nije znala kako će to urediti).

Sada ćemo dati veliku zbirku mješovitih primjera za rečenice u pogodbenom načinu. *Me kama-avav avertéhara* (Ja bih došao prekosutra). — *Kama te bolda-ma čhere* (Htio bih da se vratim kući). — *Soske kamas mares tu lesa* (Zašto bi se ti s njime tukao)? To znači zapravo: Što se tučeš s njime? — *Tu kamah, aveh te počineh te šaj* (Ti bi došao i platio da možeš). — *Ando matipe vov kahma mudarel pe řomnja* (U pijanstvu bi on svoju ženu ubio). — *Vo kama del la e čhujraha* (On bi je zbo nožem).

Napal len ni kama-ačhel amende niso (Poslije njih ne bi mu ostalo ništa). — *Pala xurdipe kamah-xasarah* (Za sitnicu bi izgubili glavu). Ovaj slučaj je tipičan za Zapadne Gurbete. Ona partikula *kama* kod njih većinom znači: *zamalo da, umalo da, malo je trebalo da* i sl. — *Amen kamah činah e gurveh* (Upravo smo pošli da kupimo vola, ili: Umalo što ga nismo

kupili) i tsl., — *Amen kaha irisajvah, a pale ačhilam varesar* (Mi smo htjeli da se vratimo, a ipak smo nekako ostali). — *Ono kaha* je isto šta i *kamah, kamas* ili, rjeđe, *kaham, kamha* itd.

Tumen kama-roven e dukhendar (Vi ste pošli da plaćete od bolova). — *Tumen kamas akana zumaven man* (Vi biste mene sad iskušavali). — *Von kamah-čhinen tu, a daralje thaj ačhadile* (Htjeli su da te prekolju, ali su se uplašili i odustali su). — *Amen kama-lah, a našti, kaj bistardam e astale* (Mi smo baš htjeli da kupimo, a nismo mogli, jer smo zaboravili pare).

Von-kahma aven mudardine savoře, te na reslama amen (Oni bi svi bili pobijeni da mi nismo stigli). — *Tumen kamas šuvljaren ma anda xanceste* (Vi htjedoste da nas premlatite nizašta). — *Peciřate so ni xoxadilam te das lende ando burdelji* (Zamalo što se nismo prevarili da uđemo kod njih u zemunicu). — *A čořo džoro kamah perel ande xar te xasarel po šoro* (Jadni magarac zamalo što se nije survao u provaliju).

E kaštuni kamah-phabardol te sa phabol an praxo (Štala se s malim nije zapalila da izgori u prah i pepeo). — *Arači sar saha daramno tatipe, kamah-biljavah* (Juče, kako je bila strahovita vrućina, gotovo smo se stopili). — *Sar ando tunjaričipe prnenca khuvdinaljem pe vareso, kamah perac pe čači čang* (Kako sam se u mraku sapleo nogama o nešto, skoro sam pao (da padnem) na desno koljeno). — *Klizajah mae o prno, kamah phagav leh* (Okliznula mi se noga, umalo nisam pao).

U mnogim dosadašnjim i sljedećim primjerima deverbarna partikula *kama* ne veže se za svoj glagol veznikom *te*, jer ona ima samo status pomoćnog glagola. — *Ande goja len me kamah tasivav* (U ovoj rijeci *htio* sam se utopiti). Lokucija: »htio sam se utopiti« ima vrijednost sintagme: zamalo se nisam utopio. Inače, naše »htio sam« odgovara romskom *kamama* htjedoh, htijah i htio sam, što se kontrakcijom saželo u rječcu *kama*, koja se okamenila, a o čijoj funkciji raspravljamo na osnovu ovih primjera.

Klizajan, phrala, čhuv sama, kamah pereh (Okliznuo si se, brate, pazi, zamalo nisi pao). — *Gojrat o sap kama xal leh* (One noći zmija ga je htjela ujesti). — *Khapindo e prliganonca amen palaciřa so ni avilam marde* (Ločući sa lupežima, malo je falilo da budemo bijeni). — *Me phral kama-xasaren o džuvindipe mařkar tumende, save sen dile* (Moja braća umalo da izgube život među vama, kakvi ste ludaci). — *Soj kama ljola tu, a ni tromal* (Ona bi pošla za tabe, ali ne smije). — *Me kama xav sa* (Htio sam sve pojesti).

A sada da se malo zadržimo na čestici *kama*. Kao što je rječca *kam* (će) nastala stezanjem oblika *kamam* (hoću), tako je i njegov bliski partner *kama* (*kamas*) nastao stezanjem oblika *kamama* (*kamamas*) sa značenjem *htio sam*. Dakle, vitalni glagol *kamam* ima dva potomka koji su okrnjeni, odsječeni i odbačeni. Oni su i izgubili karakter pravih glagola, pa su više adverbni nego verbalni. Oni nemaju više nikakve direktne veze sa vitalnim oblicima glagola *kamam*.

Sada bismo mogli da izvršimo jedno malo poređenje. Ponovimo, rječca *kam* je izvedena od oblika *prezenta kamam*, a *kama* od oblika *imperfekta kamama* koji služi i za *kondicional I*. Povucimo sada paralelu sa dva engleska modalna, pomoćna glagola *will* i *shall*. Oni takođe imaju po dva svoja vremenska oblika, i to opet za *prezent* i za *imperfekat*. *Prezent* glasi *will* (hoću), a *imperfekat* (i *kondicional I*) *would* (htio sam, bukv.: htijah i htio

bih). Zatim, prezent od glagola *shall* (trebam da) i imperfekat, odnosno kondicional I *should* (treba da, trebao sam da, odnosno trebao bih da). Dakle, paralelne pojave u dva različita jezika.

Analogno dvojstvu oblika futurskih enklitika *ću* (lično) i *će* (bezlično) postoji i slučaj kondicionalnih proklitika *bih* (lično) i *bi* (bezlično). Bezlična čestica *će*, koja je na našu jugoistočnu periferiju u malo izmijenjenom obliku kao strano tijelo prodrila u naše jezičko tkivo, ostaće po svoj prilici lokalno ograničena na uže područje i neće uspjeti da potisne naše lične oblike *ću*, *ćeš*, *će* itd., jer su srž i bilo našeg morfološkog sistema još uvijek intaktni i vitalni.

Tome nasuprot, ima i kod nas pojava izjednačavanja oblika koje se ne svode na neki uticaj sa strane, nego su one nastale iz potrebe za skraćivanjem i uprošćavanjem u živoj govornoj praksi. Tako, na primjer, upotreba bezlične kondicionalne čestice *bi*, koja u narodnom govoru suvereno vlada, sve više uzima maha i prijeti da u dogledno vrijeme potisne iz književnog jezika lične oblike *bih*, *bi*, *bi*, *bismo*, *biste* i *bi*.

Međutim, deverbarna romska čestica *kama* odavna je već dobila taj nepromjenljivi oblik, jedinstven za svih šest lica. Podsjetimo se da je ta kratka rječca okamenjeni potomak živog oblika *kamama*, koji u imperfektu znači *htio sam* (bukv.: htijah), a u kondicionalu I *htio bih*. Ponovimo, oblici imperfekta su u mnogim jezicima vrlo slični oblicima kondicionala I, a negdje se i poklapaju.

Ranije smo već iznijeli svoje zapažanje da u romskom postoji dualitet oblika za futur. Međutim, slično dvojstvo, dvije mogućnosti, postoje i kod obrazovanja oblika kondicionala I. Pomoćnu službu u analitičkim varijantama obavlja glagol *kamam* preko svojih izdanaka *kam* (ili *ka*) za futur i *kama* (*kamas*, *kamah*, *kah* itd.) za kondicional I. Sada ćemo navesti izvjestan broj primjera za analitički i sintetički oblik kondicionala. Ovaj posljednji, tj. sintetički tip, ne mora se uvijek prevoditi kondicionalom I.

Te n'avela kaja rakli, me kama-dilajvav (Da nema (ili: da ne bi bilo) ove djevojke, ja bih izludio). — *Te avesa tu kate, tu kamas-mudares e dile bales* (Kad bi ti tamo bio, ti bi ubio bijesnog vepra). — *Kana lela la, lačhe kama-avela* (Kad bi on nju uzeo, dobro bi bilo). — *Te n'avela jekh tromano murš, e kušedra kama-nakhavela e thagarese čheja* (Da ne bi bilo jednog smjelog junaka, ona aždaja bi progutala onu kraljevnju). Tako kažu kosovski Gurbeti pod uticajem šćiptarskog jezika. Oni mjesto kondicionala II: *da nije bilo* ..., kažu *da ne bi bilo* ...

Te na dola amen kotor manço, amen kama-merasa bokhatar (Da nam nije dao komad hljeba, umrli bismo od gladi), buk v.: Da ne bi nam dao hljeba, *mi bismo umrli bismo* od gladi). To je kosovsko-gurbetski. Kod njih poslije kondicionalne partikule *kama* dolazi katkad i sam glagol u kondicionalu. — *Te n'avela tumen love, tumen kaha len le* (Da nemate para, vi biste ih uzeli). — *Vov te n'avola, e xoljariki ruva kamačhindaren e bakren* (Da nije bilo njega, zli kurjaci bi poklali ovce).

Vov sar čhudena, kama-mudaren tumare čhavožen (Kako su pucali, umalo što nisu ubili vašu djecu). *Čhudena* znači *pucali su*, zapravo *bacali su*. To je prema turskom *atmak*, što znači *bacati*, ali i *pucati*. — *Te na avava*

me, tumen kama-ačhena gothe ando phandipe so sen džuvde (Da nije bilo mene, a bukv.: da ne bih bio ja, *vi biste, ostali biste* tamo u zatvoru, što ste živi, tj. dok ste živi.) To je na kosovsko-gurbetskom.

Glagol *htjeti* ima u prezentu svoj puni oblik *kamam* (hoću), koji se, kad ga sažmemo, smanji za polovinu, *kam*, isto kao što se njegov srpsko-hrvatski prevod *hoću* sažme u *ću*. Kao samostalna, rječca *kam* kao i naše *ću* stupa onda u službu futura. Imperfekta i kondicional I glagola *htjeti* u romskom glase *kamama*. U romskom su im oblici identični, a u srpsko-hrvatskom glase: htio sam (bukv.: htijah) i htio bih. Skraćen, taj oblik glasi, kao što smo već naveli, *kama*.

Von kama-pusavena amen, te na amen dijama našimata (Oni bi nas izboli da nismo pobjegli.) — Tu smo ponovo suočeni sa jednom pleonastičnom konstrukcijom. Kad se kaže *pusavena*, onda taj sintetički oblik glagolski sam po sebi već znači: *izboli bi*, pa zato je ono *kama*, što znači ovdje: (bi) *bili*, ispred njega potpuno suvišno. Tome nasuprot, sasvim je dovoljno da se poslije riječi *kama* neposredno doda indikativni oblik *pusaven*, a ne sintetički oblik kondicionala I *pusavena*. Uostalom, o tome smo govorili prije pretposljednog pasusa.

Pa ipak, i pored svega toga, pleonastička kombinacija kondicionalne partikule sa glagolom u kondicionalu je normalna i redovna pojava u kosovsko-gurbetskom, možda pod uticajem susjednih jezika. A evo i veći broj primjera. *Me kama-džava* (Ja bih išao). A kaže se i: *Me bi džava*. Tu je romsko *kama* zamijenjeno našim *bi*. Dovoljno bi bilo reći samo: *Me kama* (ili: *bi*) *džav*. — *Te na kama-avava, von kamaxana tut* (Kad ja ne bih došao, oni bi te pojeli).

Či bax kaj ni avilan, kama-xavas tu ku savo se šejenca (Sreća tvoja što nisi došao, pojeo bih te zajedno sa haljinama). To je iz jedne priče o divu i čovjeku. — *Te avsa p'aver than, kama-čerasa će sa thaj kama lačhe nakhesa* (Ako bi došao na drugo neko mjesto, učinili bismo ti sve i dobro bi prošao). — *Te na čhava e čisi makhle ando kufo, kam-arakhen len o čor* (Kada ne bi turio kesu dukata u šuplji panj, našli bi ih razbojnici).

Te avol o livarno kate, tu kama-dičhesa, so vov džanol (Kad bi hodža došao ovamo, ti bi vidio šta on zna). — *Amen te ašunasa goda amen ni kama-džasa* (Da smo to čuli, mi ne bismo išli). — *Te na vov anola pe amulinjaće paj, voj kama-phařola truřatar* (Da on svojoj prijateljici nije donio vode, ona bi crkla od žeđi). — *Te džane, sode galbeja si ma, i godi kama-m-ećola tu* (Da znaš koliko zlatnika imam, poludio bi). Bukv.: ...pamet bi te napustila.

Kama-merasa bokhatar, a ak dikh savo lačho xape arakhlam (Htjeli smo da umremo od gladi, a evo vidi kako smo dobro jelo našli.) — *Tumen ni kama-mećena la te avel amenca* (Vi je ne biste pustili da bude s nama.) — *Te na avasa amen, tumen kama-xasavon* (Da nas nema, ne biste se izgubili). — *Te dičhena tu, von kama-čerena tu jodi* (Kad bi te vidjeli, oni bi te uniřtili, upropastili). — U ovih posljednjih pet pasusa rećenice su najvećim dijelom porijeklom iz kosovsko-gurbetskog.

Sondirajući jezička osjećanja Roma-čergaša i konsultujući se s njima u svakoj prilici, izvlačio sam različite zaključke, konstatovao mnoge činjenice i, sa manje ili više uspjeha, pronalazio okvirna pravila za pojedina poglavlja iz romske gramatike. U svoj rad na terenu uložio sam u toku

niza godina beskrajno mnogo truda, vremena, materijalnih sredstava, života i zdravlja. Pa, i pored svega toga, ovi rezultati nemaju jednu apsolutnu vrijednost koja bi važila za sve dijalekte. Nema tih pravila koja bi zadovoljila svakog Roma pojedinca. Romi su s pravom gordi na svoj jezik i ne daju nikome preda se, naročito ako se radi o neromima, što se na romskog pogrdno kaže *mahrime* (paganin).

Duh romskog jezika je za neupućene u cjelini neuhvatljiv, pa i za mnoge naseljene, povarošene Rome. Samovolja u praksi ne poznaje granica, a jezički fond se rapidno osipa. U toku svojih lingvističkih radova dao sam ipak veliko mnoštvo orijentacionih pravila, normi i uputstava, pa se nadam da će oni moći korisno poslužiti kao platforma za prodor u bilo koji od romskih regionalnih govora u našoj zemlji i na Balkanu, a u izvjesnoj mjeri i u Srednjoj Evropi.

Poslije rječce *kama* po pravilu ne može stajati konjunktiv, jer to bi značilo da je to posljedica njenog uticaja. Ona je, međutim, mrtva za sva vremena i ne reaguje ni na šta više, niti zrači čime. Njeno značenje je *bih* ili, prošireno, *htio bih*, odnosno *htio sam*. Poslije nje može doći u romskom oblik indikativa koji bi imao vrijednost našeg infinitiva, tj. neodređenog načina, koji, dakle, takođe nema uticaja na susjedne riječi. Npr.: *Me kama-bašalav* (bukv.: *bih* sviram, *htio bih* sviram ili *htio sam* sviram). U stvari, rečenica znači: *Htio bih (ili: htio sam) svirati*.

Međutim, ne znaju svi Romi za gramatiku, pa ne znaju ni to da je kondicionalna partikula *kama* mrtva. Stoga nam se ne tako rijetko pruža prilika da je vidimo u društvu sa veznikom *te*, što odgovara našem *da*. Mnogi, naime, po njenom zvuku asociraju na njenu starinu *kamam*, koji je živ glagol, a koji, po svom značenju gotovo ispred svih drugih glagola ima pravo da zahtijeva konjunktiv. Dakle, slijede primjeri.

Te šaj, me kama te ujrava ma šukar (Da mogu, ja bih htjela da se lijepo dotjeram). Ovdje rječca *kama* ima punu snagu svoga pretka *kamama*. — *Te na počindemas gol curuvlja pe će punđe ni kamas te avol tu* (Da nisam platio te opanke, ne bi ih ti imao na svojim nogama). To je vrlo lijep primjer za najobičnije (ali, i najzanovjetnije) opisivanje pojma glagola *imati* u romskom. Bukvalno te dvije rečenice glase: Da nisam platio te opanke, oni na tvojim nogama *ne bi htjeli da bude tebe!*

Te na avilesa von, ni o gad pe tute ni kamas te avel tu (Da nije bilo njih, ne bi ti imao ni košulju na sebi.) — *Kamas te bolda ma čhere* (Hoću da se vratim kući). — *Amen kamah gova te ćerah* (Mi bismo to uradili). Ali to može da znači i: Mi umalo to nismo uradili. — *Amen kam gova ćerah* (Mi ćemo to uraditi). — *Te na vov man icardaha kama (ili: lijema) te perav* (Da me on nije zadržao, htio sam (ili: pošao sam) da padnem). — *Te pelanas, će vuš thaj će falke ni kamas te avol tu saste* (Da si pao, ti ne bi imao zdrave ni usne ni vilice). — *So kamavas tuće me* (Šta sam ti ja trebao)? To je na kosovsko-romskom. Ovdje *kamam* znači *trebati*.

E šotarja kamas te akušen ma anda xanceste:

1.) Žandarmi su pošli da me grde na pravdi Boga, nizašta.

2.) Žandarmi bi me nizašta izgrdili. — *Me kamavah te peravav leh* (Umalo ga nisam oborio). A za ostala lica: *tu kamehah, vov kamelah, amen kamahah, tumen kamenah, von kamenah* (ti, on, mi, vi, oni). — *Kamama (ili: mangava) te merav* (Umalo da nisam umro) (ili: htio sam umrijeti).

Majbut kamama te čumidav gole raklja neg te dikhav e Devle (Više bih volio da poljubim onu curu, nego Boga da vidim). — *Lehko ilo kamaḥ (ili: kamlaha) te pharol dukhatar* (Njegovo je srce htjelo da prepukne od bola). — *Von kamleha kojarači te džan* (Oni su preksinoć htjeli da idu). *Von kamah kojarači te džan* (Oni preksinoć umalo što nisu pošli).

U vezi sa glagolom *kamam* nabrojaćemo po dužini neke njegove oblike: *kamamas* ili *kamama* (htio bih, htio sam); *kamam* (hoću); *kama, kamah, kamas, kaham, kahma, kaha, kah* (htio bih, htio sam); *kam* (*ka, k*), *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će, će*.

Kama, taj neflektirani verbalni izraz, liči donekle, i to samo donekle, na modalne glagole *šaj* (mogu), *našti* (ne mogu), *faj* i dr. On je u zapadnogurbetskom slabiji od njih, jer je krut i beživotan. On stoji ispred finitnih glagola i više podsjeća na adverb, ako ni po čemu a ono po svome položaju. Modalni glagoli su u stanju da u jačoj mjeri načinski modifikuju značenja glagola. Rječce *kam* i *kama* poslužuju kod građenja glagolskih oblika, a *kama* može i da nijansira načinske odnose. Uzmimo ove primjere. *Von kama palaciḥa peren, te na me ačhadema len* (S malim što nisu upali, da ih ja nisam zadržao). — *Kama-xoxadinjavon* (Za dlaku što se nisu prevarili).

Te na aven e sastarne draba, e nasvalimate kamaičharen sa e manušen (Da nije ljekovitih trava, bolesti ne bi pomorile sav svijet). — *Te džanen te čhon amende galbenose petala, amen kama-džudara thaj vazda e mulen* (Ako znate da nam stavite zlatne potkovice, mi bismo oživjeli i digli mrtvace). — To je iz jedne priče. — *Te gov phuro kakoḥo mačhol-pe khojasa saijekh ḍive, vov sigende kama-sastol* (Da se ovaj čičica svakoga dana može lojem, on bi ozdravio).

Te na avel ma pharipe te uštav me kama tut dav miḥ te aveḥ mande te dah vorba cīḥica (Da mi nije teško da ustanem, ja bih te zvao da dođeš meni da malko porazgovaramo). — *Me kama bešav te tromam lehtar* (Ja bih sjeo da smijem od njega). — *Tumen kama-peren, a naj than* (Vi biste legli, a nema mjesta.)

Razmislimo sad malo o konstrukciji *kama-perav*, bukv.: bih padnem. Ako je *kama* sažet oblik od *kamama*, onda bi te dvije riječi trebalo da znače *htjedoh padnem* ili *htio bih padnem*. Međutim, one znače i *bih pao* ili, kao što mi još kažemo, *pao bih*. Ovakva zamjena mjesta *pao bih* je u romskom isključena, jer rječca *kama* je mrtva i nepokretna.

Prošla vremena se u romskom ponekad uzajamno ispomažu. Zato oblik *kamama* može, pored ovoga osnovnog značenja *htjedoh* (htijah, htjeh itd.), da znači i *htio sam*, pa čak i *bijah htio*. Oblik imperfekta našeg glagola *htjeti* je zastario i glasi *htijah*. On se odnosi prema našoj futuroj čestici zajedničkog porijekla *ću* isto onako kao što se odnosi oblik imperfekta romskog glagola *kamam* (koji glasi *kamava*), prema romskoj futuroj čestici zajedničkog porijekla *kam*.

Kombinacija *kama-pelem* je pogrešna i vrlo rijetko se čuje. U zapadnogurbetskom su konstrukcije takvog tipa vrlo uobičajene, bolje rečeno, jedino tačne, samo u vezi sa modalnim glagolima *šaj* (mogu) i *našti* (ne mogu). Pošto su oni u tome dijalektu potpuno defektivni, oni imaju samo po jedan oblik, krut, beživotan i bezličan: *šaj* i *našti*. Međutim, premda su nepromjenljivi, oni ipak zrače nekom snagom. Tako oni modifikuju značenja glagola pored sebe, koji se opet za svoj račun mijenjaju sami.

Npr.: zapadnogurbetski: *šaj perav*, bukv.: *moći padnem*, tj. *mogu pasti*; *šaj pelem*, bukv.: *moći pao sam*, tj. *mogao sam pasti*; *šaj pelema*, bukv.: *moći bijah pao*, tj. *bio sam mogao pasti*; *šaj kam perava*, bukv.: *moći će padnem*, tj. *moći ću pasti*; *šaj perava*, bukv.: *moći pašću*, tj. *moći ću pasti*. Tu nema konstrukcije sa mrtvom česticom *će*, nego je posrijedi živi glagolski oblik *perava*, što treba da se prevodi u kombinaciji sa živom česticom *ću*.

Oblik *šaj te perav* bukvalno znači *mogu da padnem* što našem uhu zvuči normalno. Međutim, ta se konstrukcija, premda pravilno građena, u zapadnogurbetskom ne smatra sasvim pravilnom, jer poslije okamenjenih, »ukletih« glagolskih oblika *kama*, *šaj* i *našti* ne može doći konjunktiv. Dakle, nepravilno je reći: *šaj te perav*, *kama te perav* i *našti te perav*. Prvom izrazu više bi odgovaralo značenje *mogu*, tj. dopušteno mi je da padnem.

Araći kama pelem (Juče zamalo što nisam pao (ili: malo je trebalo da padnem), bukv.: Juče htjedoh pao sam je nepravilno, a treba da odgovara našem: *Htio sam pasti*. To ne bi trebalo da znači da sam baš namjerno htio ili želio da padnem, nego se eto samo moglo desiti. Ali: *Araći kamlem te perav* (Juče htjedoh (ili htio sam da padnem). U obje rečenice nalazimo po jedan oblik glagola *kamam* (hoću). U prvoj *kama* ukazuje samo na slučajnost, a u drugoj je naglašena namjera, želja.

Perfekat *kama*, kao i njegov srodnik *kam*, potekao je, znamo, od vitalnog glagola *kamam* (hoću). Međutim, ona dva su se sasvim odmetnula i otuđila od njega. Nasuprot tome, glagol *kamam* sačuvao je sve svoje oblike sa svim svojim vrijednostima i izgubio je svaku vezu s njima. Glagol *mangav* (želim, molim, zahtijevam) sa svojim značenjima se približava glagolu *kamam*, pa se s njim neki put i podudara, ali u kontekstu u rečenici teško da ga može zamijeniti.

Za razliku od glagolske čestice *kama*, modalni glagoli sačuvali su u romskom, sa izuzetkom zapadnogurbetskog, izvjesne oblike. Spomenuli smo sintagme: *šaj perav* (prezent), pa *šaj pelem* (perfekat) u zapadnogurbetskom. U ovom slučaju glagol *šaj* ostaje nepromjenljiv, a mijenja se samo glagol *perav* u perfektu: *pelem*. Kod ostalih Gurbeta to se kaže i: *šajisardem te perav* (Mogao sam da padnem). Tu je glagol *šaj* oživio, gradio svoj perfekat: *šajisardem* (mogao sam), a glagol poslije njega došao je u konjunktiv *te perav*. U stvari, to nije nikakav poseban oblik za konjunktiv, nego veznik *te* s oblikom običnog indikativa.

Povodom ovog slučaja sa modalima, a u vezi sa primjerima: *šaj pelem* i dr. sjetićemo se pandana u madžarskom. Tako se, na primjer, kondicional II gradi na taj način što se perfektu dodaje nepromjenljiva čestica *volna*. Dakle: *mentem volna* (bukv.: bio bih išao), *mentél volna* (bio bi ti išao), *ment volna* (bio bi on išao). Tu na prvom mjestu stoji glagol koji se mijenja, a poslije njega dolazi nepromjenljivi oblik pomoćnog glagola: *volna*.

I još jedan slučaj sprege jednog nepromjenljivog oblika pomoćnog glagola sa drugim jednim, nezavisnim glagolom. I to opet u madžarskom. Riječ *irok* znači pišem, dakle prezent. Ako mu se doda partikula *vala*, dobija se oblik imperfekta: *irok vala* (pisah). Ako se, pak, rječca *vala* doda perfektu, dobija se pluskvamperfekat: *irtam vala*, što znači bijah pisao itd.

Da bismo se odmorili od sive teorije, pravila i propisa, čije suhoparno izlaganje zamara i ubija pažnju, izniječemo opet jedan broj primjera i pustićemo ih da oni sami govore jezikom prakse. Podvukao sam već ranije dvostruku prirodu čestice *kama*. Neki put ona može da označava izvjesnu slučajnost, iznenađenje, izbjegnutu neprijatnost itd. Drugi put rječca *kama*, koja je, potsjetimo se, sažet oblik od *kamama* (htio bih) obilježava neku namjeru, želju i tsl. Prema tome, daćemo i primjere za svaku grupu posebno.

Te na čhutema sama, me kama phagav mi kukuj (Da nisam pazio, mogao sam slomiti lakat). — *Sa te xoxadah ma, ni kama-avel ma bandipe* (Sve da me je prevario, ne bi mi bilo krivo). — *Me kama-ačhav ando phandipe, te na vov ikaldaha ma* (Ostao bih u zatvoru da me nije izvadio). — *Tu kama-tasaves le ande xoli* (Ti ga umalo nisi zadavio u ljutini). — *T'aviljan m'angljaj, majfeder kaham-avel* (Da si ranije došao, bolje bi bilo).

Te dijan amen muj teharinatar, amen kamah džungadivah jekhvaratar (Da si nas izjutra viknuo, mi bismo odmah ustali). — *Te iklistem upre tumende, gata kama-aven* (Ako se popnem gore do vas, gotovi ćete biti). — *Arači kana dijah daramnı tatimata, me kahma-biljavav* (Juče kad je udarila velika žega, malo je falilo da se istopim). — *Te dijemah len muj, vov kama-del-pe anglaj* (Da sam ga zvao, on bi se odazvao).

Me palacıra kama-iri ma tute (Zamalo se nisam svratio kod vas). — *Te avile ma love, me kama-dav la* (Da sam imao para, ja bih joj dao). — *Te avilesa ma love, me kama-činav* (Da sam imao para, kupio bih). — *Tu kama-trade la, a amen ni dijam* (Ti si je htio otjerati, a mi nismo dali). — *Kamah len garuvav, te džanglem* (Htio sam ih sakriti da sam znao). — *Tumen kama-den leh udžile galbeja, a voj phaglah tumen* (Vi ste pošli da mu date dukata na zajam, a ona vas je odvratila od toga). — *Amen kama-xasaivah te na ovov sikadaha amee o drom* (Mi bismo se izgubili da nam on nije pokazao put).

Područja kondicionala I i II nisu uvijek, u svakoj prilici, tačno razgraničena. Oblik *kama* može da se javi u pomoćnom svojstvu u oba slučaja, tj. pri obrazovanju i jednog i drugog kondicionala. Evo uz to i nekoliko različitih primjera. *Tunen šaj kama-bičinen kaja phuv* (Vi biste mogli prodati ovu zemlju). — *Tumen šaj kama-bičinden tumari phuv* (Vi bijaste mogli prodati ovu zemlju). — *Te kandijaha pe dadeh, o čher kama-ačhel lehće, kana o dad mulo* (Da je svoga oca poštovao, naslijedio bi njegovu kuću poslije njegove smrti).

Kondicional II izražava jednu radnju koja bi se obavila u prošlosti da su to prilike i okolnosti dozvolile. Kondicional II je jedna modalna kategorija koja se povlači i postepeno iščezava iz prakse, kako u srpskohrvatskom tako i u romskom. Na njegovo mjesto stupa kondicional I, koji, bez daljnjeg, preuzima njegove funkcije. Pa zar ga i mi gotovo redovno ne upotrebljavamo umjesto preživjelog kondicionala II? Evo primjera za alternativnu upotrebu oba pogodbeni načina.

Kojarači me kama-ačhav te brivav e pošom (Preksinoć (bio) sam mogao ostati da češljam vunu). — *Te ačhilema me, vi tumen šaj kama-ačhen* (Da sam ostao ja, i vi bijaste (ili ste ili bi) mogli ostati). — *Amen majbi-lačhe nakhadilama te maladinajljama lenca* (Mi bismo se gore proveli da

smo se sreli s njima). A Romi mogu da kažu i ... proveli kad bismo se sreli s njima. — *Von kama-xasaren (ili: šaj xasardeha) pe love bićinindo e grasteh* (Oni bi mogli (ili: oni bijahu mogli) izgubiti na parama prodajući konja).

Našu rečenicu: *Djeca ne bi vidjela svoju majku*, Romi u praksi prevode i prvim i drugim kondicionalom, što zavisi od dotičnog dijalekta. Dakle: *E rakloře či kama-dičhen pe da*, ili, druga nijansa: *E rakloře či dikhlesa pe da* — *Sa gova kama-ačhela lenge, ili: Sa gova ačhilaha lenge*. To znači: Sve bi to (bilo) njima ostalo.

*Te na me avilemah, tu čheladilana*h (Da ja nisam došao, ti bi se bio prevario) (ili: ti bi bio prevaren). *Te na me avilema, tu kama-ave čheladino* (Da ja nisam bio došao, ti bi bio prevaren). — *Te vov laće lačho avilaha, voj kandijaha le* (Da on njoj bijaše bio dobar, ona bi ga (bila) slušala), ili ... *avilaha, voj le kama-kandel*. (...) bijaše (bio dobar, ona bi njega slušala). — *Te na me xuklemas, tu kamas-aves mardino* (Da ja nisam priskočio, ti bi bio bijen). Mjesto *tu kamas-aves mardino*, može stajati sintetički oblik ... *tu mardinaljanas*.

Upotreba kondicionala I i pluskvamperfekta napreduje nauštrb kondicionala II. Uzećemo određen broj primjera u kojima nam čestica *kama* otkriva izvjesne želje ili namjere u vezi sa radnjom i sadržajem onog glagola na koji se ta čestica odnosi. — *Te vov vačardaha, me kama-mukav leh* (Da je on naredio, ja bih ga (bio) pustio). — *Me šaj kama-učhardema leh, te avilaha ma soha* (Mogao sam ga pokriti da sam imao čime). — *Tu kama-čereh bari dilimata, te na von tut turvinjisardeha tut* (Ti bi počinio veliku glupost da te nisu savjetovali). — *Te na dijana ma gođi, me kahma phařavav gov lil* (Da me nisi urazumio, ja bih ovu knjigu poderao).

Tena goja bući čerdana jekhvaratar, e Devleh kamah-mudarah an tute (Da taj posao nisi odmah obavio, mi bismo Boga ubili u tebi). — *Voj kama-del findak ando xoljariko paj te na crdijana la palpale gadehtar* (Ona bi zaronila u bijesnu bujicu da je nismo natrag potegli za košulju). — *E ruvni kama-xal e čhavoreh te na vov našloha pe kestenavin* (Vučica bi požderala dijete da nije pobjeglo na kesten).

Vov kaha laće phučarel sa, te tromajasa amendar (On bi njoj ispričao (otkrio) sve da je smio od nas.) — *E khanjendi bibijoři kama sa čidel me khanjen thaj papinen, te na hačardeha la e džučhela* (Lisica bi sve moje kokoši pokupila i guske da je nisu nanjušili psi.) — *Te na avilana*h *ajrat, amen kamah džungaleh xoljajvah pe tute* (Da nisi došao večeras, mi bismo se gadno naljutili na tebe). — *Amen kama len garuvah e kalestaderehtar, te džanglama kaj* (Mi bismo ih sakrili od žandarma da smo znali gdje).

Tumen kama-nakhaven e jrat lende te akhardaha tumen lengo phureder (Vi biste proveli noć kod njih da vas je zvao njihov starješina). — *Okova diveh tumen kamaden le mrtik, te na vov řanglah la* (Onomad vi biste ga zgrabili da nije utekao). — *E pradajra kama čalaven pe amende, te na ašundeha e gadžendar, kaj amen sam kate but džene* (Pljačkaši bi udarili na nas da nisu čuli od seljaka da nas ovdje mnogo ima).

E kotarica te manglasa, kama-bičhalel mande fusuj, čoxane the aro. (Da je htjela, gospođa mi je mogla poslati pasulja, krompira i brašna). — *Kama-ava astardine e vořalendar te na hačardama len* (Bili bismo zarobljeni od hajduka da ih nismo primjetili). — *Me amalinja kama-aven akharde po abijav savoře* (Moje drugarice bile bi sve pozvane na svadbu).

Me te na arakhadilema čuće paša o va, vov kama-čhelavel tu (Da ti se nisam našao pri ruci, on bi te obmanuo). — *Te isar tromajemah, me kaha dīlabav* (Da sam ikako smio, ja bio zapjevao). — *Te amen akatar delamah-tar arači pejrat, tumen kamah-ačhen ađiveh korkore* (Da smo juče na-noć, (tj. sinoć) bili otišli, vi biste danas ostali sami). — *Te muklanah leh kate, vov kama-čučarel sa amaro hardovi pindo e ricali* (Da si ga ostavio ovdje, on bi ispraznio cijelo naše bure ispijajući rakiju).

Rečenica sa glagolskom česticom *kama* upoznaje nas s nečim što bi se, recimo, mimo nečije volje, desilo da se nije nešto dogodilo. Prisustvo irealnog veznika *da* (romski: *te*) djeluje simbolično. Npr.: *Te cīndema gav čordo džuto gada, kama-džava ando phandje* (Da sam kupio jedan ukradeni par haljina, otišao bih u zatvor). — *Te matilema, me kahma-perav e prnendar* (Da sam se napio, ja bih pao s nogu.) — *Te na ramosardana mande, me kamas-diljavav pala tute* (Da mi nisi pisao, ja bih poludio za tobom). — *Tu kama-černjoha ande xīndi, te na mukleha tu majanglal* (Ti bi istrunuo u zatvoru da te ranije nisu pustili).

Te tu delama e čherehtar, niči kama-ni me bešah korkore čhere (Da si ti otišao od kuće, ne bih ni ja sjedio sam kod kuće). — *Sa o barvalipe kama-dinjavola lenge, te von ačhileha pačivale* (Cijelo bi im se imanje poklonilo da su ostali poštenji). — *Te na počindemas gol curuvlja, pe će prne ni kamas te avel tu* (Da nisam platio ove opanke na svojim nogama, ne bi ih ti imao). — *Te ačhilema ke Kalderaša, majfeder kahn' avel* (Da sam ostao kod kotlara, bolje bi bilo).

Te ačhilaha o bršind, o bobo kaha majsigo resljol (Da je stala kiša, kukuruz bi prije uzrio). — *Amen kama-perah ando pharo bibaxtalipe, te na ikaldinajljama ogothar* (Mi bismo zapali u tešku nevolju da se nismo izvukli odande). — *Te aviljaha amee šukar, ni kahma-irisajvah tumende* (Da nam je bilo lijepo, ne bismo se k vama vratili). — *Te amen na 'vilamas karing, či kamas-dikhas tumen* (Da nismo ovamo došli, ne bismo vas vidjeli).

Tumen kamas-xoxadilenas thaj teljardenas e bande dromesa, te na goja mami mothodasa tumende o čačo drom (Vi ste se mogli prevariti i poći krivim putem da vam ona baka nije pokazala pravi put). — *Te me phušlemah len e lovende, von kamah-darajvon* (Da sam ih pitao za pare, oni bi se uplašili). — *Me kama-perađiva, te na von istardeha ma* (Ja bih se srušio da me nisu oni prihvatili).

Me te na avilema te uštavav tu, tu kama-sovesa sofo đe (Da ja nisam došao da te probudim, ti bi spavao cijelog dana). — Evo i jednog primjera, gdje se u obadviije rečenice javlja kondicional II u sintetičkom vidu. *Te na tu učhardılanah e phuseha thaj te na tu garudılanah, tu ičhardılanah e vo-šutne čhindardendar*. Slobodan prevod glasi: Da se nisi pokrio slamom i da se nisi sakrio, šumski bi te razbojnici uništili. Doslovan prevod ovih rečenica bi malo čudno glasilo: Da ne ti bijaše se pokrio slamom i ne bijaše se sakrio, zdrobljen ti bi bio od šumskih razbojnika. — To je ujedno primjer za pasivnu konstrukciju. Uskoro ćemo se pozabaviti u posebnom poglavlju s kondicionalom II, odnosno pluskvamperfektom.

Sada ćemo se osvrnuti na oblik jedne sasvim kratke rječe koja je heterogenog porijekla, pa koja, prema tome, ima i različita značenja. Zbor je o malenoj čestici *ka*, koja služi kao faktor pri obrazovanju oblika analitičkog futura. Međutim, ona može da se alternativno upotrijebi i za gra-

denje analitičkog oblika kondicionala. I. U tome slučaju ona bi mogla da se shvati kao skraćunica partikule *kama*. Usljed toga dolazi do pojave da se u nekim slučajevima ista rečenica može prevesti i futurom I i kondicionalom I, drugim riječima, one se javljaju sa dva značenja.

Na primjer, evo i nekih rečenica sa Kosmeta. *Vov te avol godaver, vov ka-ikljol baro*. To znači bukvalno: On da bude pametan, on će izaći veliki. Premda je oblik rečenice futurski, ipak je smisao pogodben: Da je on pametan, on bi izašao (postao) velik. U prvoj rečenici u romskom ne glasi: *da je*, nego: *da bude*, što je blizu kondicionalnom *ako* (ili: *kad*) *bi bio*. Međutim, pitanje je da li je ono *ka* ovdje skraćunica od *kama*. Jer da je tako, onda bi i glagol *ikljol* pred kojim stoji *kama* morao doći u kondicional, dakle: *ikljola*. Ranije smo, naime, konstatovali pravilo da iza pogodbene čestice *kama* dolazi i glagol u kondicionalu, a to je slučaj u kosovsko-romskom i u još nekim drugim gurbetskim narječjima.

Opet jedan primjer iz južno- (tj. kosovsko) gurbetskog. *Voj te na xalasa mulo mas, voj ka-ačhel džuvdi* (Da nije (bila) jela crkotinu, ona bi ostala živa), bukv.: ..., ona će ostati živa. — *Te avol o vošalo, amen ka-naša* (Da dođe lugar, mi ćemo bježati). Ovdje je bolje pristao veznik *ako* ili *kada* s kondicionalom.

E hirije si ikalde godaće kaj bešen ano voš, a te aven godaver, von ka-bešen ano foro (Vile su glupe, jer stanuju u šumi, a da su pametne, one bi stanovale u gradu), bukv.: Vile su »izvađene pameti«, jer sjede u šumi, a da *budu* pametne, *one će* sjediti u gradu. Ta je rečenica, čini mi se, skrojena prema šćiptarskom obrascu. Pada u oči pojava da poslije irealnog veznika *da* uzimaju *budu*, mjesto *su*. Nije tu riječ o našem: *da budu pametne, pa da...*

Te ašuna, ko gava perada amari bar, amen ka-phagara le. (Ako čujemo ko je to srušio našu ogradu, mi ćemo ga prebiti). Ove rečenice bi našim ušima ljepše zvučale kad bi bile sastavljene u kondicionalu. — *O phakalo sap ka-xal e manuše te šaj*. Ta se rečenica dvojako prevodi: 1.) Ovaj zmaj (bukv. krilata zmija) će pojesti čovjeka ako može, 2.) Ovaj zmaj bi pojeo ovog čovjeka da može. Dakle, futur i kondicional, zahvaljujući okolnosti da čestica *ka* može da se prevede i česticom *će* i česticom *bi*.

Poseban je slučaj sa rječcom *ka* u specijalnoj službi hercegovačkih čerगाša. Uzmimo ovaj primjer: *Von kamah-ka-xaćaren pe love* (Oni zamalo što nisu izgubili svoje pare). Tu imamo pred glagolom obadvije čestice, i kondicionalnu i futursku, *kamah* i *ka*. Znamo otprije da rječca *kamah* ima nekoliko, međusobno vrlo sličnih značenja. Tako, ona može da znači, recimo, i *zamalo što*. *Ka-xaćaren* znači: *će izgubiti*. Bukvalno, dakle, cijela rečenica glasi: Zamalo što neće izgubiti svoje pare. Riječ je tu, u stvari, o istorijskom perfektu, jer je tekst uzet iz jedne priče.

Pošto je, prema tome, tu slučaj futura u službi perfekta, onu rječcu *ka* možemo identifikovati kao futurnu česticu. Treba napomenuti da u dijalektu hercegovačkih čerगाša riječ *xaćarav* znači isto što i *xasarav* (izgubim) i da se ona ne smije zamijeniti sa riječju *haćarav* (osjetim, primijetim, razumijem). — Ona rečenica može se izraziti i kondicionalom: Još malo pa bi svoje pare izgubili. — Na kraju, nisam siguran da sam riješio zagonetku složenog glagolskog izraza *kamah-ka-xaćaren*.

Vi tu korkoře dikheh kaj kamah-ka-xav čo šoro (Pa i ti sam vidiš da te umalo nisam upropastio). Idiomatska lokucija *xav o doro* znači bukvn.: i pojedem glavu. Prema tome, značenje joj je i uništim, ubijem, upropastim itd. Ona rečenica se može prevesti i glagolom *htjeti*: *Htio sam ti glavu pojesti, malo je falilo*. Jer ono *kamah* ipak svojom pojavom asocira na glagol *htjeti* (*kamam*).

Rječca *ka*, koja je inače oznaka za futur, javlja se katkad i ispred glagola u perfektu. To je malo i neobično, jer jedno drugom naoko protivriječi. Ta se rječca pojavljuje u tečnom pričanju kad se na jednu rečenicu nadovezuje druga. Mislim da tu ne treba razmišljati i tražiti problem gdje ga nema. Sve mi se čini da se tu radi o skraćenom obliku nekog adverb-a, kao što su *kaj* (gdje, kad) i *kana* (kad). Npr.: *Maj palal bešle. Ka vačardah e džuvli pe gadžehće* (Naposljetku su sjeli. Kadli žena reče svome mužu.) — *Ka čerdah o Penga jekh učo čher e čiralehtar* (Kadli Penga napravi visoku kuću od sira.)

Ka phendah lende (Istom će reći njima). — *Ka-nikhle vi e džene* (Kadli i ljudi prođuše). — I još neki drugi primjeri: *Te avel amen lengo halato, gol Sarajehke majstorengo, amen ka-čerah e xarkumahtar mulikane jakha* (Da imamo nešto njihov alat, od sarajevskih majstora, mi bismo od bakra napravili i mrtvačke oči). To su riječi jednog od prvaka hercegovačkih čergaša, Halila Salkanovića, vrlo otresitog, inteligentnog, čestitog, kalajdžijskog majstora, koji, zajedno sa mnogobrojnim članovima svoga roda, putuje po svijetu u potrazi za zaradom.

Te amaro ašundo, baro thagar, o Penga, džanglaha pala o Dol, vi lehke kah-avel majlačhipe (Da je čuveni naš veliki car, Penga, znao za Boga, i njemu bi bilo bolje). — Tu je sporedna rečenica u kondicionalu II, dok se glavna rečenica nalazi u kondicionalu I. Penga je najveći car romski, romski »imperator«. Njega Romi od sviju najviše poštuju i vole, a u isto vrijeme i mrze i grde što je svojom ludom glavom upropastio slavno romsko carstvo. Ali, naravno, to je sve legenda.

Povodom razgovora o futuroj čestici *ka* i o nekim homonimnim partikulama sumiraćemo ukratko, i to posljednji put, naša iskustva i saznanja o građenju oblika futura. Dakle, rječca *ka* ili, bolje, *kam*, sažeti je oblik glagola *kamam* (*htjeti*). Ona je zajednički, neutralni oblik za sva lica. To je ujedno i opšebalkanski obrazac za konstrukciju oblika futura pomoću proklitika, koji, eto, i Romima služi za tu svrhu.

Na primjer: *me kam-ujrav* (»ja će letim«), *tu kam-ujrah* (»ti će letiš«), *vov kam-ujral*, (»on će leti«) itd. Vidimo da tu iza rječce *kam* nema veznika *te* s konjunktivom. Uz jedinstvenu, ujednačenu česticu *će* kod nas ne može stajati naš infinitiv, pa se onda, naravno, ne može reći *ja će letjeti*. Ta čestica *će* pripada, naime, paleobalkanskom glagolskom sistemu, koji ne zna za infinitiv, pa ga onda ne može ni tražiti.

Tome nasuprot, infinitiv, može da stane samo uz lično obojene, promjenljive čestice *ću, ćeš, će, čemo, ćete, će*. Stoga će i prevod maloprije navedene rečenice glasiti: *Ja ću letjeti*. Pored toga, postoji i kombinacija sa konjunktivom, koja u istočnoj polovini srpskohrvatskog jezičkog područja, čini mi se, sve više uzima maha. Npr.: *Ja ću da letim*.

Uzmimo sada primjer sa negiranim oblicima futura. U tome slučaju stavlja se pred enklitiku rječca *ni* ili *či*, što odgovara našem *ne*. Tako dojamamo jedinstvene oblike za sva lica *ni kam* ili *či kam*. Npr.: *ni kam đinav*

(neću brojati), *ni kam dineh* (nećeš brojati) itd. U stvari, bukvalan prevod glasi: neće brojim, neće brojiš itd. Naime, *ni kam* (neće) je bezlično kao i *kam* (će). A kad se naglasi negacija, npr.: *Niči kam*, ona opet ostaje bezlična: *neće*.

Ako je, međutim, faktor volje ili želje mnogo jače naglašen od vremena glagolske radnje, onda se proklitika *kam* ponovo razraste i vraća u svoj prvobitni, duži oblik. Tako ponovo dobijamo izraz *ni kamam* ili *či kamam* (neću, ne želim), a emfatički: *niči kamam*.

Pored toga što, evo, glagol *kamam* svojom enklitikom *kam* služi za građenje jednovremenskog glagolskog oblika futura, on drugom svojom enklitikom služi u obrazovanju jednog modusa, tj. kondicionala I. Ta rječca *kama*, koja ima cigli jedan oblik, po smislu odgovara našim rječcama *bih*, *bi* itd. Dok je futurska čestica *kam* prezentskog kondicionala, *kama* je aoristskog porijekla.

Od ličnog oblika *bih* do bezličnog, jedinstvenog *bi*, ipak je manji korak nego od ličnog *ću* do bezličnog *će*, jer ono *će* stvara u nama mehanički predstavu o nekom trećem udaljenom živom biću ili predmetu. Čestica *kam*, sastavni dio konstrukcije futura u romskom, može se prevesti adekvatno samo česticom *će*, mada se pri prevodu obično služimo ličnim oblicima *ću*, *ćeš* itd. Obrazovanje futura pomoću čestice *ću* ili *će* je opštebalkanska pojava, koja je, znamo, prodrla i u srpskohrvatski.

U književnom jeziku mi gradimo futur I pomoću dva glagola, i to od osnove glagola *bih*, kojem se dodaje enklitički oblik glagola htjeti: *biću* ili *ću biti*. U kajkavskom se futur I tvori od pomoćnog glagola *budem* i participa preterita odnosnog glagola. Npr.: *bum došel* (doći ću, ja ću doći), buk.: *budem došao*, što u književnom štokavskom predstavlja oblik futura II. U ciganskom, međutim, oblik futura II je jednak obliku preterita. Npr.: *avilem* (došao sam), *avilan* (došao si) itd.

Pored analitičkog futura, o kojem smo upravo sada raspravljali, postoji u romskom i sintetički način obrazovanja toga vremena. Takvi oblici su starijeg porijekla, ali su i sada u živoj upotrebi. Evo i za to primjera: *Me phurdava pe jag te mudardol* (Ja ću duvati na vatru da se ugasi). — *Phučaha, gači mol gav rup* (Pitaćemo koliko vrijedi ovaj srebreni novac, forinti). — *Na sov, av, dikheha vareso, dikheha la* (Ne spavaj, dođi, vidjećeš nešto, vidjećeš nju)! — *Te jekh palma čaladem tu, ka-pherav (ili pherava) čo muj rat* (Ako ti krnem šamar, krvlju ću ti usta napuniti)! — *Voj džalatar, a tu arakhehae čhavoŕeh* (Ona će otići, a ti ćeš čuvati dijete)!

Džike trin čhon ladena katar (Za tri mjeseca selićete oдавde)! — *Paladopaš đive avela tumen kana* (Za deset dana imaćete kada). — *Ma dara, niči kam niso avel ćuće* (Ne boj se, ništa ti neće biti)! — *Te dikhah, kah dena von muj* (Da baš vidimo koga će oni zvati)! — *Šukar đive avela* (Lijep će dan biti). — *Inkalasa e love thaj činasa neso* (Izvađićemo pare i kupićemo nešto). — *Niči daha la romehte, phandaha la te avel sumnal* (Nećemo je udati, zatvorićemo je, nek se posveti). — *Žjanes, ramosarasa tumende gilja* (Znaš, pisaćemo vam pjesme). — *Av tehara, dikhasa pale bući te lačhareh la fijasar* (Dođi sutra, gledaćemo opet ovaj posao da ga kako bilo uredimo)!

Tumen niči majbut avena akaringate (Vi nećete više ovamo dolaziti). — *Šaj avel kaj sigende džana lende* (Možda ćete uskoro njima otići). — *Kana avela rig-rigate, dikhena ko hi majzuralo* (Kad bude na kraju kra-

jeva, vidjećete ko je najjači). — *Šaj akana lena e galavujra* (Možete sada uzeti bisage). — *Von čorena sa so šaj* (Oni će ukrasti sve što mogu). — *Mangena gova the čhuvena inča* (Tražiće ga i staviće ga tamo). — *Save ašunena leh, asana lehće* (Koji ga budu čuli, smijaće mu se). — *Von inklena te avela šukar o dive* (Oni će izaći ako dan bude lijep). — *Kana aresesa late, de la so de ja* (Kad stigneš do nje, daj joj šta dadneš)!

Kana irisajvava, kam-počinav ćuće (Kad se budem vratio, platiću ti). — *Kana xaštiha, učhar ćo muj e palmaha* (Kada zijevneš, pokrij svoja usta šakom)! — *Ćer so ćeresa latar* (Uradi šta budeš uradio od nje)! — *Te na gaja ćeraha, amen amare šore xasaraha* (Ako ne budemo tako radili, izgubićemo svoju glavu). — *Amen avaha saijekh drom, kana trubuja* (Mi ćemo dolaziti svaki put kada zatreba).

U vezi sa enklitikom *kama* da kažemo nešto i o modalnom glagolu *šaj*. Glagolska partikula *kama* je, znamo već, definitivno mrtva, jer sa svojim matičnim glagolom nema, osim porijekla, nikakve žive veze. Zato se ona ne može uporediti sa modalima *šaj*, *našti*, *trubuj* itd. Uzmimo u pomoć glagol *katav* (predem). Sa rječcom *kama* postoji samo jedna kombinacija: *kama-katav* ili *kama-katava* (ja bih prela), dok se sa glagolom *šav* mogu graditi različiti glagolski izrazi: *šaj katav* (mogu da predem), *šaj katava* (mogla bih da predem), *šaj kaklem* (mogla sam da predem), *šaj kaklema* (bijah mogla da predem) i dr.

Postoje, zatim, i mogućnosti kombinovanja oblika *kama* i *šaj*. Npr.: *Me šaj gova kama-ćerav* (Ja bih to mogao učiniti). — *Von šaj gova ćerleha* (Oni su to mogli uraditi). — *Šaj kama vi tu te les kava tato sastri ando va sar me* (Mogao bi i ti uzeti u ruke ovo vrelo gvožđe kao ja). — *E, dileja, tu šaj kamalijan la te džanglan*. (Ej ludo jedna, mogao si je uzeti da si znao). — *Šaj kamah-bešah kate šukar* (Ovdje bismo mogli lijepo stanovati).

Ko šaj suvel gova, (Ko može to sašiti)? — *Ko šaj suvdah gova*, (Ko je mogao to sašiti)? — *Ko šaj kama-suvdah gova*, (Ko bi to mogao sašiti)? — *Me kama*, (Ja bih)! — A evo i nekih drugih primjera. *Či bi šaj tu mande phenesa khanči* (Ne bi ti mogao meni nešto reći). — *Šaj tu mande ćeresa jekh lačhipe*, (Bi li ti mogao meni učiniti neku dobrotu)? — *Amen šaj lasas la, te šaj te avel amende* (Mi bismo je primili da može da bude kod nas).

Amen bi ispidaha len avri te šaj (Mi bismo ih napolje izgurali da možemo). — *Dičhen te šaj strandin kava šolo kate*, (Gledajte da li možete da iscijedite ovaj konop ovdje)! — *Kana bi tumen šaj anena la amende, amen bi dasa tumen so manden* (Kad biste je vi mogli dovesti k nama, mi bismo vam dali šta tražite). — *Von bi mothovena će neso, a daran pehće, šaj xolajvona pe lende* (Oni bi rekli tebi nešto, ali se boje, mogli biste se naljutiti na njih). — Ovdje se u mnogim rečenicama susrećemo sa našom pogodbenom česticom *bi*, koja većinom, ali ne i uvijek, može da zamijeni česticu *kama*.

Navešćemo sada veliki broj primjera pogodbenih rečenica, bez učešća načinskog glagola *šaj*. Pošto se u romskom oblik imperfekta podudara sa oblikom kondicionala I, ljudi su prinuđeni da se u kondicionalnim rečenicama posluže česticama *kama* ili *bi* da bi tako isključili mogućnost da se radi o imperfektu. Npr.: *Me bi čumidava la sar bi lasa šukar živiva*, (Ja bih je ljubio kako bih lijepo s njome živio)! *Me bi nakhavava tu inčate* (Ja bih te prevezao onamo). — *So bi volisa* (Šta bi ti volio)? — Napomi-

njem da se rječca *bi* u zapadnogurbetskom ne javlja. Inače nalazimo je kod svih Gurbeta, pa se čuje i kod Arlija, a čujemo je i kod ličkih Gopta. Npr.: *Me tuke bi ker dova* (Ja bih ti to učinio).

Me maj but vi voliva gadava (Ja bih najviše volio to). — *Te avesa tromano, ne bi našesa* (Da si hrabar, ne bi bježao). — *Tu bi sovesa da-bu!* (Ti bi spavao još). — *Dal bi tu volisa ma* (Da li bi ti mene volio)? — *So bi tu desa ma te anav će neso* (Šta bi mi ti dao da ti nešto donesem)? — *Voj bi bijanela* (Ona bi rodila). — *Dikh te na bi dukhavela le* (Pazi da ga ne bi povrijedila). — *Khonik či bi činelas kava* (Niko to ne bi kupio).

Kana bi voj lelas ma (Kada bi ona mene uzela)! — *Mi bibi bi hamila, te avela la aŕo* (Moja bi tetka mijesila kad bi imala brašna). — *Kana bi vo dela amen mol, ne bi rodasa khanči aver* (Kada bi nam on dao vina, mi ne bismo tražili ništa drugo). — *Phenasa hi kaj tu san goda rakli* (Rekli bismo da si ti ta djevojka). — *Sar bi amen džungavasa len* (Kako bismo njih probudili)? — *Amen bi avasas thaj ćerasas bući* (Mi bismo došli i radili). — *Bičhalde po vordon te na avena phuvatar* (Poslali su svoja kola da ne biste dolazili pješke).

Tumen nebi šaj džana durehte (Vi ne biste mogli ići daleko). — *Kana bi leh dičhena, tumen bi phaŕona daradimahtar* (Kada biste njega ugledali, vi biste crkli od straha). — *Sosa bi von gugljardona kate* (Čime bi se oni ovdje sladili)? — *E ajsavajra bi pišena te šaj* (Vodeničari bi mljeli da mogu). — *Kana bi gola čoŕe xana, von nebi merena sar makha* (Kada bi oni siromasi jeli, oni ne bi umirali kao muhe). — *Kana bi e Roma šućarena, lengo thagar bi džuvdola* (Kada bi Romi postili, njihov car bi oživio).

Evo nekoliko primjera iz tursko-grčko romskog dijalekta. *Da nebi adava oveline, me bi molinavine tu te ave*. (Da ne bi to bilo, ja bih te molio da dođeš). — *Oj te ovelisine lači, me nebi arakhavasine ola ando veš* (Da je ona bila dobra, ja je ne bih našao u šumi). — *Ov alo te bi mudarelasine šošojen* (On je došao da bi lovio zečeve). — *Tu bi pereja kotr i dar, nebi ušteja* (Ti bi pao od straha, ne bi ustao). — *Čića pes odote te bi sovela odoja rat* (Smestio se ondje da bi prespavao tu noć).

Slobodan prevod na gurbetski prve rečenice glasi: *Te na gova avela, me molija tu te aveh*. Ovo poređenje je poučno, jer ćemo na osnovu njega uočiti neke bitnije razlike između gurbetskih (vlaških) i nevlaških romskih govora. *Adava* odgovara gurbetskom *godava* ili *gova*. *Oveline*, skraćeno od *ovelisine* je gurb., *avilisas, avilosas, aviloha* itd. Nastavak *sine* ili *hine* odgovara gurbetskom *sas (sah)* bio, bila, bilo. Dakle, *oveli-sine* je *avili-sas*. *Molinavine* je gurb. *molivas* ili *molija*. *Arakhavasine* je gurb. *arakhavasas* (našao bih). *Oj* je gb. *voj* (ona), *ola* je gb. *la* (nju). *Veš* (šuma) je gb. *voš*, kao što je *per* (želudac) gb. *por*. *Alo* je sažeto od *avilo* (došao je). — *Pereja* je gb. *peresa, pereha* (ti bi pao). *Kotr* je gb. *katar* (od). *Ušteja* je gb. *ušteta, ušteha* (ustao bi ti). *Čića pes odote* (stavio sebe onamo) gb. *čhuta pe ogothe*. *Čića* ili *čikja* (turio je) je perfekat od *čivav* (turim). *Odoja* je gb. *ogoj* (ta, ona).

One ostale rečenice glase na gurbetskom ovako: *Voj te aviliha lači, me ni arakhava (ili arakhlemah) la ando voš*. — *Vov avilo te mudarel šošojen*. — *Tu pereha ka-tar e dar, ni ušteha*. — *Čhuta-pe ogothe te sovel goja jrta*. — Kako vidimo, postoje i neke razlike u upotrebi vremena. U zapadnogurbetskom se kondicional malo drukčije upotrebljava, ali o tome drugi put.

Evo i nekoliko burgijaških rečenica. *Me bi učavas katar miri bešni* (Ja bih ustao sa svoje stolice). *Učavas* odgovara gurbetskom *uštavas*. — *Kana ov ne bi ovelas murš, me bi meravas* (Kad on ne bi bio junak, ja bih umrla). — *Araken e pabaja da ne bi halas len deko* (Čuvajte jabuke da ih neko ne bi pojeo). — Radi poređenja, evo tih rečenica i na gurbetskom: *Me uštavah katar mrni bešaldi*. — *Kana vov ni avelah murš, me meravah*. — *Arakhen e phaba te na xal len khonik*. — I, na kraju, evo jedne rečenice na goptskom: *On bi čini dova* (Oni bi kupili ovo), na gurbetskom: *Von činena gova*.

Pluskvamperfekat i kondicional II. Njihovi oblici se podudaraju u potpunosti. Oni se grade na taj način što se oblici svih lica oba broja preterita produže dodatkom nastavka *-as*, u zapadnogurbetskom *-ah*. Taj nastavak je, u stvari, završetak 3. lica sing. imperfekta glagola *sem*. Neokrnjeni nastavak glasi *sas* ili *sah* (bio, bila, bilo).

Glagol *sem* (jesam) pozajmio je od gl. *avav* oblike za preterit, a zatim i za pluskvamperfekat (potencijalni preterit). Preteritski oblici glase: *avilem* (bio sam), *avilan* (bio si), *avilas* (bio je) ili *avilo* (bio je) i *avili* (bila je), *avilam* (bili smo), *avilen* (bili ste), *avile* (bili su). Oblici pluskvamperfekta gl. *sem* glase: *avilema* (bijah bio), *avilanas* (ti bijaše bio), *avilosas* (on bijaše bio), *avilisas* (ona bijaše bila), *avilamas* (bijasmo bili), *avilenas* (bijaste bili), *avilesas* (bijahu bili). — Mjesto nastavka *-as* u zapadnogurbetskom stoji *-ah*.

U vezi s time navešćemo i oblike pasiva pluskvamperfekta i kondicionala II. *Me avilemah mardo* ili *me mardo avilemah*. To znači: Ja bijah bio bijen, ili: Da ja bijah bio bijen, odnosno jedna tipična nijansa (alternativa na kama-konstrukciju): Bijah htio biti bijen. To, slobodno prevedeno, glasi: Umalo što nisam izvukao batina. Onaj prvi prevod, nategnuto gomilanje kratkih glagolskih oblika je dokaz da naš kondicional II i pluskvamperfekat gube i smisao i snagu. Oni su gotovo izvjetrili, a svoje posljednje dane tavore, uglavnom u junačkoj epici i sl.

Uporedo sa analitičkim oblicima u gornjem pasusu idu i njihovi sintetički vršnjaci *mardilemah* ili *mardinajlemah*, što opet znači: bijah bio bijen ili da sam bio bijen. Recimo, u ovom živom primjeru: *Peciřrate so ni mardilemah* ili ..., *ni mardinajlemah*, odnosno: *Peciřrate so ni avilemah mardo* (ili: *mardino*). Slobodno prevedeno: Malo je trebalo pa da me istuku.

Da uzmemo sad još jedan slučaj: *Daraljegah te džav inčate, kaj šaj avilemah mardo* (Bio sam se uplašio da odem onamo, jer sam mogao biti bijen). — Ova bi rečenica u kondicionalu I glasila: *Darav te džav inčate, šaj avavav mardo* (Bojim se da odem onamo, mogao bi biti bijen). A ako mjesto pasiva uzmemo aktiv, dobićemo pogodbenu rečenicu: *Šaj marenah ma* (Mogli bi me istući).

Sada ćemo dovde izloženu materiju provjeriti i propratiti velikim brojem primjera iz prakse. *Te avilemas majgodaver, majfeder avilaha* (Da sam bio pametniji, bolje bi bilo). — *Te na sutemah, avilemah lindralo* (Da nisam spavao, bih bih pospan). — *Ande me dako poř te avilemah, niči gaja šukar dožacardeha ma* (Da sam bio u majčinom trbuhu, ne bi me tako lijepo dočekali).

Te avilema trušalo, me mothodema čuće (Da sam bio žedan, rekao bih ti). — *Te kandijegah mrne phurederen, dži akana šaj avilemah mrne gođaha baro sikado, te sičilemah šukar* (Da sma slušao svoje starije, dosada

sam mogao postati sa svojom pameću veliki gospodin, da sam lijepo učio). — Ovo je na vlaško-romskom: *Me kadiči šjiba te žjanav so tu žjanes, me avilemas baro žjikje čehraja* (Ja da znam toliko jezika što ti znaš, ja bih postao velik do zvijezda)!

Te dijaha o Del te avljanas m'angljaj (Da je dao Bog da si ranije došao)! — *Džanav me kaj aviljanah, te aviljahah tu kana* (Znam ja da bi ti došao da si imao vremena). — *Sah te avilanaah majgođaver thaj te dijanah lenca vorba* (Trebalo je da budeš mudriji i da porazgovaraš s njima). — *Tu te avilana mo amal, tu niči avilana akana* (Ti da si mi bio prijatelj, ne bi došao sada). Ono prvo *avilana* je od glagola *avav* (budem), a ono drugo od gl. *avav* (dođem). Dakle, oba glagola imaju isti oblik a dva značenja, a u nas imaju različite oblike i značenja.

Našti avilaha te e bori ačhadol ke po sastro (Nije moglo biti da se snaha zadrži kod svog svekra). — *Te vov lačho avilaha pala pi čhej, voj kama-kandel leh, ili: voj kandijaha leh* (Da je bio dobar za svoju curu, ona bi ga slušala). — *Te avilaha ma tato paj, šel mardune dijema* (Da sam mogao imati tople vode, stotinu bih dinara dao). — *Ih, te avilaha mae te dikhav so čerdol-pe incate* (Ih, da mi je bilo vidjeti šta se tamo zbiva). — *Šaj avilaha te avol, a vi niči* (Moglo je da bude, a i da ne).

Našti avilaha te na avel (Nije moglo biti da ne bude). — *Te avilaha leh icjra pačiv, niči bistardaha te iri mae o udžilipe* (Da je imao imalo poštenja, ne bi zaboravio da mi vrati dug). — *Von xaleha khanči, te avilaha len so* (Oni bi nešto pojeli da su imali šta). — *Te avilaha amee te dikhah len* (Da nam je bilo da ih vidimo)! — *Te na avilaha sarkaj hi, lačhe avela* (Da nije kao što je, dobro bi bilo). — *Avilaha tu te kandeħ, a tu ni kamlan* (Imao si da slušaš, a ti nisi htio).

Te na đelana incā, džungaleħ avilaha (Da nisi otišao onamo, gadno bi bilo). — *So šaj sa avilaha-pe te na đelema, kana mo dad dijah ma muj pehte* (Šta se je sve moglo desiti da nisam otišao kad me je otac zvao k sebi). — *Te na avilaha, kam-avol* (Ako nije bilo, biće). — *Te na avilaha ma čhere xjvici thaj šuklo thud, daramneh bokhaljemah* (Da nisam kod kuće imao kačamaka i kiselog mlijeka, strašno bih ogladnio).

Te majbut jrat aviliha, e jakha šaj majbut suteha (Da je bilo više noći, još bi mogle moje oči). — *Te voj aviliha incate, voj kama-xal amen, ili: voj xalaha amen*. (Da je ona bila tamo, ona bi nas pojela). — *Te na aviliha, nikahće khanči* (Da nije došla, nikome ništa). — *Te aviliha džuvindi, šukar avela amenđe* (Da je bila živa, lijepo bi nam bilo).

Šaj avilamah barvale manuš (Mogli smo postati bogati ljudi). — *Te avilasa amen kana, avilama tumenđe*. (Da smo imali kada, došli bismo vama). — *Šaj avilama bi nisoħko thaj te ačhah čoře* (Mogli smo biti bez ičega i da ostanemo siromašni). — *Amen niči ni avilama, kaj ni avilaha amen kaj* (Mi ne bismo došli, jer nismo imali gdje).

Te na avilena bižaj, đelena-tar jođi (Da niste bili lukavi, propali biste). — *Te avilena bipačivale, džungale nakhlena* (Da ste bili nepošteni, rđavo biste prošli). — *Te avilena majsig, majfeder avilaha* (Da ste došli ranije, bolje bi bilo). — *Te leha avilena, me leh phagardema* (Da ste s njime došli, ja bih ga prebio).

Sah ma jekh čher, a šaj avileha ma trin (Imao sam jednu kuću, a mogao sam imati tri). — *Te avileha milja džene, šaj čaljona, a pale našti xalesa sa* (Da je bilo hiljadu ljudi, mogli bi se najesti, a opet ne bi mogli

sve pojesti). — *Te avileha tumen gra, niči gači čhinjilena* (Da ste imali konja, ne biste se toliko umorili). — *Mo šoro niči ni avela pe me dume, te na avileha me prne, kana peklem te našav e šingalendar* (Glava mi ne bi bila na ramenu da nisam imao noge kada sam raspalio da bježim od žandarma).

Iz prethodnih primjera mogli smo razabrati kako se grade oblici pluskvamperfekta i kondicionala II u romskom. U srpskohrvatskom se obrazuju oblici kondicionala II na taj način što se oblicima kondicionala I dodaje radni pridjev glagola koji se mijenja, dok se pluskvamperfekat gradi tako da se imperfektu doda prošli pridjev dotičnog glagola.

Kao u našem jeziku tako i u mnogim drugim, možemo konstatovati bliske međudnose između oba kondicionala i dva prošla vremena. Tako u nas *bih* i *bjah*, u njemačkom *würde* i *wurde*, rom. *kamas* i *kamavas* i tsl.

Premda pluskvamperfekat i kondicional II u romskom imaju iste sintetičke oblike, ipak se oni, osim u značenju, razlikuju još i u karakteru. Pluskvamperfekat je nezavisni vremenski oblik, dok je kondicional II glagolski modus koji je uslovljen i vezan za nešto. Oba ta glagolska oblika u romskom su sintetičke prirode, dok u srpskohrvatskom nisu jednostavna, nego su složena.

Zanimljiva je pojava da u romskom znamo za nekoliko glagolskih sintetičkih oblika koji su zajednički za po dva oblika. Čuli smo već za slučaj pluskvamperfekta, koji ima identične oblike sa kondicionalom II. Npr.: *sigardemah* (bijah bio žurio i bih žurio). — Tako i imperfekat i kondicional I imaju podudarne oblike. Npr.: *sigaravas* (bijah žurio i bih žurio). — Tako se poklapaju i oblici preterita i futura II. Npr.: *sigardem* (žurio sam, budem žurio). — Slično tome, oblicima gurbetskog prezenta (relativ) odgovaraju oblici futura u mnogim nevlaškim romskim govorima. Npr.: *sigarava* (žirim, žuriću).

Nastavićemo sada da iznosimo primjere za kondicional II, iz kojih se, između ostalog, vidi da veznik *te* simbolično karakteriše irealnost željnih i pogodbenih rečenica. *Te na dikhlema kaj hi teharin, niči e jag lijema te thovav* (Da nisam vidio da svanjava, ne bih ložio vatre). — *Te na čalademah e jagoři, šiljaljiha e sovardi* (Da nisam vatru naložio, ohladila bi se soba). — *Te đelemah ni arakhlemah leh, a te arakhlemah leh, ni đelemah* (Da sam otišao, ne bih ga našao, a da sam ga našao, ne bih otišao).

Te tu kamljanas, amen šaj ačhiljamas (Da si ti htio, mogli smo ostati). — *Ni xasaljemah me, tu xasaljanah* (Nisam se ja bio izgubio, ti se umalo nisi izgubio). — *Te na o paj čhordamah pe tu thaj te na tut čindardamah, tu phabindo jagaha, phabilanah* (Da nismo sipali vodu na tebe, pa da te nismo kvasili, ti bi, goreći vatrom, izgorio). U svim ovim primjerima irealnost uslova nagoviještena je konjukcijom *te*.

Te na vov vazdijaha amen, pala amende ni džanglilaha (Da nas on nije podigao, za nas se ne bi ni znalo). — *So avilaha te vov avilaha* (Šta bi bilo da je došao)? — *Lako ilo kamlaha te phařol* (Njeno srce je htjelo da prepukne). — *Te džanglasas, vov šaj uštilosas thaj tatardilosas ko bov* (Da je znao, on je mogao ustati i zgrijati se uz peć). — *Vo mothodjasas kaj mudardjasas tumen sar džukhlen* (On je bio izjavio da bi vas pobio kao pse).

Kod kondicionalna nije bitno kad se neka radnja odvija, već je važan način na koji se ona odigrava. Tu je, prije svega, potrebno da se obavi neka pogodba pod kojom bi se izvršila glavna radnja. Npr.: *Bari čingar čerdiliha, te voj leh dukhadaha* (Velika bi se svađa izrodila da ga je ona upotrijebila). — Kondicional je, dakle, modus koji označava radnju zavisnu od druge neke radnje.

Te avilaha majbut e jrat, e jakha šaj majbut suteha (Da je bilo više noći, još bi mogle moje oči). — *Te tumenca voj na aviliha ande čingar, tumen dijena la udžile love* (Da ona nije bila s vama u zavadi, vi biste joj pare pozajmili). — *Voj džungale nakhadiliha, te vazdijaha khaj bendali čingar pe amende* (Ona bi se rdavo provela da je nadigla kakvu galamu na nas). — U svakoj je od ovih rečenica irealni značaj kondicionalnih konstrukcija upadljivo naglašen upotrebom veznika *te*.

Te muklama e khurmi thaj e šelja avri, e čiriklja xaleha len (Da smo ostavili napolju proso i posije, ptice bi ih pozobale). — *Amen te phirdama orta, maladeha amen e bučarne* (Da smo išli pravo, sreli bi nas radnici). — *Niči hačardama e buznen te na khandijeha gošnjendar* (Ne bismo primjetili koze da nisu zaudarale na brabonjke). — *Tu kama-račare amende, te dijama amen* (Vi biste zanoćili kod nas da smo mi dali).

Dikhah, šukar čerdilena lenca (Vidimo lijepo da ste se s njima nagodili). — *Te čaljardena e bokhaljarde pizojkicen, von varesar ačhileha džuvdere* (Da ste nahranili izgladnjele češljugarke (štiglice), one bi nekako i ostale žive). — *Te hamisaljena ande marimata, xalena ratvale daba* (Da ste se umiješali u tuču, izjeli biste krvavih batina). — *Te godaverisajleha, vi tu lenca baxtaljana* (Da su se opametili, i ti bi se s njima usrećila). — Kondicional se ne smatra vremenom, jer on je način. Njime se ne utvrđuje vrijeme nekog zbivanja, već nam on kazuje samo način na koji se ono ispoljava.

Građa koja se iznosi u ovim rečenicama može se posmatrati iz dva aspekta. Prema tome, ona se može prevoditi vremenom i načinom, tj. pluskvamperfektom ili perfektom, i kondicionalom, što sve zavisi od sadržaja. Mjerila nisu uvijek stroga, a značenja se prelivaju. U prevođenju vlada sloboda, pa čak i samovolja.

Amende avilosas maj šukar te ačhilesas (Nama bi bilo najljepše da su oni ostali). — *Te ašudena, gači rujena von* (Da ste čuli, koliko su oni plakali)! — *Te dukhadesa amen, bengate delesa-tar* (Da su nas uvrijedili, otišli bi do vraga). — *E, te ačhileha amee džuvde* (E, da su nam ostali živi)!

Uzmimo sada za primjer glagol *xutav* (skočim). Perfekat mu glasi *xuklem* (skočio sam). — Ako mu se doda završetak *-as* (ili *-ah*), dobijamo oblik pluskvamperfekta: *xuklemas* (bijah skočio, a, kao kondicional II znači: bio bih skočio). U 2. licu sing. perfekta ima oblik *xuklanas* (skočio si). U 3. licu sing. perfekta dodaje se na neutralni oblik *-as* (*-sas*) ili *-ah* (*-sah*). Participijski, tj. prema rodu promjenljivi oblici završavaju se za muški rod u perfektu na *-lo*, a za ženski na *-li*, dakle, *xuklo* (skočio je) i *xukli* (skočila je). Pošto se rečeni oblici, kako vidimo, završavaju na vokal, oni primaju neokrnjeni nastavak *-sas*, a ne *-as*. Otud onda i oblici *xuklosas* (bijaše skočio), *xuklisas* (bijaše skočila), a za 3. lice plurala samo jedan oblik za oba roda *xuklesas* (skočili su, skočile su).

Kod neprelaznih glagola, po pravilu, nema mocije roda u 3. licu sing. perfekta, pa zato postoji samo jedan neutralni zajednički oblik na *-as (-ah)*. Npr.: *čerdem* (učinio sam), *čerdas* (učinio je, učinila je); *čerdemas* (bijah učinio); *čerdasas* (bijaše učinio, bijaše učinila). Međutim, kod nas postoji mocija roda u 3. licu sing. kod svih glagola.

Kondicional nam kazuje da postoji mogućnost da se određeni uslov ispuni. Npr.: *Te šaj, amen lenđe mothovaha, so džanah* (Da možemo, mi bismo njima rekli šta znamo). — To je, dakle, onaj glagolski oblik koji obilježava neku mogućnost ili neki uslov pod kojim će se neka radnja obaviti ili pod kojim bi se mogao odvijati neki događaj. To se onda zove kondicional, pogodbeni način ili potencijal.

Ako glagolski oblik označava neku pogodbu u vrijeme koje je proteklo, onda se suočavamo sa kondicionalom II. Taj kondicional pluskvamperfekta ističe samo neku želju koja se više ne može zadovoljiti u odnosu na nešto što se ranije zbilo. Npr.: *Te dijaha o Dol te na gova čerde* (Dabogda to nisu uradili, bukv.: Da bijaše dao Bog da ne to učiniše)! Kondicionalna rečenica irealnog obilježja može da stoji i na prvom i na drugom mjestu. Npr.: *Te čerdana gasavi bući, šukar nakhlana* (Da si uradio takav posao, lijepo bi prošao). A može i druga rečenica da stane na prvo mjesto.

Romi se više služe kondicionalom prošlim nego mi. U našem jeziku on zastarijeva, a zamjenjuje ga kondicional I. — Pošto sam za sebe nije potpun, on redovno traži neku dopunsku rečenicu. Npr.: *Majgođaver čerdaha, te avilaha* (Pametnije bi uradio da je došao). Ako se dopunska rečenica izostavi kondicional II stiče obilježje *optativa*: *Te avilaha!* (kamo te sreće) *da je došao!*

Kondicional II u romskom može da predstavlja neku namjeru u prošlosti, u kombinaciji sa nekim manje ili više nepotpunim glagolom koji ponekad nosi figurativno značenje. Npr.: *Dikhlaha te garudol mandar* (Nastojao je da se sakrije od mene), bukv.: Gledao je da se... Upadljiva je, međutim, činjenica da većina glagola u obliku pluskvamperfekta može da primi i značenje prošlog pogodbenog načina.

Uzmimo mješovite primjere. *Kana e čhindarde ikaldeha lehće e jakha, vov mothodah kaj garudaha e galbeja* (Kad su mu koljači izvadili (ili: htjeli da izvade) oči, on je rekao gdje je sakrio dukate). — *Me laće čhutema piljugo* (Ja sam njoj podapeo (ili htio podapeti) kuku). — *Ande piro ternipe vov šaj vazdijaha gova sar phejrasatar* (U svojoj mladosti on bijaše dizao (ili: on bi bio digao) to kao od šale). — *Šaj bandardama trujal e khandiri* (*Mi bijasmo* (ili: bili smo mogli) skrenuti oko crkve).

Voj holineha boldinjaljiha ke po rom te xarundel leh (Ona se u lju-tini okrenula (ili: htjela da se okrene) prema mužu da ga ogrebe). — *Savo šaj gova čerdaha* (Ko bi to bio (ili: ko bijaše to) mogao učiniti)? — *E daramahći bahval sa e čhera lijaha te peravel* (Strašna oluja bijaše (ili: htjela je) da obori sve kuće). — *Manglesa te pirin pe kumnatoh* (Htjeli su da tuže svoga šuru). — *Lenđe naja bangileha dukhendar* (Prsti su im se bili iskrivili od bolova).

Kana e jiva peleha, e ruva šaj tasadeha ma (Kada su snjegovi bili napadali, mogli su me zagušiti). — *Angla lende čerdilana bađi čhinja* (Pred njima si se bio napravio tobože umoran). — *Mothov vi mande goj paramiči so lehće mothodana* (Kaži i meni onu priču koju si bio ispričao njemu).

— *Amen istardamah leh, kaj vov xukloha ande daramni xar* (Mi smo ga zgrabili, jer htio je da skoči u strašnu provaliju). — *Te kamlama, šaj avilaha amen* (Da smo htjeli, mogli bismo imati). — *Tumen dikhlen tumare bižajimaha te mi morči užaren mandar* (Gledali ste mi da svojom preprednošću zgulite kožu s leđa).

E phare nasvalimahtar sar o kaš čerdilemaj (Od teške bolesti upanjio sam se (bukv.: napravio se kao drvo) i prestrašio). Završetak *-ah (-as)* u ustima nekih hercegovačkih čergaša pretvorio se u *-aj*. Vidi gore: *čerdilemah, daraljemaj!* — *Vov ka-iril mande o udžilipe, kaj dijema le saja* (On će mi vratiti dug, jer sam mu pare dao). *Saja* znači pare. To dolazi od *saji* (ili *savi*) sa značenjem *kakva*. To je tipična šifra, a znači ovdje: para, *Savo* znači kakav, pl. *save*. Ženski rod *savi* (ili *saji*) je kakva. Plural m. roda; *save*, a ženskog *saja*.

Ađive našti čerdilaha-pe niso (Danas se ne bijaše moglo ništa učiniti, ili: ne bi se bilo moglo učiniti). — *Mothodem o bibijaće sa so avilaha-pe manca* (Rekao sam tetki sve što se bijaše bilo desilo sa mnom). — *Vov deloha findohte, tasadiloha ande kovli čik, a me našti dijema leh mrtik* (On bijaše propao na dno, pošao je da se davi u mekom blatu, a ja ga nisam mogao zgrabiti). — *Katkad se smjenjuju perfekat i pluskvamperfekat: Te na avilaha (ili: najsaha), kam-avel* (Ako ne bijaše bilo, biće). — *Gova šaj saha (ili: avilaha), a i tena* (To je bilo moglo biti (ili: bijaše bilo moglo biti) a i ne, tj. da ne bude).

Voj odumut peliha lehće po ilo (Ona mu bijaše bila odavno pala na srce). — *Voj džanglasa, te vov dja la murtik, kaj ka-mudardol* (Ona bijaše znala, ako je on otme, da će biti ubijena). — *Sar iklistisas andar po čer, gaja vi pelisas*. (Kako je bila izašla iz svoje kuće, onako je bila i pala). — *Vov rodijah amen, a amen delama-tar* (On nas je tražio, a mi bijasmo izašli). — *Voj phapliha karehće, a vov phaploha xasaljaće* (Ona crče za muškim, a on crče (ili: htjede da crkne) za ženskom).

Voj ašundinaljiha, e manušendar kaj hi xalxani (Ona se pročula da je razvucana od muškaraca). — *Sar majanglal sama an čingar, bilače nakhlama lenca* (Pošto smo ranije bili s njima u neprijateljstvu, rđavo smo prošli s njima). — Kako se vidi, pluskvamperfekat se može obično prevesti perfektom i tsl. — *E šukarnja kluvdesas e grastende kome* (Vile su bile isplele konjima grive). — *Ande jekhvarate kamlesa-pe thaj linesa-pe* (Na jednom se zavoljeli i uzeli). — *Von avilesas čhere katar e buči, a me reslem pala lende* (Oni bijahu došli s posla kući, a ja stigoh za njima).

Još nekoliko primjera koji odudaraju od glavnog pravila. Tako se u kosovsko-gurbetskom rado uzima kondicional I mjesto kondicionala II. Npr.: *Te n'avola voj, ađive ni avasa amen* (Da nije bilo nje, nas danas ne bi bilo). — *Te na me avava guthej e rav kama-xan tu* (Da mene nije bilo tamo, vuci bi te pojeli). — A često se uzima i perfekat mjesto pluskv. Npr.: *Mothoda lese sa sar sasa i buči* (Rekao mu je sve kakav je bio posao). Ono *sasa* liči po nastavku na pluskvamperfekat, npr.: *avilasa*.

Ni avile, a mothodeha kaj kam-aven (Nisu došli, a rekli su da će doći). Dakle, kao i u nas, u tri rečenice tri razna vremena. — *Šaj kamčinen* (Moći ćete kupiti). *Šaj kama-činen* (Mogli biste kupiti). *Šaj kama-čindena* (Mogli ste kupiti).

Na kraju, nešto iz goptskog: *ne sinjumaj* (ja bijah bio); *ne džuvdžovavaj* (ja bijah živio). Onaj završetak *-aj* razvio se valjda preko međuetapa *-ah od -as*. U jednom goptskom narječju zabilježio sam, između ostalog, i oblik *hijanajne* (ti bijaše bio), koji je istog porijekla kao i gurb. *sanas*. Ko se bude upoznao sa fonološkim činjenicama u romskom, lako će moći da prati proces račvanja tih oblika, dihotomiju.

I još manji broj rečenica iz tursko-grčkih romskih govora. *Sinesas jekh phuri, a sine la jekh čho* (Bijaše jedna starica, pa imala jednog sina) — to je burgijaški. — *I rakli sina suti uzo kaš* (Djevojka bijaše zaspala uz drvo). — *Oj te ovelisine pačivali, nebi me arakhavasine ola avri ko drom* (Ona da je bila poštena, ne bih je ja zatekao napolju na drumu). — *Dikh da nebi adava oveline prebaro* (Pazi da to ne bi bilo preveliko). — *On ale te oven amenca te bi mudarenasine šošojen* (Oni su došli da budu s nama da bi lovili zečeve). — Uz ove rečenice nisam davao objašnjenja oblika. To ću učiniti drugom prilikom, kad budem opširno govorio o morfološkim problemima nevlaško-romskih govora.

